ANTHONY STORR a absolvit medicina în 1944. Ulterior s-a specializat în psihiatrie, a urmat cursuri de psihanaliză şi a predat psihoterapia la Oxford, între lucrările sale se numără: *The Integrity of the Personality* (1960), *.lung* (Modern Masters. 1973). şi *The School of Genius* (1988). în prezent, este Honorary Consulting Psychiatrist pe lîngă Oxford Health Authority.

ANTHONY STORR

Freud

Coperta IOANA
DRAGOMIRESCU MARDARE

ANTHONY STORR
FREUD

This translation of *FREUD*, originally published in English in 1989,
is published by arrangement with Oxford L'niversity Press.
Traducerea lucrării *FREUD*, publicată iniţial în engleză în 1989,
apare cu acordul editurii Oxford University Press.

ISBN 973-28-0815-2

Mulţumiri

Sir Keith Thomas, coordonatorul colecţiei *Past Masters*, a făcut pertinente comentarii asupra textului, iar Catherine Clarke s-a dovedit un editor foarte priceput. îi sînt în mod special recunoscător dr-ului Charles Rycroft, care mi-a atras atenţia asupra cîtorva omisiuni şi mi-a dat alte sugestii utile. Sînt mai cu seamă îndatorat cărţilor sale, ca şi aprecierilor critice la adresa acestui text.

1 Viaţa şi personalitatea

Sigmund Freud s-a născut la 6 mai 1856 în oraşul morav Freiberg, astăzi Pribor, din Cehia. Mama sa, Amalia, era cea de-a treia soţie a lui Jacob Freud, negustor de lîneturi evreu, fiind cu aproape douăzeci de ani mai tînără decît el. în 1859, cînd Sigmund Freud avea trei ani, familia s-a mutat la Viena. Vreme de şaptezeci şi nouă de ani neîntrerupţi Freud a trăit şi a lucrat în acest oraş, faţă de care şi-a exprimat în repetate rînduri aversiunea, dar de care îi venea extrem de greu să se despartă. în 1938 a fost silit să se refugieze de prigoana nazistă, petrecîndu-şi ultimul an de viaţă în Anglia, unde a şi murit la 23 septembrie 1939, puţin după începutul celui de-al doilea război mondial.

Mama lui Freud, o femeie încîntătoare şi plină de viaţă, care a trăit pînă la vîrsta de 95 de ani, avea doar 21 de ani cînd 1-a născut. A mai avut după aceea alţi şapte copii; dar Sigmund, pe care-1 numea „mein goldener Sigi", a rămas incontestabil favoritul ei — acestui lucru îi atribuia Freud încrederea ce o avea în sine însuşi. El considera totodată că succesul său de mai tîrziu avea o legătură directă cu faptul că era evreu. Deşi n-a practicat niciodată religia mozaică

şi a respins orice credinţă religioasă ca fiind iluzorie, Freud avea conştiinţa adîncă a apartenenţei sale evreieşti : şi-a făcut puţini prieteni printre neevrei, a participat cu regularitate la întîlnirile societăţii evreieşti locale B'nai B'rith şi a refuzat drepturile băneşti pentru traducerea cărţilor sale în idiş şi în ebraică. îşi punea autonomia intelectuală pe seama faptului că e evreu, scriind că, atunci cînd s-a izbit pentru întîia oară de antisemitism la Universitatea din Viena, neacceptarea lui de către comunitate 1-a îndemnat să se revolte şi i-a stimulat independenţa în gîndire.

Freud a fost un copil precoce din punct de vedere intelectual şi extrem de silitor. Şase ani la rînd a fost primul din clasă, iar la terminarea şcolii avea nu numai temeinice cunoştinţe de greacă, latină, germană şi ebraică, ci învăţase şi franceza şi engleza, precum şi, de unul singur, ceva spaniolă şi italiană. A început să-1 citească pe Shakespeare la vîrsta de opt ani. Shakespeare şi Goethe au rămas autorii săi preferaţi, încă din primii ani a dovedit seriozitate şi aplecare spre studiu. Familia şi profesorii aşteptau de la el să-şi facă un nume şi chiar el însuşi a dobîndit convingerea că era menit să aducă o importantă contribuţie la cunoaştere. Viaţa de familie se orînduia în funcţie de programul său de studiu. îşi lua masa de seară separat de restul familiei, iar pianul surorii sale Anna a fost mutat din apartament de către părinţi fiindcă exerciţiile ei îl deranjau.

Freud s-a înscris la Facultatea de Medicină a Universităţii din Viena în toamna anului 1873, dar a absolvit-o abia la 30 martie 1881. La început interesul său mergea către cercetarea zoologică. între 1876 şi 1882 a desfăşurat cercetări la Institutul de Fiziologie al lui Ernst Briicke, o autoritate în materie, pe care-1 admira în mod deosebit şi care a exercitat o influenţă considerabilă asupra gîndirii sale. Briicke şi colaboratorii săi erau adepţi ai ideii, nu foarte larg împărtăşite la vremea aceea, că toate procesele vitale pot fi în cele din urmă explicate în termenii fizicii şi ai chimiei, eliminîndu-se astfel din biologie conceptele religioase şi vitaliste. Freud a rămas determinist de-a lungul întregii sale vieţi, fiind convins că toate fenomenele vitale, inclusiv fenomenele psihice, precum gîndurile, sentimentele şi închipuirile, sînt strict determinate de principiul cauzei şi efectului.

Freud nu prea voia să practice medicina şi ar fi fost fericit să-şi petreacă viaţa făcînd cercetare. în 1882 însă, s-a îndrăgostit de Martha Bernays şi s-a logodit cu ea. Fiindcă în laboratorul lui Briicke n-ar fi putut cîştiga îndeajuns pentru a-şi întreţine soţia şi familia, Freud a abandonat cu regret cariera de cercetător, petrecîndu-şi următorii trei ani la Spitalul General din Viena în vederea dobîndirii experienţei medicale necesare pentru obţinerea dreptului de a practica medicina. în 1885 a fost numit lector de neuropatologie la Universitatea din Viena. Din octombrie 1885 pînă în februarie 1886 a lucrat la Spitalul Salpetriere din Paris sub conducerea marelui neurolog Charcot, a cărui teorie privind isteria i-a trezit interesul pentru problema nevrozelor ca entitate opusă maladiilor organice ale sistemului nervos, în aprilie 1886 Freud şi-a deschis un cabinet la

Viena, iar la 13 septembrie s-a căsătorit în sfîrşit cu Martha Bernays.

Primul lor copil, Mathilde, s-a născut în octombrie 1887. Aveau să urmeze încă cinci, ultima fiind Anna Freud, născută în 1895, singura dintre copiii lui Freud care avea să devină psihanalist. în cursul întregii lor căsnicii, îndelungate şi lipsite de asperităţi, soţia sa Martha s-a dedicat bucuroasă îngrijirii sale şi a celor şase copii ai lor. Ştim din scrisori că viaţa sexuală a cuplului Freud a intrat relativ devreme în declin; familia însă a rămas armonioasă. După moartea lui Freud, Martha îi scria unei prietene:

> Şi totuşi cît de cumplit de greu îmi este să trebuiască să trăiesc fără el. Să continuu să trăiesc lipsită de atîta blîndeţe şi atîta înţelepciune în preajma mea! E o slabă consolare pentru mine faptul că în cei cincizeci şi trei de ani ai căsniciei noastre nu ne-am adresat nici o vorbă urîtă şi că am făcut tot ce mi-a stat în putinţă pentru a-i înlătura din cale necazurile de zi cu zi.

începînd cu mijlocul anilor 1890, viaţa lui Freud se suprapune peste istoria evoluţiei psihanalizei. Lucrarea intitulată *Studii asupra isteriei,* scrisă împreună cu Josef Breuer, a apărut în 1895. Dacă socotim influenţa exercitată de Freud asupra gîndirii contemporane, ca şi faptul că propriile sale contribuţii la dezvoltarea psihanalizei sînt atît de vaste încît ocupă douăzeci şi patru de volume, este de mirare că prima lucrare psihanalitică a apărut abia cînd a împlinit 39 de ani.

Ce fel de personalitate e aceea capabilă să realizeze atît de mult în răstimpul unei jumătăţi de viaţă doar? Cei mai mulţi dintre oamenii cu performanţe intelectuale deosebite manifestă trăsături de personalitate caracterizate de psihiatri drept obsesionale; sînt, adică, meticuloşi, scrupuloşi, precişi, demni de încredere, oneşti, extrem de preocupaţi de curăţenie, stăpînire de sine şi ordine. Numai cînd aceste trăsături admirabile devin exagerate vorbim de nevroză obsesională, o afecţiune a cărei gravitate merge de la tendinţa benignă de a verifica şi a reverifica pînă la starea de totală incapacitate în care existenţa bolnavului este în aşa măsură dominată de gesturi rituale încît viaţa normală devine imposibilă.

Freud însuşi a recunoscut că avea o personalitate obsesională, spunîndu-i lui Jung că dacă ar suferi de nevroză, aceasta ar fi o nevroză de tip obsesional. Precocitatea sa intelectuală şi aplecarea sa spre studiu, ce nu 1-a mai părăsit din adolescenţă, sînt grăitoare. Prietenului său Fliess îi scria că are nevoie de o „pasiune dominantă". Susţinea că nu-şi poate închipui viaţa fără muncă şi că, pentru el, imaginaţia creatoare şi munca merg mînă în mînă. Era un scriitor extrem de productiv. Scria mai cu seamă duminicile sau noaptea tîrziu, după o zi epuizantă în care opt—nouă ore îşi ascultase concentrat pacienţii. Deşi pleca în lungi vacanţe de vară, în cursul cărora era un drumeţ neobosit, îşi acorda puţin răgaz pentru relaxare în timpul săptămînii de lucru.

Aidoma majorităţii oamenilor cu acest tip de personalitate, Freud se îmbrăca şi se purta extrem de

îngrijit, chiar şi în perioada de început cînd din cauza sărăciei îi era greu s-o facă. O scrisoare către Wilhelm Fliess ne arată că mergea zilnic la bărbier. Manifesta toate trăsăturile de înaltă valoare ale acestui tip de personalitate, era scrupulos, stăpîn pe sine, onest şi adînc preocupat de aflarea adevărului. Freud însuşi descria personalităţile obsesionale ca fiind ,,cu deosebire *ordonate, zgîrcite* şi *încăpăţînate"' (SE,* IX. 169*). Era şi el, mai mult ca sigur, ordonat şi încăpăţînat; şi trebuie să fi părut zgîrcit în prima tinereţe, cînd era foarte sărac şi depindea de sprijinul financiar al unor prieteni precum Josef Breuer. A păstrat gustul pentru simplitate, iar Ernest Jones ne spune că n-a avut niciodată mai mult de trei costume, trei perechi de pantofi şi trei seturi de lenjerie. La maturitate, nu suporta să datoreze bani nimănui; şi, cu toate că percepea onorarii ridicate de la cei cu dare de mînă, îi sprijinea financiar cu generozitate pe cei aflaţi la ananghie, inclusiv pe unii din pacienţii săi, propriile sale rude sau studenţii lipsiţi de mijloace materiale. Era, de asemeni, bîntuit de anumite tensiuni inseparabile de trăsăturile valoroase asociate cu personalităţile obsesionale. Avea superstiţii legate de numere, într-o scrisoare adresată lui Jung (16 aprilie 1909) destăinuie că multă vreme a fost încredinţat că va muri între 61 şi 62 de ani. în 1904, aflîndu-se în

* Toate trimiterile la opera freudiană se fac la aşa-numita *Standard Edition {SE),* traducerea de autoritate în limba engleză a lucrărilor întemeietorului psihanalizei, ale cărei coordonate sînt prezentate în secţiunea *Lecturi suplimentare* de la sfîrşitul volumului — *n.t.*

Grecia împreună cu fratele său, scrie că e un lucru ,,cu adevărat straniu" frecvenţa mare cu care numerele 61 sau 60 apar lîngă 1 sau 2. Numărul camerei sale de la hotelul din Atena era 31; adică jumătatea lui 62. Lui Jung îi spune că această obsesie a apărut pentru întîia oară în 1899.

> S-au întîmplat atunci două evenimente. Mai întîi, am scris *Interpretarea visului* (care a apărut postdatată 1900), apoi am primit un număr nou de telefon pe care-1 am şi astăzi: 14362. E uşor de găsit un factor comun al celor două evenimente. în 1899 cînd am scris *Interpretarea visului* aveam 43 de ani. Aşa încît era plauzibilă presupunerea că celelalte două cifre semnificau sfîrşitul vieţii mele, adică 61 sau 62 *(Corespondenţa Freud-Jung,* 219).

Asemenea superstiţii, combinate adesea cu ritualuri compulsive şi cu atenţia acordată morţii, sînt un lucru obişnuit în nevrozele obsesionale. Ernest Jones a atras atenţia asupra faptului că, aidoma multor altor creatori de geniu, Freud a manifestat o şovăială caracteristică între scepticism şi credulitate. Deşi n-a îmbrăţişat credinţa în mediumnitate şi „spiritism" ce seduseseră atîţia savanţi către sfîrşitul secolului al XlX-lea, a păstrat totuşi o convingere iraţională în semnificaţia ocultă a numerelor şi o credinţă nu doar şovăitoare în telepatie.

Freud manifesta şi alte cîteva obiceiuri şi trăsături obsesionale. De pildă, era un înrăit fumător de trabuc. Suferind între 1893 şi 1896 de o aritmie cardiacă recurentă, care putea fi atribuită cel puţin în parte fu-

matului, s-a dovedit incapabil să se lase de fumat mai multă vreme. La vîrsta de 67 de ani, a făcut un cancer al palatului care i-a dat de furcă tot restul vieţii, necesitînd peste treizeci de operaţii. Cu toate că ştia că fumatul e un factor ce provoacă recurenţa bolii prin iritaţia pe care o produce, a fost incapabil să abandoneze această deprindere. Personalităţile obsesionale dovedesc în mod obişnuit o stăpînire de sine ce merge pînă la a le face să pară inhibate şi lipsite de spontaneitate, iar Freud nu reprezenta o excepţie. Dar fumatul era pentru el călcîiul lui Ahile; o componentă compulsivă a comportamentului său pe care a fost incapabil s-o domine.

Caracteristice erau şi obiceiurile sale de colecţionar. Freud avea o adevărată pasiune pentru antichităţi, stimulată de studiile sale clasice, de pasiunea romantică pentru Roma şi de interesul său pentru epocile îndepărtate din istoria omenirii. Fotografii ale apartamentului său din Viena şi reconstituirea acelui apartament în cabinetul său din Maresfield Gardens 20, Hampstead, astăzi Muzeul Freud, ne arată colecţia sa de statuete antice. Ele sînt atît de îngrămădite pe etajere şi pe biroul său încît nici una nu poate fi apreciată ca obiect estetic în sine. Etalarea aceasta nu este cea a unui amator de artă, ci a unui colecţionar obsedat, interesat mai mult de acumulare decît de frumuseţe. Freud însuşi îşi dădea seama că interesul său pentru asemenea obiecte, de pildă pentru sculpturi, ţinea mai degrabă de asociaţiile istorice pe care le trezesc obiectele şi de semnificaţia lor emoţională şi intelectuală decît de caracterul lor

estetic. El recunoaşte cu sinceritate lucrul acesta în eseul *Moise al lui Michelangelo,* o lucrare ce dovedeşte totodată atenţia meticuloasă pe care o acorda detaliilor mărunte, sortite a fi trecute cu vederea de majoritatea cercetătorilor. Concentrarea atenţiei asupra detaliilor se manifesta şi în interpretările clinice pe care le dădea simptomelor, viselor şi altor conţinuturi psihice ale pacienţilor săi.

Freud manifesta un interes viu pentru literatură. Măiestria propriului său stil literar i-a fost recunoscută încă de pe cînd era în şcoală. în 1930, a devenit al patrulea laureat al premiului Goethe pentru literatură decernat de municipalitatea oraşului Frankfurt. în opera completă a lui Freud se află mai multe referiri la Goethe şi la Shakespeare decît la scrierile psihanaliştilor. In muzică, preţuirea lui se oprea la operă, genul muzical care face apel în cea mai mare măsură la elemente nemuzicale. Un nepot al său ne spune că dispreţuia muzica.

Firea reţinută, stăpînită a lui Freud se face simţită pînă şi în autobiografie, care se concentrează aproape în exclusivitate asupra dezvoltării psihanalizei, nespunînd mai nimic despre viaţa sa personală. încă în 1885 îi scria logodnicei sale că şi-a distrus notele, scrisorile şi manuscrisele din ultimii paisprezece ani, adăugind premonitoriu că nu voia să uşureze munca viitorilor săi biografi. Cel care şi-a petrecut viaţa investigînd acele secrete intime pe care oamenii se străduiesc să le ascundă de ei înşişi şi de ceilalţi era extrem de reticent să şi le dezvăluie pe ale sale.

în activitatea clinică, Freud era blînd şi tolerant, aşa cum trebuie să fie un psihanalist. Cu toate acestea, blîndeţea lui nu se bizuia pe cine ştie ce mari speranţe pe care şi le-ar fi pus în specia umană. El o privea mai degrabă cu dezgust şi detaşare decît cu iubire.

> în ansamblu, am găsit puţine lucruri „bune" la fiinţele umane. Potrivit experienţei mele, cei mai mulţi oameni sînt rebuturi... *(Psihanaliză şi credinţă,* 61-62)

scria el într-o scrisoare.

Un subiect îşi aminteşte că interesul său era

> ciudat de impersonal... Era atît de concentrat asupra investigaţiei, încît persoana sa funcţiona doar ca un instrument.

Apropiaţii îl admirau nu doar pentru inteligenţa şi orizontul cultural, ci şi pentru integritatea şi curajul său. îi lipsea însă pesemne dimensiunea căldurii în relaţiile directe. într-o scrisoare către Jung (2 septembrie 1907) Freud scria:

> Am simţit întotdeauna că, în vrem&ce ţie ţi se deschid toate inimile, pe mine oamenii mă găsesc ciudat şi antipatic cît priveşte personalitatea, ideile şi felul meu de a vorbi. Dacă un om sănătos ca tine se consideră a fi de tip isteric, despre mine pot spune doar că sînt de tip „obsesional", un tip ale cărui specimene vegetează toate închise într-o lume care-i numai a lor. *{Corespondenţa Freud-Jung,* 82)

Onestitatea 1-a împins pe Freud să-şi modifice sau să-şi revizuiască substanţial ideile în cîteva rînduri de-a lungul vieţii sale, dar totul a părut mereu determinat de propriile sale intuiţii noi, mai degrabă decît de vreun răspuns la criticile altora. O dată ajuns la o concluzie anumită, nu suporta contrazicerile, rigiditate ce a condus la lunga serie de defecţiuni în rîndul colaboratorilor şi discipolilor săi — caracteristică regretabilă a istoriei psihanalizei. Freud trata aceste defecţiuni drept trădări mai degrabă decît drept divergenţe intelectuale. Breuer, cel dintîi colaborator care s-a îndepărtat de el, îi scria lui Forel:

> Freud este un om subjugat de formulările absolute şi exclusive: e o nevoie psihică aici care, după mine, conduce la generalizări excesive.

Breuer avea dreptate în ambele privinţe. Cînd era vorba de slăbiciunea omului, Freud dovedea o toleranţă neobişnuită. Şi, întrucît de aici a rezultat o atitudine mai civilizată faţă de nevroză, devianţa sexuală şi alte forme de inadaptare afectivă, această toleranţă e una din moştenirile cele mai valoroase rămase de la el. în perioada de început a psihanalizei însă, Freud nu le putea permite apropiaţilor săi să conteste ceea ce el considera a fi dogmele fundamentale, absolute ale noii ştiinţe a sufletului pe care o crease; fapt ce a condus nu doar la ruptura cu Breuer şi cu Fliess, ci şi la îndepărtarea lui Adler, Stekel, Jung, Rank şi a altor membri ai mişcării psihanalitice.

Bine întemeiată este şi remarca lui Breuer privind „generalizarea excesivă". Freud era un gînditor în-

drăzneţ şi original. Dar durata procedurii psihanalitice pe care a inventat-o făcea ca, de fapt, concluziile sale privind natura umană să se bazeze pe un eşantion foarte mic al speciei omeneşti. Pacienţii săi aparţineau cu precădere claselor sus-puse şi celor mijlocii înstărite. Mai mult, tipul de cazuri pe care s-a bazat la început teoria psihanalitică, respectiv isteria de conversie gravă la femei, se întîlneşte rareori astăzi.

Generalizarea excesivă reprezintă o ispită pentru toţi gînditorii originali, îndrăgostiţi îndeobşte de propriile lor idei şi supraevaluîndu-le în consecinţă. Poate că ideile noi şi nepopulare nu şi-ar cîştiga niciodată audienţa dacă cei care le dau naştere n-ar fi pe deplin convinşi că au dreptate. Freud era nu doar încredinţat că descoperise noi laturi ale adevărului privitor la fiinţa umană, era şi un scriitor persuasiv, străduindu-se să înlăture toate criticile posibile pe care cititorii i le puteau aduce în cursul expunerii — o tehnică deliberat „dezarmantă". El se aştepta la ostilitate şi lipsă de încredere, şi. a avut adesea parte de amîndouă. Abilitatea literară şi convingerea sa absolută că are dreptate au făcut însă din psihanaliză o forţă de care a trebuit să se ţină seama în întreaga lume occidentală.

Mai există un motiv al suprageneralizării Gare nu izvorăşte din supraevaluarea ideilor noi, ci dintr-o dorinţă sau nevoie extrem de caracteristică pentru gînditorii înzestraţi cu o personalitate obsesională. Avînd în vedere că psihologia lor se bazează pe nevoia de stăpînire şi control, ei au tendinţa să caute sisteme atotcuprinzătoare de gîndire care făgăduiesc

explicaţii cvasicomplete ale existenţei umane, oferind în consecinţă speranţa că individul poate domina atît propria natură cît şi realitatea exterioară prin intermediul noului său sistem de înţelegere. Mulţi dintre marii filozofi, inclusiv Kant şi Wittgenstein, au fost oameni de acest gen, care şi-au creat propriile sisteme, insensibili la ideile altora, adesea incapabili să citească operele altor filozofi cu plăcere sau cu folos.

Freud pretindea că e om de ştiinţă, şi cu siguranţă n-a fost filozof în sensul tehnic al cuvîntului şi nici n-a fost în mod deosebit interesat de filozofie, deşi în tinereţe tradusese o carte a lui John Stuart Mill. Cu toate acestea, se asemăna cu unii filozofi prin faptul că era un constructor de sistem. în cursul istoriei sale, psihanaliza a părăsit foarte de timpuriu limitele înguste ale cabinetului de consultaţii şi a făcut incursiuni în antropologie, sociologie, religie, literatură, artă şi în zona fenomenelor oculte. Ea a devenit, dacă nu un sistem filozofic, o *Welîanschauung* cel puţin; iar această extraordinară extindere a unei metode de tratare a nevroticilor la un nou mod de a privi natura umană îşi află originea în nevoia psihică a întemeietorului său. Freud respingea religia ca pe o iluzie, simţind totuşi nevoia unei abordări sistematice oarecare, capabile să confere un sens lumii. El a numit sistemul pe care 1-a inventat ştiinţă; psihanaliza însă nu este şi n-ar putea fi niciodată o ştiinţă în sensul în care sînt ştiinţe fizica şi chimia, întrucît ipotezele sale sînt retrospective şi nu pot fi utilizate pentru predictie. majoritatea nefiind susceptibile de probare

concludentă. Poziţia deterministă a lui Freud şi afirmaţia insistentă că psihanaliza este o ştiinţă au discreditat descoperirile sale în ochii unor filozofi ca Popper şi ai unor oameni de ştiinţă ca Medawar, cu urmarea că aceştia n-au reuşit să înţeleagă importanţa psihanalizei ca sistem hermeneutic şi ca modalitate de a privi natura umană. O carte de asemenea dimensiuni nu poate încerca să dea seamă de tot ce a scris Freud. Ceea ce urmează este o încercare de a evalua teoriile sale cele mai importante în lumina ştiinţei moderne.

2 De la traumă la fantasmă

Scurta şedere la Paris în iarna 1885 — 1886 a avut o adîncă înrîurire asupra gîndirii lui Freud. Timp de mai mulţi ani, Charcot studiase hipnoza în vederea descoperirii unei tehnici de diagnostic care să facă distincţia între paraliziile survenite ca urmare a unor maladii ale sistemului nervos central şi cele cu origine isterică, adică „nevrotică". Charcot i-a demonstrat lui Freud că, deşi imperceptibile, *ideile* puteau fi totuşi agenţi cauzali în nevroze. La un pacient cu paralizie isterică, forma luată de paralizie nu era determinată de realităţi anatomice, ci de *ideea* greşită pe care pacientul şi-o făcea despre anatomie. în locul unei paralizii explicabile printr-o leziune a unui anumit nerv periferic, pacientul prezenta o paralizie a unui membru corespunzînd ideii sale cu privire la locul unde începe sau se sfîrşeşte mîna sau piciorul. Charcot a demonstrat că asemenea paralizii pot fi vindecate, şi apoi produse din nou în chip artificial, prin sugestie hipnotică.

Freud a înţeles de la Charcot că pentru a pricepe isteria trebuia să se adreseze psihologiei mai degrabă decît neurologiei. Şi întrucît, treziţi din starea de transă indusă de hipnoză, pacienţii nu-şi puteau aminti ce

le fusese sugerat în timpul hipnozei, experimentele hipnotice i-au arătat lui Freud că procesele mentale ce au loc inconştient pot avea un puternic efect asupra comportamentulu i.

Freud a folosit, prin urmare, hipnoza în tratamentul pacienţilor nevrotici şi a făcut-o fără întrerupere pînă în anul 1896. N-a folosit însă hipnoza doar ca pe un mijloc de inducere a sugestiilor privind buna stare de sănătate. Un al doilea aspect, mai important, deriva din observaţiile prietenului şi colegului lui Freud, Josef Breuer. în cursul tratamentului prin hipnoză aplicat celebrului său caz, Anna O. (Bertha Pappenheim), Breuer a descoperit că, dacă pacienta îşi putea aminti primul moment al apariţiei unui anumit simptom isteric şi putea retrăi emoţia care -1 însoţise, simptomul dispărea. Breuer a numit această metodă de tratament „catharsis"". Hipnoza a ajuns, aşadar, să fie folosită ca o metodă de a trezi în pacient capacitatea de a-şi aminti originile uitate ale unui anumit simptom. în loc să fie utilizată ca un atac direct asupra simptomelor prin intermediul sugestiei, ea a devenit o metodă de investigaţie.

Freud şi Breuer au ajuns să nutrească speranţa că toate simptomele nevrotice pot fi lichidate pe această cale laborioasă şi totuşi esenţialmente simplă. în primul lor articol din *Studii asupra isteriei* ei scriau:

> Căci am descoperit, spre marea noastră mirare la început, *că fiecare simptom isteric luat separat dispărea imediat şi pentru totdeauna cînd reuşeam să scoatem la lumină fără echivoc amintirea evenimentului care îl produsese si să trezim afectul care îl însoţea şi cînd pacientul descria evenimentul cu cea mai mare amănunţime posibilă şi îşi exprima afectul în cuvinte.*

într-o formulă celebră, Freud şi Breuer proclamau:

> *Istericii suferă mai cu seamă de reminiscenţe (SE.* II. 6,7).

Era vorba de reminiscenţe de un fel special. Mai întîi, nu erau lesne accesibile amintirii conştiente. Pacientul nu şi le putea aminti decît sub hipnoză sau, cum a descoperit Freud mai tîrziu, dacă i se spunea în chip autoritar că ele există, că pot fi cu certitudine readuse la suprafaţă şi că se vor întoarce în clipa cînd medicul avea să-i apese fruntea cu mîna. în al doilea rînd, reminiscenţele erau invariabil dureroase, ruşinoase sau alarmante. Trebuia, prin urmare, să existe un soi de mecanism mental înzestrat cu tendinţa de a înlătura amintirile neplăcute din conştiinţă făcîndu-le relativ inaccesibile. Freud a numit acest mecanism *refulare;* iar refularea, întîiul „mecanism de apărare", a devenit piatra unghiulară a teoriei psihanalitice asupra nevrozelor. El postula deja existenţa unui *conflict* în cadrul psihicului; conflictul dintre o anumită emoţie (afect) ce caută să devină conştientă şi să se descarce şi o altă parte a psihicului care refuză să accepte sau să înfrunte existenţa unei emoţii pe care o consideră respingătoare.

Postulatul lui Freud a fost acela că afectul respins şi supus refulării, incapabil să-şi găsească expresie şi descărcare directă, dă naştere simptomului nevrotic. Starea mentală propusă de Freud e analogă în

plan fizic cu un furuncul sau un abces închis care, incapabil să-şi croiască drum la suprafaţa corpului, nu-şi poate descărca toxinele pe care le conţine. Perspectiva aceasta „chirurgicală" asupra nevrozelor trebuie să-1 fi sedus pe cercetătorul în medicină care era Freud. Ea însemna că afectul respins care provoca shnptomele nevrotice putea fi excizat ca un corp străin — un intrus care nu făcea parte din personalitatea pacientului privită ca întreg.

în cazul isteriei, Freud susţinea că afectul se converteşte în simptom fizic; de aici termenul ,,isterie de conversie". în multe cazuri, simptomul exprima simţămintele pacientului într-o modalitate simbolică. Astfel, nodul în gît poate exprima incapacitatea de a înghiţi o ofensă, sau durerea în zona inimii poate însemna pentru pacient că, metaforic, i se rupe inima sau a fost atins drept în inimă. în alte tipuri de nevroză, o sumedenie de simptome nevrotice, cum ar fi obsesiile şi fobiile, provin dintr-un afect refulat care se străduieşte să se exprime indirect.

La început, Freud a considerat că afectul refulat este întotdeauna asociat cu trauma, adică cu un eveniment neplăcut pe care pacientul vrea să-1 uite. Observaţia este valabilă şi astăzi în cazul aşa-numitelor „nevroze traumatice", în care pacientul prezintă simptome nevrotice în urma unui eveniment în care s-a aflat la un pas de moarte, a unui accident sau a cumplitei experienţe a torturii. Posibilitatea acordată unui asemenea pacient de a-şi recăpăta memoria celor trăite, de a le reparcurge în amănunt şi de a-şi descărca sau „abreacţiona" afectele de teamă şi de

groază ce au însoţit experienţa are într-adevăr rezultate benefice, aşa cum au demonstrat în repetate rînduri cei care au tratat nevrozele de război.

Mai tîrziu, Freud a extins conceptul incluzînd impulsurile instinctuale ce-şi caută descărcare şi care sînt fie stîrnite de un stimul extern, fie sînt pur şi simplu generate spontan dinăuntrul persoanei. Un exemplu este aici cazul unei fete căreia îi era cu neputinţă să-şi părăsească odaia sau să primească vizite fără să urineze de cîteva ori. Freud a legat originea acestui simptom de o întîmplare petrecută la un teatru cu prilejul căreia fata a fost atît de tare atrasă de un anumit bărbat, încît a avut senzaţii genitale care i-au provocat nevoia de a urina, obligînd-o să părăsească teatrul. După această întîmplare, s-a temut de o repetare a senzaţiei şi a înlocuit teama de impulsurile erotice cu teama că nu va fi capabilă să-şi controleze sfincterele. Recăpătarea memoriei cu privire la originea simptomului, împreună, se poate presupune, cu recunoaşterea şi acceptarea propriei sexualităţi, au dus la vindecare.

Totodată, Freud a avansat ideea că există un grup special de nevroze direct determinate de descărcarea nesatisfăcătoare sau incompletă a impulsurilor sexuale. O asemenea descărcare incompletă este produsă de practici precum masturbarea, *coitus interruptus* sau pur şi simplu de abstinenţa sexuală. El a numit aceste stări „nevroze actuale", de la cuvîntul german *aktuelle* care înseamnă „curent". înlocuirea practicilor vechi cu activitatea sexuală normală era suficientă pentru vindecarea acestor cazuri.

Chiar în acest stadiu extrem de timpuriu al dezvoltării psihanalizei pot fi recunoscute anumite idei ce aveau să-1 influenţeze pe Freud de-a lungul întregii sale vieţi. Cea dintîi este că, exceptînd cazul „nevrozelor actuale", afectele trecute reprezintă cauze ale problemelor prezente; a doua, că aceste afecte sînt invariabil ruşinoase, dureroase sau înspăimîntătoare, fiind ca atare respinse şi refulate. Freud a crezut întotdeauna că unul din principiile ce domină viaţa psihică este nevoia organismului de a atinge liniştea prin descărcarea completă a tuturor tensiunilor (numit mai tîrziu principiul Nirvana). Această supoziţie fundamentală înclină către un tratament negativ al tuturor afectelor puternice, privite ca perturbaţii de care trebuie să te lepezi mai degrabă decît ca plăceri pe care să le cauţi. In schema freudiană, beatitudinea este atinsă atunci cînd nevoile au fost satisfăcute iar pasiunile consumate. Nu este loc în ea pentru ,,foamea de stimuli", nevoia resimţită de fiinţele umane de a căuta stimuli emoţionali şi intelectuali atunci cînd se află într-un mediu monoton cu input slab venind din lumea exterioară sau cînd liniştea a fost atît de îndelungată încît suferă de plictis.

Următorul pas al lui Freud a fost acela de a afirma că, în multe cazuri de isterie, trauma care aparent a provocat instalarea simptomelor este adesea prea comună pentru a reprezenta un factor determinant adecvat. în asemenea cazuri, pretindea Freud, trauma aparentă a stîrnit amintirile unei traume mai vechi, adevărata provocare fiind alcătuită din combinarea traumei prezente cu cea trecută. într-un articol de

început, bazat pe o conferinţă ţinută la Viena în 1896, Freud afirma că:

> *nici un simptom isteric nu poate lua naştere dintr-o singură experienţă reală, ci în fiecare caz amintirea unor experienţe anterioare trezită în asociaţie cu ea joacă un rol în determinarea simptomului (SE,* III. 197).

Freud făcea apoi o afirmaţie memorabilă. Pe baza a optsprezece cazuri de isterie el susţinea:

> Oricare ar fi cazul şi oricare ar fi simptomul pe care le luăm drept punct de plecare, *pînă la urmă ajungem în chip infailibil la domeniul experienţei sexuale (SE,* III. 199).

Şi în acelaşi articol Freud continuă:

> Avansez, aşadar, teza că la baza fiecărui caz de isterie se află *una sau mai multe întîmplări ale experienţei sexuale precoce,* întîmplări petrecute în copilăria cea mai timpurie, dar care pot fi reproduse prin acţiunea psihanalizei, în ciuda deceniilor scurse. Cred că e o descoperire importantă, descoperirea unui adevărat *caput Nili* în neuropatologie *(SE,* III.203).

Roger Brown, profesor de psihologie la Harvard, a atras atenţia asupra faptului că aceasta a fost ultima tentativă a lui Freud de a furniza cifre privitoare la etiologie şi că nici în acest caz nu puteau fi verificate. Cu toate acestea, Freud a pretins în continuare că este om de ştiinţă.

Descoperirile lui Freud au făcut din afectele sexuale afecte-cheie care, refulate, reprezentau cauza simptomelor nevrotice. Deşi a recunoscut că şi alte afecte pot fi implicate în simptomele isterice — de pildă, resentimentul faţă de o insultă ce nu poate fi „înghiţită" şi care provoacă un nod în gît —, totuşi sexualitatea, mai degrabă decît agresiunea, a devenit preocuparea centrală a lui Freud, şi lucrurile aveau să rămînă aşa vreme de mulţi ani. Percepţia comună potrivit căreia psihanaliza e interesată mai cu seamă de sex este în mare măsură justificată, deşi preocuparea ei este mult mai vastă decît recunoaşte percepţia comună. Pentru Freud, sexul reprezenta un nucleu extrem de adecvat pentru dezvoltarea şi închegarea teoriei psihanalitice. Fiindcă sexul nu dă naştere doar unor puternice afecte, adesea respinse şi, ca atare, refulate, ci întinde totodată o punte peste prăpastia dintre suflet şi trup, prin faptul că e răspunzător de mare parte dintre manifestările pur psihice, cum ar fi gîndurile, fantasmele şi visele, fiind totuşi în chip evident fizic, atît în ce priveşte originea sa hormonală, cît şi expresia sa fundamentală. Fidel formaţiei dobîndite în laboratoarele lui Briicke, Freud n-a încetat să spere că în cele din urmă se va putea dovedi originea fizică a nevrozei, deşi abandonase propria încercare de a lega mecanismele nevrozelor cu anatomia şi fiziologia creierului (aşa-numitul „Proiect al unei psihologii ştiinţifice") încă din 1897. într-o scrisoare către Jung, datată 19 aprilie 1908, el scria:

> în procesele sexuale avem „fundamentul organic" indispensabil, în lipsa căruia medicul nu se poate simţi decît stingher în viaţa psihicului *(Corespondenţa Freud-Jung,* 140-141).

Freud a devenit din ce în ce mai convins că trăsătura esenţială a nevroticului este lipsa unei vieţi sexuale normale şi că satisfacţia sexuală reprezintă cheia fericirii. Ceea ce înseamnă că persoana sănătoasă este pe deplin capabilă să-şi descarce tensiunile generate de impulsurile sexuale într-un orgasm repetat şi aducător de satisfacţii, experimentînd astfel în chip recurent starea Nirvana lipsită de tensiuni, despre care a fost vorba mai sus.

La început, Freud a conchis că, în cazurile de isterie, experienţa sexuală precoce care alcătuieşte nucleul nevrozei în prima copilărie este seducţia copilului de către un adult. E vorba adesea de seducţia fiicei de către tată, ca în cazul Katharinei, descris de Freud în *Studii asupra isteriei,* deşi iniţial „tatăl" apărea ca „unchi". Freud şi-a dat seama că nu toţi cei seduşi în copilărie deveneau nevrotici; dar a susţinut că acest fapt se datora păstrării accesului *conştient* la experienţa traumatică, în vreme ce aceia care aveau să devină mai tîrziu nevrotici reprimaseră această experienţă. Tendinţa către generalizare 1-a făcut pe Freud să conchidă că toţi pacienţii săi fuseseră victime ale seducţiei în prima copilărie — concluzie pe care, în cîteva cazuri, pacienţii o susţineau energic, dar care putea foarte bine, cum Freud însuşi şi-a dat seama, să le fie indusă de către el ca urmare a tăriei propriilor sale convingeri.

Trei sînt motivele care l-au determinat pe Freud să abandoneze ulterior teoria seducţiei. Cel dintîi era că, deşi seducţia sexuală a copiilor mici de către adulţi avea fără îndoială loc, el nu putea crede că lucrul acesta se întîmplă atît de frecvent pe cît o sugera practica sa tot mai extinsă. Al doilea era că, dacă seducţia reprezenta un precursor invariabil al simptomelor isterice, el ar fi fost obligat să conchidă că propriul său tată se făcea vinovat de asemenea acte, deoarece observase existenţa unor simptome isterice la fratele şi surorile sale. Al treilea motiv era că, în cursul propriei sale autoanalize, Freud se arătase din ce în ce mai impresionat de importanţa fantasmelor sexuale. Recunoscuse, de pildă, că în copilărie trăise sentimente erotice faţă de mama sa atunci cînd a văzut-o goală. El a conchis că mulţi pacienţi relatau fantasme sexuale potrivit cărora ar fi fost seduşi de părinţi mai degrabă decît să-şi amintească evenimente petrecute aievea.

Schimbarea petrecută în gîndirea lui Freud era semnificativă. Cu propriile lui cuvinte, ea 1-a condus la concluzia că

> simptomele nevrotice nu se legau direct de evenimente petrecute aievea, ci de fantasme ale dorinţei, şi că în privinţa nevrozelor realitatea psihică era mai importantă decît realitatea materială *(SE,* XX.34).

Din acest moment, psihanaliza a trecut de la încercarea de a descoperi seriile cauzale de evenimente culminînd cu instalarea nevrozei la o explorare a lumii imaginare a pacientului, mai cu seamă a acelei

lumi ce se manifestă în primii ani ai copilăriei. Modelul medical al nevrozei a dispărut aproape cu desăvîrşire, deşi Freud tot mai credea că simptomele erau legate de „stăvilirea" tensiunilor sexuale care nu erau descărcate în chip adecvat.

Năruirea unei ipoteze construite cu atîta migală este un lucru descurajator, iar faptul că Freud a abandonat teoria seducţiei a fost salutat la început drept un exemplu al integrităţii sale şi al respectării intransigente a adevărului. J. M. Masson, editorul şi traducătorul scrisorilor lui Freud către Fliess, a pus la îndoială onestitatea sa într-o carte în care susţine că Freud şi-a suspendat deliberat descoperirile privind seducţia sexuală a copiilor pentru a nu ultragia, mai mult decît o făcuse deja, comunitatea psihiatrilor. Afirmaţia este atît de departe de ceea ce ştim despre personalitatea lui Freud de la cei care-i erau apropiaţi, încît acuzaţiile lui Masson pot fi respinse. Totuşi, în ultimii ani, o serie de psihiatri şi reprezentanţi ai unor profesiuni conexe au constatat că seducţia sexuală a copiilor are o prevalentă mult mai mare decît se presupusese pînă acum; şi, cu toate că o asemenea seducţie nu e urmată în chip necesar de apariţia unor simptome isterice, aşa cum postulase Freud la început, ea are într-adevăr consecinţe funeste pentru adaptarea afectivă ulterioară a individului care a suferit acţiunea ei.

E foarte posibil ca psihanaliştii să fi subestimat incidenţa seducţiei sexuale reale şi să fi luat drept fantasme amintiri rememorate de pacienţii lor care reprezentau relatări fidele ale unor evenimente reale.

Nimeni nu cunoaşte prevalenta reală a seducţiei sexuale a copiilor; dar fără îndoială că toleranţa tot mai mare a publicului faţă de discutarea unor asemenea subiecte şi apariţia instanţelor care le facilitează copiilor raportarea abuzurilor sexuale, în condiţii de anonimat, unor adulţi din afara familiei înzestraţi cu înţelegere au scos la lumină o sumedenie de cazuri care înainte nu fuseseră raportate.

Concentrarea asupra lumii lăuntrice fantasmatice a pacientului i-a făcut uneori pe psihanalişti să neglijeze nu doar seducţia sexuală, ci şi alte evenimente şi circumstanţe reale care influenţează viaţa oamenilor. Aşa cum vom vedea, aceasta e una din criticile îndreptate împotriva psihanalizei „clasice" de critici precum John Bowlby. Dar faptul că Freud a sesizat importanţa fantasmelor reprezintă o piatră unghiulară în construcţia teoriei psihanalitice. El a ajuns să înţeleagă că supuse refulării nu erau de obicei amintirile evenimentelor traumatice reale (deşi se poate întîmpla desigur şi aceasta), ci impulsurile manifestate ca fantasme. Acesta este fundamentul teoriilor lui Freud privitoare la sexualitatea infantilă şi la dezvoltarea libidinală, precum şi al concepţiei sale asupra visului.

3
Explorarea trecutului

Dezvoltarea sexuală infantilă

Respingerea teoriei seducţiei n-a clătinat convingerea lui Freud că nevroza este legată de tlilburări ale funcţiei sexuale şi nici încredinţarea sa că originea nevrozei se află în primii ani ai copilăriei. Numai că în loc să-şi concentreze în continuare atenţia asupra evenimentelor traumatice, el s-a orientat către studiul dezvoltării sexuale şi afective a copiilor, avansînd ideea că apariţia nevrozei în etapele ulterioare ale vieţii se datorează opririi parţiale a dezvoltării sexuale a copilului într-un stadiu imatur. Cu propriile lui cuvinte:

> începe să prindă contur formula potrivit căreia sexualitatea nevroticului a rămas, sau a fost împinsă înapoi, într-un stadiu infantil *(SE*, VII. 172).

Pe linia revendicării sale ca procesele psihologice să fie formulate, pretutindeni unde aceasta este cu putinţă, în termenii „fundamentului lor organic indispensabil", Freud a exprimat stadiile dezvoltării sexuale infantile în funcţie de părţile corpului mai degrabă decît în funcţie de percepţie, cunoaştere, învăţare sau afecţiune. In primul an de viaţă, capacitatea de gratificare fizică a copilului este centrată

asupra gurii; este stadiul „oral". între 1 şi 3 ani, funcţia este preluată de zona anală. Ea este urmată de stadiul „falie", în care penisul sau clitorisul devine punctul de focalizare a investiţiei libidinale şi a activităţii de masturbare, deşi copilul rămîne incapabil de împlinire genitală cu o altă persoană. Stadiul final, „genital", în care individul devine capabil de relaţii sexuale pe deplin satisfăcătoare cu sexul opus, nu este atins pînă după pubertate; şi chiar la persoanele care au atins maturitatea cea mai completă se pot întotdeauna detecta urme ale stadiilor de dezvoltare libidinală anterioare.

Aşa cum a arătat Freud, în dezvoltarea sexuală a copilului accentul cade pe *autoerotism;* adică pe schimbările ce au loc în corpul copilului mai degrabă decît în relaţiile sale. Freud considera că copilul este în chip tranzitoriu ataşat de sînul matern în stadiul oral, dar că apoi componenta orală a instinctului se detaşează şi îşi găseşte satisfacţie în activităţi precum suptul degetului şi mestecatul. Deşi a continuat să privească trauma drept o cauză a tulburărilor, Freud a descris dezvoltarea copilului drept un proces intern avînd doar o slabă legătură cu interacţiunea dintre copil şi mamă sau altă persoană care-i poartă de grijă. Abia la sfîrşitul vieţii a început el să aprecieze importanţa majoră a relaţiei dintre copil şi mamă. înainte de acest moment, mamele erau privite mai cu seamă ca agenţi ce răspund la nevoile copiilor prin descărcarea tensiunilor acumulate resimţite şi temute de copii drept primejdioase. Mamele nu erau considerate persoane cu care copilul interacţionează afec-

tiv şi care le oferă stimulente şi ocazii de a învăţa, pe lîngă rezolvarea tensiunilor.

Freud a descris sexualitatea infantilă drept o „perversiune polimorfă": adică în mod difuz compusă din componente instinctuale ce apar la început ca tendinţe separate, dar care în final se coagulează într-un stadiu ulterior pentru a forma pulsiunea sexuală adultă. Printre aceste componente instinctuale se află impulsurile sadice şi masochiste, tendinţele exhibiţioniste şi voyeuriste, precum şi preocupările fetişiste. Urme ale tuturor acestor componente pot fi găsite la persoana normală, dar sînt prezente cu deosebire la nevrotici. Freud sugerează că simptomele nevrotice reprezintă consecinţa refulării impulsurilor sexuale *perverse* în primii ani de viaţă. Din pricina acestei refulări timpurii, sexualitatea nevroticului rămîne parţial nedezvoltată. Cînd unul sau altul din instinctele componente devine exagerat, fără să fi fost reprimat, persoana devine perversă sexual: adică îşi manifestă tendinţa perversă în viaţa reală. Aşadar, atît nevroticii cît şi perverşii au rămas fixaţi în stadii timpurii ale dezvoltării sexuale, dar au rezolvat această fixaţie în mod diferit. Aceasta este observaţia care 1-a condus pe Freud la faimoasa afirmaţie potrivit căreia

> *nevrozele reprezintă, aşa zicînd, negativul perx'ersiunilor (SE,* VII. 165).

La sfîrşitul secolului al XlX-lea mulţi cercetători erau interesaţi de extravaganţele sexualităţii umane; Freud însă a fost cel a cărui influenţă a contat cel

mai mult în determinarea convingerii, atît în rîndul medicilor cît şi al publicului în genere, că perversiunile sexuale sînt tulburări ale dezvoltării psihosexuale, iar nu „vicii ereditare" sau manifestări ale „degenerării". El a insistat cu deosebire asupra bisexualităţii, atît la bărbat cît şi la femeie.

La anumite persoane, urmele stadiilor timpurii ale dezvoltării libidinale erau atît de persistente, încît a devenit un lucru obişnuit să se vorbească de tipuri „orale" sau „anale". Trăsăturile de caracter ale tipului oral au fost elaborate în mare parte de Karl Abraham, discipolul lui Freud. însuşi Freud, cum era de aşteptat potrivit schiţei de portret din primul capitol al acestei cărţi, s-a concentrat asupra trăsăturilor anale. Nu s-a acordat prea mare atenţie trăsăturilor de caracter ale tipului falie; Rycroft însă, în dicţionarul său de psihanaliză, descrie tipul falie după cum urmează:

> persoană care priveşte comportamentul sexual drept o manifestare a potentei, în contrast cu tipul genital care-1 priveşte drept participare la o relaţie.

Din varietatea caracteristicilor tipului oral, pasivitatea, dependenţa şi îndoiala cu privire la propria competenţă sînt cel mai adesea puse în legătură. Sînt caracteristici aflate simultan de obicei la persoane susceptibile de depresii recurente. Unii dintre cei înzestraţi cu asemenea trăsături de personalitate au totodată deprinderi „orale", precum suptul degetului, lăcomia la mîncare şi consumul exagerat de alcool şi tutun; modele de comportament considerate

de psihanalişti drept compensatorii în raport cu sentimentul originar al deprivării de sîn. în cazul perverşilor sexual, aplecarea spre *cunnilingus şifellatio,* ba chiar spre sărut, în detrimentul coitului, ar fi considerată o dovadă a persistenţei psihopatologiei orale. Dovezile de cercetare care să lege deprivarea reală cu dezvoltarea ulterioară a comportamentului sau tipului oral sînt slabe. E mai bine să privim oralitatea ca pe o componentă utilă a observaţiei clinice, fără a aduce precizări asupra cauzei sale.

Acelaşi lucru e valabil şi pentru tipul „anal". Preocuparea pentru ordine şi curăţenie a fost socotită drept o „formaţiune reacţională" în raport cu mizeria şi murdăria asociate cu defecarea. încăpăţînarea a fost interpretată ca derivînd din răzvrătirea împotriva insistenţei parentale asupra faptului că excreţia trebuie să aibă loc doar în circumstanţe speciale. Zgîrcenia a fost legată de dorinţa copilului de a obţine plăcere din reţinerea fecalelor cît mai mult timp cu putinţă; căci, aşa cum a demonstrat Freud plecînd de la mituri, basme şi vorbe populare, banii şi fecalele sînt adesea asociate în expresii precum „cîştig spurcat" şi „strîns la cur". Spre deosebire de nevrotici, la perverşi preocuparea pentru excreţie şi pentru orificiul anal e lesne demonstrată, ca în cartea *Les 120 Journees de Sodome* a Marchizului de Sade, de pildă.

Cercetarea menită să descopere dacă nevroza obsesională şi caracteristicile tipului „anal" sînt sau nu consecinţa unor metode severe sau bizare de creare a deprinderilor igienice nu a relevat nici o conexiune

cauzală consistentă. Deşi explicaţia cauzală a lui Freud întruneşte un sprijin limitat, observaţia şi descrierile sale clinice sînt pertinente.

Complexul lui Oedip

Ajungem acum la problemele îndelung discutate ale complexului lui Oedip, ale amneziei infantile şi ale aşa-numitei perioade de latenţă, presupusă a urma fazei oedipiene. Formularea complexului lui Oedip îşi află originea în autoanaliza lui Freud. într-o scrisoare către Fliess, datată 15 octombrie 1897, Freud scria:

> Autoanaliza mea este de fapt lucrul cel mai important de care dispun în prezent şi ea promite să capete pentru mine cea mai înaltă valoare, dacă e dusă la bun sfîrşit... Nu e deloc un lucru uşor. Sinceritatea absolută cu tine însuţi e un bun exerciţiu. O singură idee cu valoare generală mi-a venit în minte. Am descoperit, chiar şi în cazul meu, [fenomenul] îndrăgostirii de propria mea mamă şi al geloziei faţă de propriul meu tată, iar acum îl consider un eveniment universal petrecut în prima copilărie, chiar dacă nu atît de devreme la copiii deveniţi isterici. (Asemănător inventării obîrşiilor [legendele de familie] în paranoia — eroi, întemeietori de religii.) Dacă-i aşa, putem înţelege puterea pe care o are asupra noastră *Oedipus Rex*, în pofida tuturor obiecţiilor pe care raţiunea le ridică împotriva presupoziţiilor destinului; şi putem înţelege de ce „drama destinului" era sortită să eşueze atît de lamentabil {*Corespondenţa Freud-Fliess*, 271-272).

Freud a ajuns să susţină că, în momentul cînd ajunge la stadiul „falie" de dezvoltare, în jurul vîrstei de 4 sau 5 ani, băiatul este interesat din punct de vedere sexual de mama sa, vrea să dobîndească o posesiune exclusivă asupra ei, nutrind, aşadar, impulsuri ostile faţă de tatăl său. Totuşi, ostilitatea stîrneşte teama că tatăl va trece la represalii, iar forma pe care o pot lua represaliile este cea a castrării. „Complexul castrării" este activat pe de o parte de ameninţările cu castrarea venite din partea adulţilor care l-au prins masturbîndu-se şi, pe de altă parte, de presupunerea băiatului că, întrucît fetele nu au penis, ele trebuie să fi fost castrate. Confruntat cu ceea ce i se pare a fi o înspăimîntătoare ameninţare la adresa celei mai preţioase părţi a corpului său, băiatul părăseşte în chip inconştient speranţele de unire sexuală cu mama sa, se identifică cu agresorul potenţial care e tatăl său şi, în cele din urmă, îşi îndreaptă atenţia către obţinerea satisfacţiei sexuale cu alte femei.

Versiunea feminină a complexului lui Oedip e mai puţin clar elaborată, corespunzător faptului că Freud a privit toată viaţa femeile ca pe o enigmă. Totuşi, Freud a conchis că, deşi la început fata este legată afectiv şi de mama sa, descoperirea faptului că nu are penis şi că este, ca atare, o fiinţă inferioară îi provoacă deziluzia faţă de mamă pe care o socoteşte vinovată de starea ei. De aceea ea se întoarce către tatăl ei care devine acum obiect al iubirii, începînd să nutrească fantasma potrivit căreia acesta o va lăsa însărcinată. Copilul rezultat, presupune Freud, o va compensa pe fată pentru lipsa penisului şi, în

acest sens, poate fi considerat un substitut al organului lipsă. încheierea acestui stadiu de dezvoltare afectivă este determinată de perceperea tot mai acută a altor bărbaţi ca fecundatori potenţiali care îi vor da posibilitatea să aibă un copil şi să depăşească astfel sentimentul constant că este o făptură omenească inferioară.

Exprimat atît de direct, înţelesul dat de Freud complexului lui Oedip, anume că reprezintă stadiul afectiv principal prin care orice fiinţă omenească trebuie să treacă pentru a dobîndi stabilitatea şi fericirea vîrstei adulte, pare brutal într-adevăr. Am arătat deja că Freud s-a străduit mereu să reducă fenomenele psihologice şi afective la fenomene fizice. Afirmaţia că toţi băieţii se tem ca nu cumva să fie castraţi de mîna propriului lor tată sună ridicol atunci cînd e luată în sens literal. Dacă însă am exprima-o altfel, afirmînd că băieţii sînt foarte preocupaţi de stabilirea identităţii lor ca bărbaţi, că simt o rivalitate cu tatăl lor şi pot fi lesne făcuţi să se simtă umiliţi sau ameninţaţi de remarci înjositoare la adresa staturii lor, a slăbiciunii, neputinţei sau lipsei lor de experienţă, cei mai mulţi oameni vor subscrie.

Mai mult, atît băieţii cît şi bărbaţii simt într-adevăr că organele lor genitale reprezintă o parte deosebit de vulnerabilă a anatomiei lor. Insistenţa lui Freud că teama de castrare e mai mare la bărbaţi, în vreme ce teama de a pierde iubirea e mai mare la femei, este sprijinită de datele de cercetare. Femeilor le e teamă de penetrare, dar întrucît organele lor sexuale le sînt mai puţin expuse, ele nu se tem atît de tare

de leziuni reale. Organele genitale ale bărbaţilor nu sînt doar mai puţin protejate, ci şi deosebit de sensibile la durere, lucru preţuit de mult de către torţionarii lumii. Cercetări efectuate asupra copiilor dintr-o clinică pediatrică au arătat că o minoritate semnificativă credea că fetele au avut la început un penis, dar că l-au pierdut într-un fel sau altul. Teama de castrare a intrat în limbajul curent. Familiarii jargonului psihanalitic folosesc adesea expresia ca pe un soi de prescurtare. Astfel, un bărbat poate spune „Mă simt castrat" atunci cînd, dintr-un motiv sau altul, n-a fost capabil să conducă maşina sau să-şi ducă treaba la bun sfîrşit. Tendinţa perpetuă a lui Freud de a suprima metaforicul în favoarea sensului literal a contribuit la o largă răspîndire a neînţelegerii privitoare la ce avea de spus.

Aceleaşi comentarii se aplică şi noţiunii de „invidie de penis". în vremea lui Freud dominarea bărbatului era şi mai evidentă decît este azi. întrucît bărbaţii deţineau puterea aproape în exclusivitate, multe femei se considerau inferioare, neapreciate, dispreţuite sau slabe. Naşterea copiilor este una din căile prin care femeile se pot simţi egale sau superioare bărbaţilor. Dacă exprimăm ideea lui Freud în termeni psihologici, iar nu anatomici, foarte puţini ar fi în dezacord cu ea. Aşa cum a remarcat, se pare, Jung: „La urma urmei, penisul e doar un simbol falie."

Avansîndu-şi ideile despre sexualitatea infantilă şi despre complexul lui Oedip, Freud devine susţinătorul concepţiei potrivit căreia copilul este tatăl bărbatului, din punct de vedere afectiv şi sexual, ca

şi din alte puncte de vedere. El a scris înainte ca zoologii să fi dus la bun sfîrşit acel gen de experimente asupra primatelor care demonstrează că, de pildă, izolarea prelungită în copilărie face ca animalul adult să fie incapabil de împerechere sau de legarea unor relaţii sociale normale. Acceptăm astăzi ca pe ceva de la sine înţeles că relaţia intimă a copilului cu fiecare părinte, inclusiv apropierea fizică, îi afectează probabil capacitatea viitoare de a stabili relaţii calde, afectuoase cu congenerii săi cînd va fi crescut mare; iar faptul că presupunem acest lucru i se datorează în mare măsură lui Freud, chiar dacă astăzi nu sîntem de acord cu tot ce a spus despre copilărie.

Freud a privit complexul lui Oedip ca pe o constantă universală; se poate replica însă că el este în mare măsură un concept occidental, aplicabil cu deosebire familiei mici, „nucleare". Cunosc oare copiii crescuţi în familii extinse, în care poligamia este regula, sentimentul de gelozie, spiritul de posesiune şi teama descoperite de Freud la pacienţii săi? Nu ştim; iar dovezile anecdotice sugerează contrariul. Un psihanalist nigerian mi-a relatat că, în cursul analizei didactice, i-a trebuit peste un an pentru a-1 aduce pe analistul său la înţelegerea climatului afectiv total diferit ce prevalează într-o familie în care tatăl are mai multe neveste.

Am arătat deja că, cel puţin în fazele de început ale gîndirii sale, Freud era mai preocupat de relaţia copilului cu tatăl său decît de relaţia sa cu mama. în plus, tatăl era totodată zugrăvit ca fiind autoritar şi sever, izvor de prohibiţii şi ameninţări, punct de

plecare a ceea ce mai tîrziu avea să se numească „supraeu". Cercetarea modernă sprijină ideea lui Freud potrivit căreia există un stadiu în dezvoltarea masculină în care băiatul se simte rival cu tatăl său; ea indică însă că identificarea ulterioară a băiatului cu tatăl nu este o „identificare cu agresorul", ci se datorează ofertelor de prietenie şi dragoste făcute de tată. Cum spun Fisher şi Greenberg:

> S-ar părea că el [băiatul] renunţă la poziţia sa strident competitivă faţă de tată fiindcă tatăl transmite un mesaj pozitiv de prietenie, invitîndu-1 să i se alăture mai degrabă decît să i se opună... El îl invită pe băiat să se apropie, să i se alieze, să-i adopte identitatea şi să-i accepte valorile (p. 222).

Amnezia infantilă

Cei mai mulţi oameni nu-şi pot aminti prea multe din prima copilărie. Cercetarea a demonstrat că „primele amintiri" datează de la circa 3 ani. Freud a atribuit amnezia infantilă refulării, socotind că fiecare preferă să împingă în inconştient cele mai timpurii impulsuri şi experienţe sexuale. Lucru improbabil, mai cu seamă în culturile în care jocul sexual între copii provoacă mai degrabă amuzament decît repulsie. Există şi motive mai plauzibile. Cercetarea arată că extinderea memoriei este un proces gradual. înregistrarea, reţinerea şi amintirea sînt mai puţin eficiente înainte de dezvoltarea limbajului. Nimeni nu ştie cît de bine îşi amintesc copiii de 3 sau 4 ani, să

spunem, evenimente petrecute încă mai înainte, a căror amintire se şterge. Dar chiar şi în cazul adulţilor memoria evenimentelor recente este efemeră dacă nu e împrospătată de repetiţie. Fără capacitatea vorbirii repetiţia nu are loc; astfel încît nu e surprinzător faptul că, înainte de dezvoltarea considerabilă a limbajului, amintirile nu se păstrează.

Perioada de latenţă

Freud credea că faza oedipiană e urmată de o „perioadă de latenţă", care durează de la vîrsta de circa 5 ani pînă la pubertate şi în timpul căreia impulsurile şi comportamentul sexual, deşi neabolite, ies mult mai puţin în evidenţă. Cercetarea nu sprijină această supoziţie. în culturile permisive din punct de vedere sexual, jocul sexual este un lucru obişnuit de-a lungul întregii perioade de mijloc a copilăriei; ba chiar şi în culturile în care jocul sexual este dezaprobat, şi deci ascuns, există dovezi că masturbarea, jocul heterosexual şi jocul homosexual sînt din ce în ce mai intense cu fiecare an ce trece.

Cu toate acestea, Freud avea dreptate sesizînd caracterul difazic al creşterii şi dezvoltării omului. De la naştere pînă la 5 ani, ritmul este rapid. Urmează apoi o fază în care curba de creştere e mai puţin abruptă, succedată de un alt vîrf chiar înainte de pubertate. Adaptarea umană depinde în mare măsură de învăţare şi de transmiterea culturii. Pentru ca acestea să se desfăşoare eficient, perioada de dependenţă

a copilăriei a trebuit să fie prelungită şi de aceea s-a interpus probabil între cele două faze rapide de dezvoltare o fază mai lentă, corespunzătoare perioadei de latenţă. Multe din problemele comune ale omului pot fi în chip justificat legate de prelungirea imaturităţii şi a dependenţei de părinţi. Ideea lui Freud potrivit căreia părintele de sex opus constituie cel dintîi obiect sexual al copilului se apropie de explicarea unui număr de dificultăţi sexuale trăite de adulţi. Un bărbat sau o femeie care nu s-a rupt de legăturile afective cu părinţii îşi poate întru cîtva privi partenerii sexuali potenţiali ca fiindu-i părinţi. Ceea ce complică relaţia, atît din punct de vedere sexual cît şi din alte puncte de vedere. Potrivit lui Freud, ataşamentul oedipian faţă de părintele de sex opus este însoţit (cel puţin în cazul bărbatului) de ameninţarea castrării. Bărbaţii care continuă să privească femeile, în primul rînd sau parţial, drept mame le pot considera, în consecinţă, drept potenţial primejdioase şi totodată atractive din punct de vedere sexual; ceea ce poate da naştere unei varietăţi de dificultăţi sexuale, inclusiv renunţarea definitivă la femei, impotenţa parţială sau totală, sau nevoia de a folosi procedee liniştitoare — cum ar fi ritualurile sadomasochiste sau fetişurile — care să facă posibilă relaţia sexuală. Nenumărate detalii ale teoriei oedipiene pot fi puse la îndoială, însă în liniile sale generale ea are o puternică forţă explicativă în raport cu o mare varietate de dificultăţi şi de comportamente sexuale aparent inexplicabile în trecut.

Greşeala lui Freud a fost aceea de a fi considerat dezvoltarea psihosexuală atît de importantă încît toate celelalte forme de dezvoltare socială şi afectivă au fost socotite ca fiind derivate din ea. In eseul său despre Leonardo, Freud derivă din sexualitate pînă şi curiozitatea şi dorinţa de cunoaştere. El trebuie totuşi să fi ştiut că animalele vădesc comportamente exploratorii care au evident valoare adaptativă prin faptul că furnizează informaţii despre mediu. Un asemenea comportament pare să fie mult mai apropiat de curiozitatea intelectuală a omului; dar insistenţa lui Freud asupra sexului ca prim motor e atît de mare încît el priveşte *căutările sexuale infantile* sublimate drept forţa ce pune în mişcare pasiunea ulterioară pentru cunoaştere. Astăzi, cei mai mulţi cercetători ai dezvoltării copilului privesc dezvoltarea sexuală drept o simplă verigă dintr-un lanţ, nu drept cauza primă. Dificultăţile în relaţiile interpersonale pot deriva din carenţe de securitate din prima copilărie care n-au nimic de-a face cu sexul, dar care pot crea probleme sexuale ulterioare. La fel, dificultăţile în dezvoltarea sexuală pot crea probleme sociale ulterioare.

4
Asocierea liberă, visele şi transferul

Asocierea liberă

Paralel cu dezvoltarea teoriei nevrozelor, Freud îşi modifică tehnica de tratament. începînd din 1892 el a abandonat progresiv hipnoza în favoarea asocierii libere. Pacientului i se cerea în continuare să stea lungit pe o canapea, Freud stînd la căpătîiul său fără a putea fi văzut; dar încercările de a-1 îndemna să-şi reamintească prin hipnoză sau apăsare pe frunte au fost abandonate. I se cerea în schimb să exprime în cuvinte, fără a exercita vreo cenzură, toate gîndurile şi fantasmele ce-i treceau prin minte. Această schimbare de tehnică a avut consecinţe durabile nu doar asupra psihanalizei, ci şi asupra majorităţii formelor de psihoterapie, ca şi asupra multor altor situaţii în care o fiinţă omenească se străduieşte să ajute o alta. Utilizarea asocierii libere îl obligă pe pacient să preia iniţiativa, făcînd ca psihanalistul să-şi asume un rol mult mai pasiv decît cel îndeobşte aşteptat de la un medic. Hipnoza este un tratament care depinde în principal de asentimentul pacientului şi de autoritatea medicului. Asocierea liberă îi cere pacientului să-şi păstreze un grad mai mare de autonomie. Astfel, psihanaliza a devenit o tehnică menită să-1 ajute pe pacient să se ajute singur. în loc

să aştepte de la psihanalist un sfat direct, sugestii categorice sau directive precise, pacientul trebuia să înveţe să folosească psihanaliza ca un mijloc de a se înţelege mai bine pe sine. Se nădăjduia că, înarmat cu o nouă înţelegere, pacientul va deveni capabil să-şi rezolve propriile probleme.

Visele

Dacă pacientul lungit pe canapea se lansează în asocieri libere, este probabil ca, din cînd în cînd, el să-i relateze psihanalistului visele sale, căci visele sînt de multe ori fenomene mentale impresionante şi tulburătoare. Deşi exista o întinsă literatură dedicată viselor încă înainte ca Freud să-şi îndrepte atenţia către acest subiect, faima sa justificată se datorează faptului că a prins laolaltă firele, că a făcut din vis un obiect legitim de cercetare, ca şi faptului că a creat o teorie a viselor şi o tehnică de interpretare a acestora.

Interpretarea visului a fost publicată pentru întîia oară în noiembrie 1899. Stînd la castelul Belvedere din Viena, în iulie 1895 Freud a visat faimosul său vis cu „injecţia Irmei". Detaliile acestui vis, care a generat o întreagă literatură, nu trebuie să ne preocupe aici. Interpretarea dată de Freud visului a fost aceea că el a reprezentat o încercare de absolvire de responsabilitatea pentru tratamentul greşit aplicat unei paciente şi astfel de realizare a unei dorinţe. In 1900, aflîndu-se din nou la castel, el îi scria la 12 iunie lui Fliess:

> Crezi că se va citi cîndva pe o placă de marmură pusă pe această casă:
>
> Aici, la 24 iulie 1895.
> secretul visului
> i s-a dezvăluit Dr. Sigm. Freud
>
> {*Corespondenţa Freud-Fliess*, 417).

Fantasma lui Freud a devenit realitate la 6 mai 1977, cînd s-a pus o asemenea placă pe castelul Belvedere, în 1931 Freud a scris o prefaţă la a treia ediţie engleză a *Interpretării visului* în care spunea:

> Cartea aceasta, cu noua sa contribuţie la psihologie care a surprins lumea în momentul publicării ei (1900), rămîne în esenţă neschimbată. Ea conţine, chiar potrivit aprecierii mele de azi, cea mai valoroasă descoperire din cîte mi-a fost dat să fac. Asemenea intuiţii îţi sînt oferite doar o dată în viaţă *(SE,* IV.xxxii).

Creatorii inovatori nu sînt întotdeauna cei mai buni judecători ai propriilor lor opere. Teoria freudiană a viselor, deşi se bucură încă de influenţă, n-a rezistat trecerii timpului fără a suferi modificări, aşa cum credea Freud. Teoria sa finală a cunoscut o lungă perioadă de incubaţie, căci Freud fusese interesat de vise încă de pe vremea cînd era student, cu mulţi ani înainte de naşterea psihanalizei. Noi nu trebuie însă să înregistrăm stadiile prin care a trecut, ci doar s-o expunem în forma sa finală.

Freud afirma că visele sînt, cu foarte puţine excepţii, realizări halucinatorii ale unor dorinţe refulate. El susţinea totodată că visele nu reprezintă doar

dorinţe curente, ci şi, în chip invariabil, expresii ale realizării de dorinţă din prima copilărie. Această teorie derivă limpede din, sau este comparabilă cu, afirmaţia sa de început privind isteria, citată în capitolul 2, potrivit căreia trauma ce provoacă simptomul prezent face aceasta doar în virtutea faptului că trezeşte amintiri ale traumelor din copilărie. Freud privea visele ca pe nişte simptome nevrotice. Şi, întrucît oamenii normali visează, teoria freudiană a viselor sprijinea ideea că nevroticul şi normalul nu pot fi deosebiţi cu claritate, deschizînd calea ce avea să facă din psihanaliză o teorie generală a psihicului aplicabilă oricui.

Ea a întărit în mod ingenios convingerea fundamentală a lui Freud că aproape toate problemele nevrotice îşi au originea în prima copilărie. Visele, credea el, dau indirect expresie dorinţelor sexuale infantile care au fost refulate şi care, exprimate în forme nedeghizate, l-ar tulbura pe cel ce visează în asemenea măsură încît acesta s-ar trezi.

> Teoria noastră asupra viselor consideră că dorinţele ce-şi au originea în copilărie reprezintă forţa motrice indispensabilă pentru formarea viselor *(SE,* V.589).

Fiind inacceptabile şi potenţial neliniştitoare, aceste dorinţe sînt cenzurate şi deghizate. Visul aparent, aidoma simptomului nevrotic, este un compromis între cenzură şi expresia directă. Evenimentele zilei precedente, care apar adesea în vise, sînt importante doar fiindcă rezonează cu impulsurile infantile refulate, activîndu-le.

Freud a descris procesele mentale, sau „elaborarea visului", prin care visul este transformat, reducîndu-i-se caracterul tulburător. între aceste procese se numără condensarea — topirea laolaltă a unor idei şi imagini diferite într-o singură imagine; deplasarea —în care o imagine sau idee potenţial neliniştitoare este înlocuită cu ceva similar dar mai puţin neliniştitor; reprezentarea — procesul prin care gîndurile sînt convertite în imagini vizuale; şi simbolizarea —în care un obiect neutru oarecare stă pentru, sau face aluzie la, un aspect al vieţii sexuale sau o persoană legată de acest aspect pe care cel ce visează preferă să nu le recunoască. In plus, Freud a făcut referire la o elaborare secundară — un proces care urmăreşte să facă visul inteligibil convertindu-1 într-o poveste coerentă şi care îl distorsionează astfel, probabil, şi mai mult.

Perspectiva de mai sus înseamnă că visul aşa cum este el reţinut de către cel care visează a fost supus în prealabil unui complex proces de deghizare ce i-a ascuns adevărata semnificaţie. Freud a introdus termenul de „conţinut manifest" pentru a descrie ceea ce-şi aminteşte persoana care visează. Prin contrast, „conţinutul latent"' reprezintă semnificaţia ascunsă, adevărată a visului, ce nu poate fi stabilită decît supunînd examinării şi interpretării psihanalitice asociaţiile trezite în persoana care visează de imaginile din vis.

Teoria lui Freud privitoare la vise reflectă atît unilateralitatea vederilor sale cît şi tendinţa sa către generalizare. El era sigur că avea dreptate să afirme

că dorinţele sexuale infantile reprezintă cauza primordială a nevrozei. In opinia sa, visele reprezintă fenomene mentale primitive, iraţionale care ignoră logica, sintaxa şi criteriile conştient acceptate ce definesc spaţiul şi timpul. Cu toate acestea,

> *Interpretarea viselor este calea regala a cunoaşterii activităţilor inconştiente ale psihicului (SE,* V.608).

Aşadar, visele trebuie să aibă legătură în primul rînd cu sexualitatea infantilă — unicul „fundament organic indispensabil" al teoriei psihanalitice —, chiar dacă, la prima vedere, multe dintre ele par să aibă legătură cu subiecte mult diferite de aceasta.

Tehnica freudiană de interpretare a viselor este remarcabil de ingenioasă; dar chiar şi el a fost nevoit să recunoască existenţa unor tipuri de vis ce nu se potrivesc cu teoria. în primul rînd sînt visele ce nu necesită interpretare. Un flămînd visează mîncare; un însetat visează că bea. Aceste aşa-numite vise „de circumstanţă" exprimă desigur dorinţe, dar se referă doar la starea prezentă a persoanei care visează, nu la copilăria sa.

In al doilea rînd, există vise „traumatice" care repetă, într-o formă nedeghizată, un eveniment neaşteptat, zguduitor, cum ar fi un accident de maşină, un bombardament sau un atac neprovocat, precum un viol sau o tîlhărie. în cele din urmă Freud a admis că asemenea vise nu pot fi privite drept realizări de dorinţe. El credea că aceste vise au loc atunci cînd trauma a fost atît de neaşteptată încît psihicul individului n-a avut posibilitatea să se apere împotriva

şocului printr-o dezvoltare de angoasă. Iată ce scria despre acest subiect:

> Asemenea vise urmăresc să domine stimulul retrospectiv, dezvoltînd angoasa a cărei lipsă a fost cauza nevrozei traumatice *(SE,* XVIII.32).

Deşi în lucrarea din care face parte citatul de mai sus Freud era preocupat de „compulsia la repetiţie", el nu menţionează faptul că indivizii expuşi la traume se comportă conştient în acelaşi fel în care se comportă în visele lor: adică se străduiesc să accepte sau să domine şocul spunînd cui vrea să-i asculte povestea traumei lor. „Poveştile despre bombardamente" ce au urmat raidurilor aeriene din cel de-al doilea război mondial au devenit adesea obositoare.

în al treilea rînd, visele de angoasă, atingînd uneori coşmarul, par să contrazică teoria freudiană a realizării de dorinţă. Freud a explicat aceste vise în două moduri. Mai întîi, s-ar putea ca angoasa să ţină doar de conţinutul manifest. Analiza urmează să demonstreze cu siguranţă că în conţinutul latent este cuprinsă o realizare de dorinţă. Sau s-ar putea ca refularea şi elaborarea visului să fi eşuat parţial, permiţînd astfel manifestarea unei părţi din angoasa asociată impulsurilor interzise. în acest caz, persoana care visează se trezeşte de obicei, căci asemenea vise eşuează totodată şi în îndeplinirea funcţiei lor de gardieni ai somnului. Trebuie adăugat că în vremea cînd îşi formula teoria viselor Freud credea că angoasa este o simplă manifestare a energiei sexuale nedescărcate. Mai tîrziu, în cartea sa *Inhibiţie, simptom şi*

angoasă, el a ajuns să privească angoasa ca un semnal indicînd un posibil pericol ce ar ameninţa eul, făcîndu-1 să se simtă neajutorat. De pildă, un copil se poate simţi incapabil să descarce, sau altfel spus să înfrunte, impulsurile sexuale sau agresive ce pornesc din lăuntrul său. Sau se poate simţi ameninţat din afară de pierderea unui părinte care i-a oferit dragoste şi protecţie. Freud nu şi-a modificat însă teoria despre vise pentru a include aceste noi interpretări ale angoasei.

în al patrulea rînd, atît bărbaţii cît şi femeile au nu rareori vise sexuale ce culminează în orgasm. în asemenea vise imaginile pot fi simbolice sau nedeghizate. Freudienii au încercat să explice acest fapt susţinînd că dorinţele sexuale care apar deschis sînt cele acceptabile pentru cel care visează, în vreme ce acelea care apar sub formă simbolică sînt inacceptabile ; ceea ce nu explică visele în care impulsurile sexuale sînt deopotrivă exprimate deschis şi neliniştitoare pentru cel care visează. Ideea că visele ascund invariabil dorinţe refulate nu se poate susţine.

Deşi a susţinut statornic că dorinţele infantile refulate sînt principalii răspunzători pentru apariţia viselor, cele mai multe din exemplele clinice furnizate de Freud privesc afectele vieţii adulte: rivalitatea, dorinţe sexuale nepotrivite sau, ca în cazul propriului său vis despre Irma, dorinţa de a fi absolvit de un blam. Astăzi, foarte puţini psihanalişti susţin teoria lui Freud în forma sa originară. Chiar dacă anumite vise au neîndoielnic legătură cu dorinţe nerealizate sau ruşinoase, lucrul acesta nu este adevărat pentru

toate visele. Mai mult, dacă toate visele ar fi expresii ale impulsurilor infantile refulate care găsesc o cale indirectă de a trece de cenzură, ar fi de aşteptat ca partea de vis din cadrul somnului să crească o dată cu vîrsta. în realitate, studiile electroencefalografice arată că timpul alocat visului este mai mare la copii decît la adulţi — informaţie ce nu-i era accesibilă lui Freud. Visele nu sînt formulate în limbajul de zi cu zi; de aici nu urmează însă că ele ascund în mod necesar ceva inacceptabil. Poezia este un gen de rostire omenească în care simbolul şi metafora joacă un rol predominant. Ea poate fi adesea greu de înţeles, dar nu o socotim din acest motiv voit obscură.

Un simbol poate fi definit drept „ceva ce stă pentru altceva, sau are o funcţie reprezentativă". Un exemplu banal este drapelul naţional. „Simbolurile freudiene" sînt socotite de toată lumea drept obiecte care apar în vise sau fantasme ce reprezintă organele genitale. Astfel, lucrurile goale pe dinăuntru, cum ar fi peşterile sau sacoşele, pot simboliza organele genitale feminine; în vreme ce spadele, umbrelele sau creioanele pot fi luate drept indicii ale penisului. După cum a subliniat Rycroft în eseul său „Este simbolismul freudian un mit?", Freud nu a acordat la început o prea mare semnificaţie simbolismului sexual, ajungînd la el doar datorită activităţii lui Wilhelm Stekel. După ce a recunoscut importanţa simbolizării, Freud a tratat-o într-o manieră tipic reducţionistă. Respectiv, a susţinut că:

> Marea majoritate a simbolurilor din vise sînt simboluri sexuale *(SE,* XV. 153).

continuînd cu o listă conţinînd un mare număr de obiecte de tipul celor menţionate mai sus. Cu alte cuvinte, pentru Freud simbolurile servesc în principal ca să ascundă sau să facă mai acceptabile aspectele anatomice ale sexualităţii. Aşa cum vom vedea în capitolul 8, dedicat concepţiilor sale despre artă şi literatură, Freud a avut o atitudine negativă şi faţă de fantezie, pe care a socotit-o esenţialmente o fugă de realitate.

Dacă, spre deosebire de Freud, privim apariţia unei lumi lăuntrice a imaginaţiei şi dezvoltarea capacităţii de simbolizare drept funcţii adaptative care merg mînă în mînă, avînd o dezvoltare puternică mai cu seamă la om, devine cu putinţă înţelegerea faptului că simbolurile pot avea funcţia pozitivă de a arunca o punte peste abisul care desparte lumea lăuntrică de lumea exterioară şi de a conferi obiectelor din lumea exterioară o semnificaţie afectivă. „Obiectele tranziţionale" descrise de Winnicott în articolul său din 1951 aflat în volumul *Through Paediatrics to Psychoanalysis* (1975) reprezintă exemple tipice. Copiii mici dezvoltă un ataşament puternic faţă de obiecte neînsufleţite de care nu vor cu nici un chip să se despartă, cum ar fi ursuleţii de pluş şi păturicile. Asemenea obiecte sînt la origine simboluri pentru mamă. întrucît însă aceste obiecte simbolice există cu adevărat, ele nu pot fi scoase din discuţie pe motiv că ar fi doar imaginare. Şi nici procesul de simbolizare ce le conferă semnificaţie nu poate fi privit ca o fugă de realitate, căci obiectul tranziţional aduce o reală alinare. Aşa cum vom vedea în capitolele următoare,

diviziunea rigidă operată de Freud între activităţile mentale raţionale şi cele iraţionale, sau ,,procese secundare" şi „procese primare", creează nenumărate dificultăţi.

Teoria freudiană a viselor pare să se bazeze pe supoziţia că, întrucît refularea este mecanismul de îndepărtare a lucrurilor inacceptabile pentru inconştient, tot ce este inconştient poartă un semn negativ, într-un articol despre inconştient scris în 1915, Freud afirmă că „refulatul nu acoperă tot ce este inconştient" *(SE*, XIV. 166); despre aceasta se vorbeşte însă puţin în forma originară a teoriei sale despre vise. Există multe motive de a crede că ceea ce este inconştient nu este în mod exclusiv, şi nici măcar predominant, o consecinţă a refulării, inclusiv faptul că anumite vise sînt în mod limpede creative sau oferă răspunsuri la probleme. Teoreticienii moderni sînt înclinaţi să considere visul în termenii procesării informaţiei ; ceva legat probabil de compararea experienţelor din timpul zilei cu experienţe similare înmagazinate în memoria pe termen lung. în ciuda deficienţelor teoriei freudiene a viselor, e important să recunoaştem că Freud a fost acela care a impus din nou visul drept fenomen ce merită să fie studiat.

Transferul

A doua consecinţă notabilă a adoptării de către Freud a asociaţiilor libere a fost descoperirea transferului. La început transferul a fost definit drept

procesul prin care un pacient îi atribuie analistului său atitudini şi idei aparţinînd unor personaje din viaţa sa trecută, în special părinţilor săi. Termenul a fost extins acum ajungînd să includă întreaga atitudine afectivă a pacientului faţă de analist. Dacă este încurajată să spună tot ce-i trece prin minte, fără cenzură, pacienta va vorbi nu doar despre simptomele sale nevrotice şi despre amintirile sale din prima copilărie, ci şi despre speranţele şi temerile ei, despre succesele şi eşecurile sale, ca şi despre relaţiile ei prezente, inclusiv relaţia, sau lipsa de relaţie, cu psihanalistul. Ca om de ştiinţă şi ca medic, Freud nădăjduia la început că a descoperit atît cauza simptomelor nevrotice cît şi un tratament ce avea să le înlăture. Făcîndu-1 pe pacient capabil să zădărnicească refularea şi să-şi amintească vicisitudinile dezvoltării sale infantile, blocajele ce nu permit descărcarea adecvată a impulsurilor instinctuale vor fi depăşite, iar simptomele rezultate din compromisul între refulare şi descărcare vor dispărea. Potrivit acestei concepţii, tratamentul nevrozei era comparabil cu tratamentul bolii fizice. Aşa cum bacilii Koch pot fi priviţi drept cauză a tuberculozei pulmonare şi pot fi înlăturaţi printr-un tratament strict, nevrozele sînt cauzate de impulsuri infantile refulate şi sînt lichidate prin amintirea şi abreacţionarea acelor impulsuri, depăşind astfel blocajele care obstrucţionau progresul pacientului către maturitatea sexuală. Psihanaliza putea fi, aşadar, privită ca o tehnică ce se poate învăţa, aidoma tehnicii oricărui alt tratament medical; iar psihanalistul putea adopta rolul tradiţional al unui practician

calificat al medicinei: amabil, binevoitor, dar în chip esenţial detaşat.

Acesta este fără îndoială modelul pe care Freud a încercat să-1 urmeze la început — un model în care relaţia dintre medic şi pacient era profesională şi obiectivă mai degrabă decît personală, deşi elemente personale precum gratitudinea puteau fi puse în evidenţă într-o oarecare măsură. Freud însuşi şi-a comparat rolul cu cel al unei călăuze în munţi. După cum am văzut în capitolul 1, Freud era un individ deosebit de detaşat, cel puţin unul dintre subiecţii săi privindu-1 drept „ciudat de impersonal". O dată ce a abandonat hipnoza sau apăsarea cu degetele pe frunte în favoarea asocierilor libere, pretenţia ca pacientul să stea lungit pe canapea nu mai era strict necesară. Dar Freud a păstrat canapeaua şi propria sa poziţie în afara razei vizuale a pacientului, în parte pentru a-i facilita fluxul asociaţiilor, în parte însă, după cum a recunoscut chiar el, fiindcă nu-i plăcea să fie privit atîtea ore pe zi. Stăruinţa pe care o depunea pentru a-şi păstra anonimatul şi refuzul de a răspunde la întrebări privitoare la el însuşi pot avea de asemenea motive personale. Am arătat în capitolul 1 că Freud era extrem de reticent cînd venea vorba despre sine. Totuşi, reticenţa aceasta s-a dovedit pînă la urmă un mijloc puternic de trezire a fantasmelor la pacienţi, fantasme ce n-ar fi apărut niciodată dacă Freud ar fi fost mai apropiat. Acesta este şi astăzi un aspect important al tehnicilor psihoterapeutice. Favorizarea fenomenelor de transfer şi totodată evidenţierea lor se datorează detaşării lui Freud şi refuzului său de a se implica personal în relaţiile cu pacienţii.

Cînd a descoperit că a devenit important din punct de vedere afectiv pentru pacienţii săi, răspunsul iniţial al lui Freud a fost negativ, deşi şi-a dat seama repede că transferul este o parte vitală şi inevitabilă a procesului psihanalitic. La început, Freud a considerat transferul ca un ataşament erotic faţă de psihanalist, şi poate fi aşa într-adevăr. Oricît de deplorabilă era situaţia, ea reprezenta, potrivit convingerii lui Freud, o cale eficientă de depăşire a rezistenţelor pacientei. Mai tîrziu, Freud a ajuns să privească transferul drept o nevroză artificial indusă în care pacienta repeta toate atitudinile pe care le avea faţă de părinţii ei. Prin interpretare, Freud se străduia să convertească această repetiţie în amintire, reducînd astfel intensitatea afectelor prezente ale pacientului prin afirmaţia că în realitate ele aparţin trecutului.

La 5 iunie 1910 Freud îşi mai manifesta încă dezgustul pentru transfer, în ciuda faptului că-i recunoştea importanţa. într-o scrisoare către Pfister el scria:

> Cît despre transfer, el e una peste alta un blestem. Impulsurile violente şi refractare din cadrul bolii, din cauza cărora am renunţat atît la sugestia indirectă cît şi la cea hipnotică, nu pot fi pe deplin lichidate nici prin psihanaliză; pot fi doar înfrînate, iar ceea ce rămîne se exprimă în transfer. Ceea ce reprezintă adesea o cantitate apreciabilă.

Putem înţelege sentimentele lui Freud. Sperase că pacientele sale îl vor accepta pur şi simplu ca un medic calificat, capabil să explice originile simptomelor nevrotice şi să le lichideze prin intermediul

tehnicilor sale. în loc de asta, ele au făcut din el un amant ideal, figură a tatălui sau salvator. Ceea ce doreau de la el era nu ştiinţa sa, ci dragostea.

Interpretarea impulsurilor afective ale pacientelor faţă de el ca fiind simple repetiţii ale trecutului şi respingerea posibilităţii ca simţămintele trăite să fie autentice şi ancorate în imediat se datorează fără doar şi poate faptului că Freud era prin natura sa un cercetător impersonal.

> Pacientul, adică, îndreaptă către medic un anumit sentiment de afecţiune (amestecat, destul de adesea, cu ostilitate) care nu se bazează pe nici o relaţie între ei şi care — aşa cum se vede din fiecare detaliu al apariţiei acestui sentiment — poate fi doar raportat la vechi fantasme de dorinţă ale pacientului devenite inconştiente *(SE,* XI.51).

De fapt, e absolut firesc ca pacienţii să-1 valorizeze pozitiv pe psihanalist, oricît ar fi portretul acestuia de distorsionat de către experienţa lor trecută. Mulţi din pacienţii care apelează la psihanaliză n-au avut parte niciodată de cineva care să se ocupe de ei atîta vreme, aşa cum se întîmplă în psihanaliză, în nici o situaţie nu poţi conta în viaţa zilnică pe un ascultător devotat timp de atîtea ore. Ceea ce trăiesc mulţi pacienţi este o trezire a unor emoţii pe care nu le-au mai avut, mai degrabă decît o repetiţie a fantasmelor din trecut. Cei mai mulţi psihanalişti contemporani cred că nu este atît o problemă de sexualitate inhibată sau subdezvoltată, cît un eşec mai larg de a stabili relaţii umane satisfăcătoare

bazate pe egalitate. Interpretarea transferului depinde, prin urmare, de detectarea şi comentarea de către psihanalist a modului în care pacientul stabileşte relaţii cu el în prezent: dacă e temător, docil, agresiv, competitiv şi aşa mai departe. Asemenea atitudini îşi au istoria lor ce trebuie explorată; accentul însă cade pe înţelegerea modului în care atitudinea pacientului faţă de ceilalţi este distorsionată, prin perceperea modului în care este distorsionată atitudinea sa faţă de analist. Pentru ca acest demers să fie eficient trebuie ca psihanalistul să nu fie preocupat doar de evenimente din prima copilărie, ci să recunoască existenţa unei relaţii reale aici şi acum. Curînd avea să-i apară evident lui Freud că psihanalistul nu era, şi nu putea să fie, acel tip de observator detaşat pe care pacientul îl afectează tot atît cît l-ar afecta o soluţie chimică. în 1910 el scria:

> Alte inovaţii ale tehnicii se leagă de medicul însuşi. Am devenit conştienţi de „contratransferul" ce ^pare la el ca urmare a influenţei pacientului asupra ,-entimentelor sale inconştiente şi sîntem aproape tentaţi să insistăm ca el să recunoască contratransferul în sine însuşi şi să-1 depăşească *(SE,* XI. 144-145).

La început, Freud a sperat că acest lucru se poate îndeplini printr-o autoanaliză comparabilă cu cea realizată de el însuşi. Mai tîrziu a recunoscut că autoanaliza trebuie înlocuită cu o analiză didactică condusă de o altă persoană. De fapt, între primii psihanalişti, Jung a fost cel dintîi care a susţinut că analistul trebuie să fie şi el analizat. Psihanalistul trebuie

să-şi supravegheze propriile răspunsuri emoţionale prin introspecţie, căci răspunsul său subiectiv la discursul pacientului face parte inevitabil din înţelegerea persoanei acestuia din urmă.

Sîntem departe de dispoziţia mentală cerută unui om de ştiinţă, care nu trebuie sub nici o formă să permită emoţiilor să-i afecteze experimentul pe care-1 desfăşoară. Deşi psihanalistul trebuie, într-o oarecare măsură, să-şi privească pacientul în chip obiectiv, el nu va fi capabil să-1 înţeleagă ca persoană decît dacă se foloseşte de propriile sale reacţii subiective. Detaşarea totală la care a năzuit Freud, dar pe care — după cum ne arată relatările contemporanilor privind comportamentul său de analist — nu a realizat-o niciodată, l-ar fi privat de surse de informaţie necesare oricui vrea să înţeleagă o persoană, şi nu doar lumea exterioară. în ciuda recunoaşterii existenţei transferului şi contratransferului, Freud a continuat să susţină că e un om de ştiinţă pînă în ultima clipă a vieţii sale. Eforturile depuse de el în psihanaliză pot fi pe drept cuvînt comparate cu cele ale unui istoric. Istoricii încearcă şi ei să reconstituie trecutul, dar nimeni nu-şi închipuie că o viziune totalmente obiectivă a trecutului poate fi realizată vreodată sau că istoria ce-ar încerca acest lucru ar fi posibil de citit, înţelegerea de către istoric a trecutului şi a motivelor care-i animă pe oamenii ce fac istoria e neapărat influenţată de propria sa experienţă şi de capacitatea sa de a înţelege fiinţele umane. Acesta e motivul pentru care nici istoria, nici psihanaliza nu pot face parte dintre ştiinţele exacte.

5 Eul, supraeul şi şinele

Deşi în genere Freud s-a opus modificării ideilor sale atunci cînd aceste modificări erau sugerate de alţii, el însuşi le-a revizuit mereu şi şi-a păstrat nealterată capacitatea de înnoire creatoare pînă la sfîrşitul lungii sale vieţi. în perioada cuprinsă între ultimii ani ai primului război mondial şi primii ani ai deceniului al treilea, Freud a adus importante adăugiri şi revizuiri teoriei psihanalitice. Cele mai importante dintre acestea privesc narcisismul, structura aparatului mental şi semnificaţia pulsiunilor agresive adăugate celor sexuale.

Narcisismul

La început, termenul de narcisism a fost utilizat pentru a descrie o perversiune sexuală în care subiectul este îndrăgostit de sine însuşi mai degrabă decît de o altă persoană. Mai tîrziu el a fost extins, incluzînd orice formă a iubirii de sine. Admiraţia faţă de propria persoană fiind necesară sănătăţii psihice, se consideră normală existenţa unui anumit grad de narcisism. Freud credea că fiecare om îşi canalizează

libidoul atît către eul său (libido al eului), cît şi către ceilalţi (libido obiectai). Cînd cineva este îndrăgostit, cea mai mare parte a libidoului e investită în persoana iubită. Cînd cineva e bolnav, fie din punct de vedere fizic, fie din punct de vedere mental, el devine mai absorbit de propria sa persoană şi mai puţin capabil de implicare afectivă în raport cu ceilalţi. Forme extreme de narcisism se manifestă în acel tip de schizofrenie în care tot ce se întîmplă pe lume este interpretat de către suferind ca un lucru direct legat de sine însuşi; în stările maniacale în care subiectul se consideră omnipotent; şi în stările depresive în care subiectul poate fi preocupat în chip ipohondru de propria sa stare fizică şi mentală şi de nimic altceva. Freud a postulat existenţa unui stadiu narcisic de dezvoltare, sau narcisism primar, care precedă orice investire a libidoului în obiecte altele decît şinele propriu. El a descris acest stadiu drept unul în care pulsiunile sexuale îşi găsesc o satisfacere autoerotică. Prin urmare, boala fizică sau mentală poate fi considerată ca instituind o regresie către un stadiu timpuriu al dezvoltării infantile.

Pînă la acea dată, Freud acceptase două seturi de pulsiuni: pulsiunile de autoconservare referitoare la eu şi pulsiunile sexuale referitoare la obiecte. Acum el conchidea că autoconservarea şi dragostea de sine erau de fapt unul şi acelaşi lucru şi că ceea ce conta era gradul în care libidoul este îndreptat către obiecte comparat cu gradul în care este îndreptat către propria persoană.

Aşa cum a arătat Ernest Jones în al doilea volum al biografiei pe care i-a dedicat-o lui Freud, lucrarea acestuia „Despre narcisism. O introducere" *(SE,* XIV. 73-102) a fost un argument pentru criticii care-1 acuzau că reduce totul la sex. La început Freud presupusese că pulsiunile de autoconservare sînt distincte de pulsiunile sexuale, putînd fi în conflict cu e'le. Afirmînd că iubirea de ceilalţi este iubire de sine îndreptată în afară, Freud părea să susţină că pulsiunile sexuale sînt într-adevăr unicul izvor de energie psihică. Poziţia aceasta avea să fie curînd modificată.

Freud era în mod fundamental un dualist care explica îndeobşte fenomenele mentale în termeni de interacţiune sau de conflict între contrarii. Aşa cum ar fi recunoscut el însuşi cel dintîi, tendinţa către dualism este tipică pentru personalităţile obsesionale, ,,ambivalenţe" îndeosebi faţă de oamenii cu care se află în relaţii şi subminate adesea de dificultăţi în luarea deciziilor datorită faptului că nu pot reconcilia consideraţiile contrarii. Iubirea şi ura sînt contrarii ce pot fi evident întîlnite în orice relaţie interumană intensă; iar cînd o asemenea relaţie se destramă, iubirea trece adesea în ură. Freud a ajuns la concluzia că ura este strîns legată de lupta eului pentru autoconservare. Mai departe el afirma:

> Ura, ca relaţie cu obiectul, este mai veche decît iubirea. Ea provine din primordiala repudiere narcisică de către eu a lumii exterioare cu revărsarea ei de stimuli. Ca o expresie a reacţiilor de neplăcere provocate de obiecte, ura rămîne mereu într-o relaţie strînsă cu pulsiunile de autoconservare; astfel încît pulsiunile sexuale şi pulsiunile eului pot oricînd dezvolta o antiteză care o repetă pe ceadintre dragoste şi ură *(SE,* XIV. 139).

Referirea la „lumea exterioară cu revărsarea ei de stimuli" poate părea obscură dacă nu avem în vedere că una dintre ideile fundamentale ale lui Freud era aceea că organismul încearcă mereu să scape (ie stimulii perturbatori, fie că aceştia îl asaltează din lumea exterioară, fie că-şi au originea în tensiunile instinctuale lăuntrice. în capitolul 2 am făcut referire la „nevoia organismului de a atinge liniştea prin descărcarea completă a tuturor tensiunilor". Freud continua să susţină că

> sistemul nervos constituie un aparat a cărui funcţie este de a scăpa de stimulii care ajung la ci sau de a-i reduce la cel mai scăzut nivel cu putinţă; sau care, dacă ar fi posibil, s-ar menţine într-o stare de totală nestimulare *(SE,* XIV. 120).

Studiile freudiene de început privind isteria şi nevroza obsesională reclamau o diviziune bipartită a psihicului în conştient şi inconştient. Acest model simplu presupunea că inconştientul provenea în cea mai mare parte, dacă nu chiar în totalitate, din refulare, fiind, aşadar, alcătuit din pulsiuni, gînduri şi sentimente inacceptabile pentru eul conştient. în primii douăzeci de ani ai secolului al XX-lea, Freud a ajuns să-şi dea seama că acest model este inadecvat. De exemplu, formaţiunea care instituie refularea trebuie derivată din eu — partea conştientă a psihicului. Cu toate acestea, pacienţii aflaţi pe canapea

se comportau ca şi cum formaţiunea în cauză ar fi fost inconştientă, manifestînd *rezistenţă.* Respectiv, atunci cînd din asociaţiile libere se iveau subiecte primejdioase sau dezagreabile, pacientul înceta să vorbească liber, pretindea că nu-i mai trece nici un gînd prin minte, spunea că a uitat care e subiectul discuţiei — altfel spus, devenea evaziv. Freud spunea că

> Forţa care instituie şi menţine refularea este percepută ca *rezistenţă* în timpul activităţii de analiză *(SE.* XIX.14).

Ceea ce însemna că o parte a eului, asociat pînă acum doar cu conştiinţa, putea fi inconştientă. Freud a recunoscut că termenul „inconştient" era folosit în chip mai potrivit ca adjectiv descriptiv decît ca substantiv topografic. Deşi tot ce era refulat era inconştient, nu tot ce era inconştient era refulat.

Structura aparatului psihic

Noul model freudian al psihicului, care era o consecinţă a acestor reflecţii şi a altora similare, era alcătuit din trei părţi: eul, şinele şi supraeul. Şinele este definit drept partea cea mai veche a psihicului din care provin celelalte structuri.

> El conţine tot ce e moştenit, prezent la naştere, inclus în constituţie — mai presus de toate, aşadar, pulsiunile ce-şi au originea în organizarea somatică şi care-şi află aici o primă expresie psihică în forme necunoscute nouă *(SE,* XXIII. 145).

Şinele este primitiv, neorganizat şi afectiv: „domeniul ilogicului".

> El este partea întunecată, inaccesibilă a personalităţii noastre; puţinul pe care-1 ştim despre el l-am învăţat din studiile noastre privind elaborarea visului şi constituirea simptomelor nevrotice, iar aici lucrurile au în genere un caracter negativ, neputînd fi descrise decît prin contrast cu eul. Ne apropiem de sine prin analogie : îl numim haos, cazan plin de excitaţii clocotitoare... El este plin de energia ce-i parvine de la pulsiuni, dar e lipsit de organizare, nu produce voinţă de asociere, ci doar efortul de a realiza satisfacerea nevoilor instinctive subsumate respectării principiului plăcerii *(SE,* XXII. 73).

Freud a făcut o distincţie netă între două moduri de funcţionare mentală pe care le-a numit *proces primar* şi *proces secundar.* Şinele utilizează procesul primar, respectiv mecanismele condensării, deplasării, simbolizării şi realizării halucinatorii a dorinţelor la care ne-am referit în capitolul 4 cînd am vorbit despre vise. El ignoră totodată categoriile timpului şi spaţiului, tratînd contrariile, precum întuneric/lumină sau înalt/adînc, ca şi cum ar fi identice. Aşa cum reiese din descrierea lui Freud, şinele e guvernat de principiul cel mai elementar, mai primitiv al dinamicii mentale: evitarea „neplăcerii" generate de tensiunea pulsională, ce poate fi realizată doar prin satisfacerea nevoilor pulsionale însoţită de plăcere.

Este caracteristic pentru concepţia predominant pesimistă a lui Freud cu privire la natura umană faptul că aşa-numitul „principiu al plăcerii", de care depinde mare parte a gîndirii sale, priveşte mai degrabă evitarea durerii decît urmărirea plăcerii. în capitolul 2, am remarcat că afectele puternice au fost tratate de Freud ca tulburări de care omul trebuie să scape, nu ca plăceri pe care trebuie să le urmărească.

Eul este acea parte a psihicului care reprezintă conştiinţa. El utilizează procesul secundar: respectiv raţiunea, simţul comun şi capacitatea de a amina răspunsul imediat la stimuli externi sau la imboldurile instinctive interne. El îşi are originea în sine. Freud a descris eul ca o ..organizare specială" strîns legată de organele de percepţie, deoarece la început el se dezvoltă ca urmare a stimulilor din lumea exterioară care asaltează simţurile.

> Eul este mai întîi şi cu deosebire un eu corporal *(SE,* XIX.26).

Prin aceasta Freud vrea să spună că eul, provenind la origine din senzaţiile izvorîte de la suprafaţa corpului, este o proiecţie a suprafeţei corpului. Simţul „eului" ţine de perceperea propriului corp drept o entitate separată. O dată născut, eul „acţionează ca un intermediar între sine şi lumea exterioară". Datorită legăturii neuronale dintre percepţia senzorială şi activitatea motorie, eul controlează mişcarea voluntară. Cea dintîi funcţie a eului este autoconservarea.

> în ceea ce priveşte evenimentele *externe,* el îndeplineşte această funcţie devenind conştient de stimuli,

> înmagazinînd experienţele privitoare la aceştia (în memorie), evitînd stimulii excesiv de puternici (prin retragere), negociind cu stimulii moderaţi (prin adaptare) şi în sfîrşit realizînd schimbări adecvate în lumea exterioară în propriul său avantaj (prin activitate). Cît priveşte evenimentele *interne,* în raport cu şinele el îndeplineşte această funcţie dobîndind controlul asupra imperativelor pulsiunilor, hotărînd dacă trebuie să li se acorde satisfacţie, amînînd această satisfacere pentru perioade sau circumstanţe favorabile lumii exterioare sau suprimînd complet incitaţiile lor *(SE,* XXIII, 145-6).

Diviziunea freudiană tripartită a psihicului este descrisă de el după cum urmează:

> Lunga perioadă a copilăriei, în timpul căreia fiinţa umană aflată în proces de dezvoltare trăieşte în dependenţă de părinţii săi, lasă în urmă ca un precipitat constituirea în eul său a unei formaţiuni speciale în care se prelungeşte această influenţă parentală. Ea a primit numele de *supraeu.* în măsura în care acest supraeu se diferenţiază de eu sau i se opune, el constituie o a treia putere de care eul trebuie să ţină seama *{SE,* XXIII. 146).

Originea concepţiei lui Freud privitoare la supraeu poate fi identificată în lucrarea despre narcisism la care ne-am referit mai înainte. Freud considera că, pe măsura dezvoltării copilului, narcisismul său megaloman primar dispare treptat: adică el ajunge să nu se mai privească drept omnipotentul „Copil Rege", drept centru al universului. Pe măsură ce

copilul dobîndeşte treptat idei culturale şi etice, impulsurile sale libidinale instinctuale sînt refulate. Datorită acestei spărturi în cadrul psihicului, copilul ajunge să-şi dea seama că nu se mai poate idealiza; că există un *eu ideal* căruia propriul său eu nu i se conformează întotdeauna. Freud a postulat existenţa unei formaţiuni în cadrul psihicului dedicată *autoobservaţiei:* ea urmăreşte eul şi decide dacă acesta reuşeşte sau nu să se conformeze eului ideal. Această formaţiune reprezenta ceea ce Freud avea să numească mai tîrziu supraeul. Aşa cum am văzut din ultimul citat, originea supraeului se află în prohibiţiile şi criticile parentale. Datorită lungii perioade de dependenţă din copilărie, normele parentale şi, prin urmare, normele societăţii sînt introiectate; adică încorporate în chip de parte a psihicului subiectului, cu consecinţa că vocea conştiinţei se face auzită ori de cîte ori eul se abate de la idealul eului.

Freud ar fi putut în egală măsură să utilizeze terminologia pavloviană. Supraeul poate fi privit ca un produs al repetatelor condiţionări realizate de injoncţiunile şi criticile parentale: de exemplu, ordinul „Trebuie să te speli pe dinţi după ce mănînci" poate ajunge atît de înrădăcinat, încît chiar şi adultul care şi-a părăsit de mult familia continuă să se simtă stingherit cînd nu-i dă ascultare.

Aşadar, eul se află într-un echilibru dificil între trei formaţiuni: lumea exterioară, şinele şi supraeul, fiecare putînd îndemna la adoptarea unui curs diferit. Nu-i de mirare că acţiunile umane apar uneori şovăitoare sau nehotărîte.

Agresiunea

Am citat mai devreme în acest capitol concluzia lui Freud potrivit căreia „Ura, ca relaţie cu obiectul, este mai veche decît iubirea". Această afirmaţie a fost făcută într-o lucrare din 1915, „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor". în ea Freud a recunoscut pentru întîia oară existenţa unei „pulsiuni agresive" ca un constituent al eului distinct de pulsiunea sexuală, înaintea acestui moment, el privise agresiunea ca pe un aspect sadic al pulsiunii sexuale, „un îndemn la dominare", o formă primitivă de luptă pentru obiectul sexual şi de dominare a sa.

> în această formă şi în acest stadiu preliminar, iubirea se deosebeşte greu de ură în privinţa atitudinii sale faţă de obiect. Ea nu devine opusul urii înainte de instituirea organizării genitale *(SE,* XIV. 139).

Foarte încet, pe o cale indirectă, Freud a ajuns să admită că există o „pulsiune agresivă" total independentă de tot ce are legătură cu sexul.

> îmi amintesc de atitudinea defensivă pe care am adoptat-o atunci cînd ideea unei pulsiuni a distrugerii şi-a făcut pentru prima dată apariţia în literatura psihanalitică şi cît de mult mi-a trebuit ca să devin receptiv la ea *(SE,* XXI. 120).

Utilizarea frecventă de către Freud a cuvîntului „pulsiune" are un aer cam demodat, deoarece psihologii şi cercetătorii comportamentului animal de azi

au abandonat în mare măsură termenul. La început, pulsiunea a fost utilizată pentru a descrie aspecte ale comportamentului presupuse a fi înnăscute şi a se dezvolta independent de influenţele mediului. Astăzi se crede că în general orice comportament este influenţat deopotrivă de alcătuirea genetică şi de condiţiile de mediu ce însoţesc dezvoltarea. Chiar şi formele de comportament relativ stereotipe, cum ar fi cîntecul păsărilor, pot să nu se manifeste în lipsa stimulilor adecvaţi de mediu apăruţi la momentul oportun. într-un sens, Freud şi-a devansat epoca, anume postulînd rolul extrem de important jucat de mediu în influenţarea modelelor de comportament sexual. Nu există însă nici un motiv evident, altul decît propria sa preferinţă, pentru limitarea „pulsiunilor" la două. De exemplu, somnul şi mîncatul sînt ambele determinate în mare măsură de nevoi înnăscute.

Prima recunoaştere deplină de către Freud a existenţei unei pulsiuni agresive apare în „Dincolo de principiul plăcerii", o lucrare speculativă publicată în 1920 *(SE,* XVIII.7-64). Deşi continua să susţină că omul e guvernat îndeosebi de principiul plăcerii — modificat dar nu abolit prin acceptarea de către eu a principiului realităţii —, Freud a conchis că aici trebuie să mai acţioneze un principiu. Aşa cum am văzut în ultimul capitol, studiul pacienţilor care sufereau de „nevroză traumatică" — adică de nevroze apărute ca urmare a unor accidente sau şocuri — a arătat că visele acestora repetă adesea incidentul practic nemodificat. Evenimentul traumatic fiind

prin definiţie neplăcut, repetarea sa părea să contravină principiului plăcerii. Freud a mai remarcat că la vîrste fragede copiii tind să repete experienţele neplăcute, cum ar fi plecarea unui părinte, făcînd din aceste scurte înscenări un joc repetitiv care să le dea, în fantezie, un oarecare control asupra evenimentului. El a conchis că atît nevroticul expus unui şoc, cît şi copilul expus unei suferinţe încearcă să-şi domine experienţele neplăcute repetîndu-le în vis şi în joc. într-un subcapitol anterior, am citat concepţia lui Freud potrivit căreia ura este mai veche decît iubirea, fiind legată de respingerea primordială a obiectelor de către eu, ca origine a stimulilor perturbatori. Devine comprehensibil astfel faptul că Freud a legat agresiunea de dominarea şocului şi suferinţei la care ne-am ieferit mai sus, ca şi de tendinţa de repetare compulsivă a experienţelor neplăcute.

> Manifestările compulsiei la repetiţie... vădesc într-o foarte mare măsură un caracter pulsional şi, atunci cînd acţionează prin opoziţie cu principiul plăcerii, dau senzaţia unei forţe „demonice" în acţiune *(SE,* XVIH.35).

Freud merge însă mai departe. Fidel concepţiei sale potrivit căreia funcţia aparatului mental este de a scăpa de stimulii care îl ating, el conchide că această compulsie la repetiţie demonică, instinctuală, este un atribut universal al instinctelor. El scrie:

> *S-ar părea deci că instinctul este o tendinţă inerentă vieţii organice de a reintegra un stadiu anterior al lucrurilor* pe care entitatea vie a fost silită să-1 abandoneze sub

presiunea forţelor externe generatoare de tulburări... *(SE*, XVIII.36).

Care este însă cea mai veche stare de lucruri pe care instinctul se străduieşte s-o reintegreze? întrucît anorganicul precedă organicul în istoria planetei noastre, strădania nu poate fi decît una către un stadiu de dinainte ca viaţa însăşi să fi existat:

> Dacă acceptăm ca pe un adevăr ce nu cunoaşte excepţie faptul că tot ce trăieşte moare din motive *interne* — devine din nou anorganic —, vom fi siliţi să spunem că *„scopul oricărei vieţi este moartea"*, iar privind înapoi, că *„lucrurile neînsufleţite au existat înaintea celor însufleţite" (SE*, XVIII.38).

Pulsiunea de moarte

Aceasta reprezintă afirmarea de către Freud a ceea ce el numeşte acum „pulsiunea de moarte": ultima expresie a principiului Nirvana, a stăruinţei organismului de a ajunge în „Grădina Proserpinei" a lui Swinburne, în care nici un stimul, nici dinăuntru, nici din afară, nu vine să tulbure pacea eternă.

> Nici stele şi nici soare nu vedea-vom, Şi nici lumina nu va pîlpîi: Nici clipocit de ape n-auzi-vom, Nici zvon ori licăriri nu vor mai fi: Nici frunze veştede, nici muguri, Nici zile cu ale lor cruguri; Doar somnul cel de-a pururi în noaptea veşnică îl vom dormi.

Aceste consideraţii de mare abstracţie i-au oferit lui Freud ceea ce a dorit: o schemă dualistă în care toate fenomenele vieţii mentale să-şi afle în cele din urmă originea în interacţiunea a două pulsiuni sau instincte, ori în conflictul lor.

> După lungi ezitări şi şovăieli am hotărît să acceptăm existenţa a doar două pulsiuni de bază, *Eros* şi *pulsiunea de distrugere*... Ţelul primei pulsiuni fundamentale este de a institui unităţi din ce în ce mai mari şi de a le păstra ca atare — pe scurt, de a lega laolaltă; ţelul celei de-a doua este, dimpotrivă, de a desfiinţa legăturile, desfiinţînd astfel lucrurile. în cazul pulsiunii de distrugere putem presupune că ţelul ei final este de a purta ceea ce e viu către un stadiu anorganic. Din acest motiv o numim *pulsiune de moarte (SE,* XXIII. 148).

Freud considera că agresiunea provine din redirecţionarea pulsiunii de moarte către lumea exterioară. El scria:

> Pulsiunea de distrugere, temperată şi îmblînzită, şi, cum ar veni, inhibată în ţelul său, trebuie să furnizeze eului, atunci cînd este îndreptată spre obiecte, satisfacerea nevoilor sale vitale şi controlul asupra naturii *(SE,* XXI. 121).

Mai departe Freud conchide că tendinţa spre agresiune „constituie cel mai mare impediment al civilizaţiei". El descrie civilizaţia ca pe

> un proces în slujba Erosului, al cărui scop este să unească indivizi umani singulari, şi apoi familii, rase, popoare şi naţiuni, într-o singură mare unitate, unita-

> tea neamului omenesc. Dar instinctul agresiv natural al omului, ostilitatea fiecăruia împotriva tuturor şi a tuturor împotriva fiecăruia, se opune acestui program de civilizare. Acest instinct agresiv este derivatul si principalul reprezentant al pulsiunii de moarte pe care am întîlnit-o însoţind Erosul şi care împarte cu el stăpînirea lumii. Cred că acum sensul de evoluţie al civilizaţiei nu ne mai apare obscur. El trebuie să prezinte lupta dintre Eros şi Moarte, dintre instinctul vieţii şi pulsiunea de distrugere, aşa cum se manifestă această luptă la specia umană. Tot ce este viaţă constă în mod fundamental din această luptă, evoluţia civilizaţiei putînd fi, aşadar, descrisă simplu ca luptă pentru viaţă a speciei umane. Şi această bătălie a giganţilor este ceea ce încearcă doicile noastre să aline cu cîntecclul lor despre Paradis (SE. XXI. 122).

Cine ar fi bănuit că un doctor care se străduia să înţeleagă nevrozele claselor sus-puse din Viena avea să deducă din cercetările sale o concepţie atît de grandioasă asupra condiţiei umane ? Cercetarea tai-' nelor sexului şi agresiunii s-a metamorfozat într-o viziune cosmică ce opune forţele binelui şi ale răului. Freud a scris pasajul citat mai sus la circa şaptesprezece ani după despărţirea sa de Jung. Dacă cei doi deschizători de drumuri ar fi continuat să colaboreze, Freud ar fi recunoscut poate că descrierea făcută de el Erosului şi Morţii — doi giganţi prinşi într-o veşnică luptă — reprezintă ceea ce Jung ar fi numit o viziune „arhetipală". Dacă o asemenea viziune este sau nu adevărată, aceasta este o altă chestiune. Ea nu are însă nimic de a face cu ştiinţa.

6
Agresivitatea, depresia şi paranoia

După ce a determinat existenţa unei ,,pulsiuni de distrugere" independente, Freud şi-a pus problema modului în care civilizaţia îşi impune controlul asupra ei. Concluzia sa a fost că principala modalitate de realizare a acestui control este „introiecţia", respectiv încorporarea în eul individului a unei însemnate părţi a agresivităţii, întoarsă astfel de la orientarea către lumea exterioară la orientarea către sine. El postulează astfel o dublă redirecţionare a agresivităţii. Pulsiunea de moarte este la origine îndreptată împotriva sinelui şi, întrucît toţi indivizii mor pînă la urmă, ea este triumfătoare în final. în timpul vieţii individului însă, pulsiunea de moarte este în mare măsură îndreptată înspre exterior, în chip de agresiune: mai întîi, împotriva stimulilor nedoriţi din lumea exterioară; în al doilea rînd, contribuind, ca „sadism", la dominarea obiectelor sexuale; şi în al treilea rînd, împotriva indivizilor sau împrejurărilor care frustrează dorinţele eului. Cu toate acestea, civilizaţia acţionează astfel încît o parte din această distructivitate să fie din nou îndreptată înspre interior — încorporată în supraeu şi manifestată ca sentiment de vinovăţie ce dă naştere autoimputării, urii de sine şi autopedepsirii.

> Aşadar, civilizaţia dobîndeşte stăpînirea asupra primejdioasei dorinţe de agresivitate a individului prin slăbirea şi dezarmarea sa, ca şi prin instituirea unei formaţiuni în interiorul său care să vegheze asupra lui, ca o garnizoană într-un oraş cucerit *(SE*, XXI. 123-4).

Freud susţine ideea severităţii iraţionale a supraeului. Potrivit lui, şi pe bună dreptate, un copil crescut cu multă îngăduinţă poate ţoţuşi dobîndi o conştiinţă foarte strictă. Explicaţia sa este aici convingătoare. El credea că

> fiecare element de agresivitate la a cărui satisfacere subiectul renunţă este preluat de supraeu, sporindu-i acestuia din urmă agresivitatea (împotriva eului) *(SE,* XXI.129).

Cu alte cuvinte, cu cît cineva îşi inhibă mai tare agresivitatea îndreptată către ceilalţi, cu aţît poate creşte tendinţa sa către autopedepsire. Freud descrisese anterior o stare de lucruri similară într-o lucrare celebră, „Doliu şi melancolie".

Melancolia ar fi descrisă astăzi drept o maladie depresivă severă. Freud îi descrie cu acurateţe caracteristicile mentale distinctive:

> o profundă şi dureroasă deprimare, pierderea interesului pentru lumea exterioară, pierderea capacităţii de a iubi, inhibiţia tuturor activităţilor şi o scădere a sentimentelor de autoestimaţie pînă la un nivel ce-şi află expresie în autoimputaţii şi autoinsulte, culminînd cu aşteptarea amăgitoare a unei pedepse *(SE*, XIV.244).

în cazul doliului, pierderea respectului faţă de sine nu este de obicei prezentă în aceeaşi măsură, deşi mulţi dintre cei care au pierdut pe cineva apropiat se blamează pentru lipsa de iubire şi de grijă pentru cel dispărut. în alte privinţe, caracteristicile mentale ale doliului şi depresiei severe sînt extrem de apropiate. Freud notează că doliul este adesea un proces foarte îndelungat, atribuind această dificultate de retragere a libidoului de la obiectul iubit dispărut, dificultăţii mai generale pe care o are oricine de a-şi abandona o poziţie libidinală, oricare ar fi ea: de pildă, dificultatea pe care o au nevroticii de a renunţa la legăturile oedipiene pe care le au cu părinţii.

Freud subliniază că adesea melancolia este provocată şi de pierderea unei persoane iubite, deşi pierderea însăşi poate fi provocată de respingere sau abandon mai degrabă decît de moarte. De ce se împovărează însă persoana depresivă cu reproşuri adresate sieşi? Freud arată că acuzaţiile pe care persoana ce suferă de depresie şi le adresează sieşi sînt în genere reproşuri pe care le-ar fi putut în egală măsură adresa obiectului iubit ce nu-i mai este disponibil. „Sînt un om nevrednic care nu merită să trăiască" reprezintă o deplasare a propoziţiei „*Eşti* un om nevrednic care nu merită să trăiască, fiindcă m-ai părăsit". Este un exemplu al uneia dintre modalităţile în care agresivitatea orientată la început către exterior îşi schimbă direcţia către interior, se încorporează în supraeu, manifestîndu-se ca auţoimpuţare şi ură de sine.

Diferenţa dintre doliu şi melancolie constă în primul rînd, potrivit lui Freud, în faptul că în doliu pierderea este pe deplin conştientă, în vreme ce în melancolie este doar parţial conştientă. Ce legătură există între această diferenţă şi cea pe care am pomenit-o anterior, respectiv pierderea mai mare a respectului faţă de sine în cazul melancoliei? Freud admite că, într-un anumit sens, melancolicul spune adevărul cînd vorbeşte de pierderea respectului de sine.

> Analogia cu doliul ne-a condus la concluzia că el suferise o pierdere în raport cu un obiect; ceea ce ne spune indică o pierdere în raport cu eul său *(SE,* XIV.247).

Sugestia lui Freud este lămuritoare. Oamenii care reacţionează la pierderea unui obiect prin pierderea respectului de sine sînt oamenii a căror alegere a obiectului se bazează pe identificarea cu obiectul, adică pe alegerea narcisică a unui obiect care într-un fel le seamănă. Pierderea unui obiect este, aşadar, echivalentă cu pierderea unei părţi a eului. In importanta lucrare „Despre narcisism", la care am făcut referire în ultimul capitol, Freud a făcut o listă a modurilor variate în care sînt alese obiectele.

> O persoană poate iubi:
> 1) Potrivit tipului narcisic:
> a) ceea ce este el însuşi (i.e. pe el însuşi),
> b) ceea ce a fost el însuşi,
> c) ceea ce lui însuşi i-ar plăcea să fie,
> d) pe cineva care a fost cîndva parte din sine însuşi.

> 2) Potrivit tipului anaclitic (ataşament):
> a) pe femeia care-1 hrăneşte,
> b) pe bărbatul care-1 protejează,
> şi succesiunea de substitute care iau locul acestora *(SE,* XIV.90).

(„Anaclitic" înseamnă literal „sprijinit pe". Freud se gîndeşte la situaţia originară dintre mamă şi copil: două obiecte, fiecare dintre ele primind o parte a investiţiei libidinale a copilului.) Freud sugerează că melancolicii fie regresează către un stadiu primitiv al dezvoltării afective, în care alegerile de obiect sînt mai degrabă narcisice decît anaclitice, fie nu s-au desprins niciodată din el. Aşa se face că atunci cînd pierd un obiect, ei pierd o parte mai mare din ei decît cei a căror iubire este determinată în mai mare măsură de ataşamentul faţă de un obiect diferit de ei înşişi.

Freud credea că asemenea pacienţi s-au oprit în stadiul „oral" al dezvoltării afective (vezi capitolul 3). Motivele acestei opriri nu sînt clar specificate; se presupune însă că fixarea în stadiul oral ar putea fi rezultatul fie al deprivării, fie al suprasatisfacerii nevoilor orale ale copilului. Explicaţia unilaterală a lui Freud potrivit căreia personalitatea depresivă este rezultatul opririi la stadiul „oral" de dezvoltare afectivă poate fi privită drept insuficientă din perspectiva cercetării moderne, ceea ce nu scade însă din acurateţea şi pătrunderea descrierii sale clinice. Am notat în capitolul 3 că pasivitatea, dependenţa şi îndoiala cu privire la propria competenţă sînt trăsături de caracter ce merg adesea împreună.

Astăzi sîntem în măsură să oferim o descriere diferită a persoanelor înclinate spre melancolie. Persoana predispusă să răspundă la pierderea unui obiect iubit printr-o depresie severă mai degrabă decît printr-o perioadă de doliu poate fi privită drept o persoană lipsită de sentimentul constant al propriei valori, lipsită, prin urmare, de resursele lăuntrice pe care să se bizuie în cazul că este afectată de o pierdere sau de o deprivare. O asemenea persoană depinde în întregime de resurse externe pentru a-şi păstra respectul de sine; de ceilalţi oameni care să o iubească sau să o admire, ori de realizări care să-i susţină eul. Credem că un copil care a primit acel gen de preţuire şi de adorare iraţionale oferite de părinţi iubitori dobîndeşte probabil treptat un sentiment întipărit al propriei valori, nejustificat poate în termeni obiectivi, dar care devine o sursă de forţă interioară atunci cînd lucrurile merg rău. Pesemne că acest proces continuă de-a lungul anilor copilăriei, nefiind legat în mod deosebit de primul an de viaţă, aşa cum credeau Freud şi asociatul său Karl Abraham.

Există o mare varietate de motive pentru care acest proces poate să nu aibă loc, făcînd astfel ca subiectul să fie foarte vulnerabil la depresie. Părinţii pot să nu fi dorit copilul sau să nu-1 iubească. Poate că au instituit standarde atît de ridicate încît copilul a simţit întotdeauna că e socotit neghiob. Sau poate că un factor genetic (şi există dovezi peremptorii pentru influenţa factorului genetic în cazurile de depresie recurentă) 1-a făcut pe copil incapabil să introiecteze iubirea, dezvoltînd astfel un sentiment

lăuntric al respectului de sine, indiferent de cîtă iubire a avut parte.

Concepţia freudiană despre alegerea narcisică a obiectului, adică alegerea de obiect prin identificare, este cu deosebire interesantă în acest context. Căci „personalităţile depresive", cum voi numi persoanele vulnerabile la depresia severă, sînt avide de aprobare şi dornice să evite critica sau mustrarea ce le-ar putea cufunda în depresie. Dorinţa de a plăcea le face hipersensibile la simţămintele celorlalţi — o formă de adaptare la celălalt ce are loc prin intermediul identificării. Faptul de a se adapta celorlalţi într-o asemenea măsură presupune în mod necesar suprimarea sau reprimarea opiniilor sau sentimentelor persoanei depresive înseşi; cu deosebire a laturii afirmative sau agresive a personalităţii sale.

Freud are cîte ceva de spus şi despre manie: starea psihică opusă melancoliei, dar alternativă bine cunoscută în cazurile de psihoză maniaco-depresivă sau tulburare afectivă bipolară, cum este adesea numită astăzi. El considera că stări precum „bucuria, exultarea şi triumful" reprezintă modele pentru manie, fiind caracterizate de o subită disponibilitate a energiei psihice utilizate anterior pentru altceva. O analogie ar putea fi brusca eliberare a frînelor unui automobil sau, pentru a folosi chiar exemplul lui Freud, momentul „cînd o luptă îndelungată şi încordată este în cele din urmă încununată de succes". In vreme ce în stările depresive subiectul îşi face reproşuri pentru neajunsurile sale, în stările maniacale individul nu apare doar mulţumit de sine, ci îşi poate atribui

puteri aproape magice — „omnipotenţa" considerată de Freud drept caracteristică pentru presupusa stare de narcisism primar a copilului. El socotea că, în stările maniacale, falia dintre idealul eului şi eu este abolită. Prin urmare, supraeul nu mai este preocupat de evidenţierea modalităţilor în care eul ratează idealul eului, deoarece între cele două entităţi nu mai există nici o diviziune.

> Pe baza analizei pe care am făcut-o eului, este neîndoielnic că în cazurile de manie eul şi idealul eului au fuzionat, astfel încît persoana, aflată într-o dispoziţie triumfală şi mulţumită de sine, netulburată de nici o autocritică, se poate bucura de abolirea inhibiţiilor sale, a sentimentelor de consideraţie pentru ceilalţi şi a autoimputănlor *(SE,* XVIII. 132).

Ne-am referit mai sus la acurateţea descrierii freudiene a depresiei severe, o varietate a bolilor mmtale ce poate necesita internare în spital, dar care e întîlnită adesea şi în practica ambulatorie. Referirile lui Freud la stările maniacale sînt deopotrivă mai succinte şi mai puţin satisfăcătoare, probabil datorită slabei sale experienţe efective în acest domeniu. Pacienţii cu stări maniacale sînt rari în cabinetele psihiatrice, deoarece solicită rareori asistenţă medicală. Ei sînt internaţi în spitale şi clinici psihiatrice fie ca urmare a aranjamentelor rudelor, fie ca urmare a comportamentului lor antisocial ce trebuie înfrînat. Pacienţii cu stări maniacale manifestă rareori în stare pură „bucuria, exultarea şi triumful" descrise de Freud. în plus, sînt de obicei iritabili, agresivi şi

confuzi. Deşi stările hipomaniacale uşoare sînt plăcute şi pot fi însoţite de un flux rapid al ideilor ce conduce la o intensă creativitate, cei mai mulţi dintre pacienţii cu stări maniacale sînt surescitaţi mai degrabă decît fericiţi, iar după însănătoşire îşi descriu starea drept una generînd intense tulburări mai degrabă decît una de voioşie.

Se uită adesea că Freud a avut o experienţă foarte redusă privind pacienţii cu boli mintale grave. în 1885, aşteptînd să afle dacă obţinuse bursa de studii la Paris cu Charcot, el a lucrat timp de trei săptămîni ca locţiitor într-o clinică psihiatrică privată la Oberdobling, la periferia Vienei. Pe pacienţii internaţi îi descria logodnicei sale drept „un amestec de debili mintali şi de excentrici". In afara perioadei cît a lucrat cu Charcot la Salpetriere, dedicată în special isteriei, aceste trei săptămînide la Oberdobling reprezintă întreaga experienţă clinică a lui Freud privitoare la pacienţii psihotici internaţi. După cum vom vedea, faimosul său studiu despre paranoidul judecător Schreber s-a bazat pe scrierile pacientului şi mai puţin pe o întîlnire directă cu el. în introducerea la acest studiu, Freud afirmă că, asemenea altor psihiatri, a întîlnit „nenumărate cazuri de paranoia şi de demenţă precoce" (schizofrenie); dar, considerînd că asemenea cazuri sînt improprii pentru psihanaliză, nu pretinde că le-ar fi studiat în profunzime. Jung a lucrat ca psihiatru la spitalul de boli mintale de la Burgholzli între 1900 şi 1909 înainte de a-şi abandona postul pentru a deschide un cabinet particular. Dacă ar fi avut o experienţă la fel de îndelun-

gata a contactului direct cu pacienţii suferind de schizofrenie cronică, psihoză maniaco-depresivă şi alte forme de boală mintală gravă, Freud ar fi construit poate o psihopatologie bazată pe psihoză mai degrabă decît pe nevroză. O asemenea psihopatologie ar fi fost probabil mai preocupată de dezvoltarea la individ a simţului realităţii decît de vicisitudinile sexualităţii sale infantile. Explicaţiile cauzale date stărilor psihotice de către Freud au o bază prea îngustă pentru a putea satisface cea mai mare parte a psihiatrilor, dar, ca întotdeauna, ele conţin observaţii clinice originale de mare interes. Studiul privitor la memoriile judecătorului Daniel Paul Schreber la care ne-am referit mai sus este un exemplu grăitor deopotrivă al acuităţii şi al limitelor gîndirii lui Freud.

Bolile mintale paranoide, care cuprind mai multe varietăţi, sînt caracterizate în principal de dezvoltarea de către pacient a delirului de persecuţie. Ceea ce înseamnă că pacientul se crede urmărit, atacat, otrăvit sau sabotat de către cineva sau de către un grup de oameni cu intenţii malefice. Foarte adesea, aceste convingeri sînt însoţite de puternica încredinţare a pacientului de propria sa importanţă, fapt ce poate explica în parte atenţia nedorită de care se bucură. El poate avea o descendenţă regală sau poate poseda un secret vital pe care duşmanii săi sînt nerăbdători să i-1 smulgă.

Schreber era un caz neobişnuit în mai multe privinţe. Cele mai multe psihoze paranoide sînt mai degrabă cronice decît episodice; Schreber însă a avut o boală mintală iniţială care a durat din octombrie

1884 pînă în iunie 1885, refăcîndu-se foarte bine de pe urma ei. Şi-a reluat activitatea de judecător şi s-a simţit bine pînă în 1893. La vîrsta de 51 de ani, la scurt timp după ce a fost promovat, a avut o reşută. a făcut o boală mintală gravă şi a trebuit să stea în spital pînă în decembrie 1902. Memoriile i-au fost publicate la un an după externare. Din această a doua îmbolnăvire nu s-a refăcut niciodată pe deplin. In 1907 a fost din nou internat într-un spital psihiatric, unde a murit la 14 aprilie 1911.

în cursul celei de-a doua îmbolnăviri, Schreber credea că trupul îi este supus la manevre revoltătoare de tot soiul şi că este persecutat şi prejudiciat, mai cu seamă de către profesorul Flechsig, directorul clinicii în care a fost internat prima oară. în timp, boala mintală acută s-a redus, fiind înlocuită de un delir sistematic cronic. Aidoma altor bolnavi de paranoia, Schreber părea perfect normal cîtă vreme nu era atins subiectul delirului său. El a obţinut eliberarea din spital în 1902 în ciuda persistenţei recunoscute a delirului sistematic rezumat după cum urmează:

> Credea că are misiunea de a mîntui lumea şi de a o readuce la pierduta stare de beatitudine. Ceea ce însă nu putea realiza decît dacă era transformat mai întîi din bărbat în femeie *(SE,* XII. 16).

în scrierile sale chiar, Schreber îşi declara convingerea că, o dată ce va fi transformat în femeie, va fi însămînţat de raze divine, astfel încît o nouă rasă de oameni să poată lua naştere.

Nu ştim cum s-a manifestat prima fază a îmbolnăvirii lui Schreber; Freud însă interpretează a doua fază a bolii ca fiind legată de temerea şi totodată dorinţa lui Schreber de a avea relaţii sexuale cu Flechsig.

> Cauza care i-a generat boala a fost, aşadar, izbucnirea libidoului homosexual; obiectul acestui libido a fost probabil de la bun început doctorul său, Flechsig; iar lupta sa împotriva impulsului libidinal a produs conflictul care a dat naştere simptomelor *(SE,* XII.43).

Freud continuă interpretînd presupusul sentiment homosexual al lui Schreber pentru psihiatrul său ca un transfer al sentimentului homosexual inconştient mai timpuriu, îndreptat la origine către tatăl său. Substituirea ulterioară a lui Flechsig-persecutorul cu Freud-însămînţătorul e pusă în legătură cu un izvor similar. Freud afirmă că

> principalele forme familiare de paranoia pot fi reprezentate toate drept contraziceri ale unicei propoziţii: „*Eu* (bărbat) *îl iubesc pe el* (bărbat)", şi într-adevăr aceste forme epuizează toate modalităţile posibile de a formula contrazicerile *(SE,* XII.63).

Freud explică delirurile de persecuţie afirmînd că negarea de către pacient a sentimentelor homosexuale ia întîi forma „Nu-1 *iubesc* — îl *urăsc"",* transformîndu-se ulterior prin proiecţie în *„El mă urăşte* (persecută), ceea ce justifică ura mea faţă de el". Freud e convins că persecutorul este întotdeauna o persoană de acelaşi sex, iubită cîndva.

Freud a făcut mare caz de faptul că tatăl lui Schreber fusese un renumit medic şi pedagog ale cărui concepţii despre educaţia fizică erau larg recunoscute. Murise la 53 de ani, Schreber avînd atunci 19. Freud îşi susţine interpretarea potrivit căreia delirurile lui Schreber despre Dumnezeu derivau în ultimă instanţă din sentimentele faţă de tatăl său subliniind faptul că un asemenea om eminent trezea probabil în mai mare măsură decît majoritatea taţilor sentimentele de „supunere reverenţioasă şi de insubordonare răzvrătită" pe care el le considera caracteristice pentru atitudinile infantile ale băieţilor faţă de taţii lor.

Deşi s-a străduit să-1 identifice pe tatăl judecătorului Schreber în persoana dr. Daniel Gottlob Moritz Schreber, aflînd şi faptul că judecătorul Schreber avea un frate mai mare, Freud n-a mers mai departe încercînd să afle cum a fost de fapt copilăria acestuia din urmă sau ce fel de om a fost tatăl său cu adevărat. Dacă ar fi făcut-o, ar fi descoperit că dr. Schreber era un monstru autoritar. Fiul său cel mare s-a împuşcat la 38 de ani; fiul său mai mic, judecătorul Schreber, a devenit psihotic în felul descris mai sus. Lipsa spaţiului ne împiedică să discutăm stăruinţa dr. Schreber asupra frîngerii voinţei copilului, asupra impunerii unei ţinute absolut drepte a corpului prin tot soiul de procedee constrângătoare, asupra utilizării clismelor pentru a preveni emisiile nocturne, ca şi asupra altor orori. Un inventar complet al acestora poate fi găsit în cartea lui Morton Schatzman *Soul Murder* (New York, 1973).

în capitolul 2 m-am referit la faptul că insistenţa lui Freud asupra persistenţei sau recrudescenţei fantasmelor sexuale infantile înţelese ca agenţi cauzali ai nevrozei i-a împins uneori pe psihanalişti la neglijarea evenimentelor reale şi a circumstanţelor care influenţează viaţa oamenilor. Faptul că Freud însuşi n-a reuşit să descopere nimic despre tatăl lui Schreber este un izbitor exemplu aici.

Freud încearcă însă să ofere o explicaţie a motivului pentru care a doua îmbolnăvire a lui Schreber a survenit cînd acesta avea 51 de ani. El presupune că există o predispoziţie crescută la boală, atît la bărbaţi cît şi la femei, în perioada „climaxului". El mai arată că Schreber şi-a pierdut tatăl şi fratele şi că n-a avut copii; în special fii „asupra cărora şi-ar fi putut îndrepta afectele homosexuale nesatisfăcute". Aşa se face că Schreber reînvie dorinţele feminine pe care Freud presupune că le-a avut în prima copilărie faţă de tatăl său.

Afirmaţia lui Freud că paranoia se bazează pe conflicte privitoare la impulsurile homosexuale a inspirat foarte multe cercetări. Fisher şi Greenberg, trecînd în revistă această literatură, conchid că investigaţiile experimentale sprijină în mare ideea că „paranoizi i şi nonparanoizii răspund în chip semnificativ diferit la stimuli cu conotaţii homosexuale". Totuşi, afirmaţia lui Freud că persecutorul este întotdeauna de acelaşi sex cu subiectul nu se confirmă.

hi timpul fazei acute a bolii sale, Schreber, aidoma multor oameni suferind de boli similare, credea că este iminentă o mare catastrofă, poate chiar sfîrşitul lumii. După ce s-a refăcut în suficientă măsură pentru a fi externat, Schreber a continuat să creadă că avusese loc o catastrofă, dar şi-a dat seama, cel puţin parţial, că dezastrul se petrecuse înlăuntrul său mai degrabă decît în lumea exterioară. Freud postulează că, în stadiul acut al bolii, lumea paranoicului ajunge într-adevăr la un sffrşit, de vreme ce el e incapabil să mai menţină legături afective cu ea. Mecanismul proiecţiei îl face să perceapă acest fapt drept unul ţinînd de lumea exterioară mai degrabă decît de sine însuşi. Prin urmare, el construieşte o nouă lume bazată pe delirul său sistematic. Freud face observaţia pătrunzătoare că un asemenea delir sistematic trebuie privit drept „o încercare de însănătoşire, un proces de reconstrucţie". într-o vreme cînd delirurile bolnavilor mintali erau în mod obişnuit tratate drept nonsens patologic şi mai puţin drept fenomene care necesită investigaţii şi înţelegere, observaţiile lui Freud erau surprinzător de originale.

Studiul dedicat lui Schreber e grăitor cu privire la procesul de gîndire şi la metoda de interpretare a lui Freud. El arată cît de important este să separi griul de neghină atunci cînd te apleci asupra operei sale. Comentariile lui Freud privind evoluţia bolii lui Schreber, gelozia, proiecţia şi funcţia pozitivă a delirurilor sistematice sînt adesea lămuritoare. Faptul însă că n-a reuşit să facă legătura între structura caracterială a lui Schreber şi conţinutul delirurilor sale, pe de o parte, şi cumplitul sistem educaţional în care a fost crescut de tatăl său (uşor de stabilit), pe de alta, reprezintă o gravă omisiune. Şi poate cineva pre-

supune cu adevărat că apariţia fantasmelor homosexuale în puterea vîrstei reprezintă o cauză suficientă pentru declanşarea unei boli psihice de o atare gravitate ? Chiar şi la sfîrşitul secolului al XlX-lea, un judecător inteligent, instruit, bun cunoscător al lumii şi al moravurilor ei, poate fi considerat doar cu greu neştiutor de faptul că bărbaţii şi femeile au o sumedenie de gînduri şi fantezii sexuale pe care nu le-ar place să le recunoască public, dar care nici nu pot fi atît de scandaloase încît să le provoace nebunia. Cartea lui Krafft-Ebing *Psychopathia Sexualis,* cu bogăţia ei de informaţii privitoare la tot soiul de perversiuni sexuale, fusese publicată în 1886. Sexualitatea şi variaţiile ei erau un subiect de discuţie în acele vremuri la Vieria.

Insistenţa lui Freud asupra faptului că persistenţa fantasmelor sexuale infantile reprezintă cauza primordială a bolilor mentale a fost rareori mai puţin convingător exprimată decît în cazul Schreber. Chiar dacă toţi pacienţii paranoizi manifestă un interes special, sau o aversiune, faţă de temele homosexuale atunci cînd sînt supuşi la teste, nu rezultă de aici că singura cauză a bolilor mentale paranoide o reprezintă conflictele homosexuale nerezolvate. Este mult mai probabil că această preocupare face parte dintr-o tulburare mult mai profundă şi mai generală.

7 Cuvîntul de spirit şi *Psihopatologia vieţii cotidiene*

Prima parte a acestei cărţi s-a ocupat îndeosebi de investigaţiile realizate de Freud în domeniul psihopatologiei nevrozelor şi psihozelor, deoarece acestea alcătuiesc trambulina pentru saltul încercat de psihanaliză către o psihologie atotcuprinzătoare. După cum am arătat în capitolul 1, Freud a făcut incursiuni teoretice speculative în variate domenii încă din primele momente ale elaborării teoriei sale. Dacă s-ar fi limitat la studierea diferitelor forme de boli mintale, psihanaliza n-ar fi exercitat, desigur, o influenţă atît de largă; Freud însă era încredinţat că descoperirile sale privitoare la motivaţia umană şi la inconştient se aplică nu numai nevroticilor, ci oricărei acţiuni umane.

Psihopatologia vieţii cotidiene a devenit una dintre cele mai populare cărţi ale lui Freud. Ea se ocupă de celebrul „act ratat freudian", respectiv de greşelile în vorbire, de greşelile în scris, de amintirea eronată a numelor, de uitarea propriilor intenţii şi altele. Freud se străduieşte să-şi argumenteze convingerea că asemenea greşeli sau „acte ratate" sînt rezultatul interferenţei unor gînduri inconştiente, refulate. Ne va sluji drept exemplu un caz simplu relatat de Jung.

> Un oarecare domn Y s-a îndrăgostit de o doamnă; a fost însă respins, şi la scurtă vreme doamna s-a măritat cu domnul X. în urma acestei întîmplări, domnul Y, deşi îl cunoştea pe domnul X de multă vreme şi făcuse chiar afaceri cu el, îi uita mereu numele, trebuind să-1 afle în repetate rînduri de la alte persoane atunci cînd voia să-i scrie *(SE,* VI.25).

Evident, resentimentul faţă de norocosul său rival i-a trezit lui Y dorinţa de a uita de existenţa lui X. La fel de simplă este interpretarea următorului exemplu de lapsus calami:

> Un american care trăia în Europa şi care se despărţise de soţia lui în termeni nu prea buni a simţit că se poate împăca acum cu ea, rugînd-o să treacă Atlanticul şi să se întîlnească la o anume dată cu el. „Ar fi minunat — scria el — dacă ai putea veni cu *Mauritania,* cum am venit şi eu."' Cu toate acestea, n-a îndrăznit să trimită coala de hîrtie pe care era scrisă această propoziţie. A preferat să o scrie din nou. Căci nu voia ca ea să observe că trebuise să corecteze numele vaporului. Scrisese iniţial *Lusitania (SE,* VI.121-122).

Lusitania a fost scufundată în largul coastelor Irlandei de un submarin german în timpul primului război mondial.

Nu toate exemplele lui Freud sînt atît de directe. Unele din interpretările sale par alambicate şi forţate. Aşa cum am remarcat în cazul viselor, Freud dădea dovadă de o ingeniozitate considerabilă cînd era vorba să-şi susţină teoriile. Cel dintîi exemplu dat de el este extrem de potrivit aici. Freud a constatat

că este incapabil să-şi amintească numele artistului care a pictat cîteva faimoase fresce la catedrala din Orvieto. In locul numelui corect, „Signorelli", îi veneau mereu în minte numele altor doi pictori, Botticelli şi Boltraffio. Explicaţia dată de el acestui caz de uitare se întinde pe patru pagini, cuprinzînd repulsia sa de a vorbi unui străin despre sex. dorinţa de a uita sinuciderea unui pacient şi o relatare a modului în care gîndurile sale refulate au determinat ruperea în două a numelui Signorelli, o dată cu substituirea cuvîntului italian „Signor" de către germanul „Herr". Acesta din urmă este luat din Herţegovina, iar „Bo" din cadrul numelor Botticelli şi Boltraffio este luat din cuvîntul Bosnia. Herţegovina şi Bosnia erau ocupate de turci, despre ale căi or moravuri sexuale Freud se codea să vorbească unei simple cunoştinţe. Pe cînd era la Trafoi, el a aflat vestea tulburătoare a sinuciderii pacientului său. Prin urmare, Trafoi contribuie la eroarea sa de memorie furnizîndu-i o parte a numelui Boltraffio. Freud încearcă să arate că cele două subiecte pe care dorea să le evite s-au manifestat totuşi în cele două nume care au înlocuit numele pe care îl uitase. Este acelaşi tip de interpretare pe care 1-a aplicat ritualurilor obsesionale — anume că ritualul este o expresie indirectă a impulsului instinctual pe care bolnavul 1-a refulat şi care, prin urmare, nu poate fi descărcat într-un mod direct.

Explicaţia lui Freud este extrem de ingenioasă, deopotrivă greu de respins şi neconvigătoare, totuşi, în final. Ea pare „prea mintoasă", aşa cum par multe

din interpretările freudiene ale visului; pare să atribuie activităţii mentale inconştiente mijloace extrem de complicate de ascundere a trivialităţii esenţiale. Multe greşeli de vorbire şi exemple de uitare sînt desigur motivate pe căile sugerate de Freud; dar pesemne nu toate. De pildă, cei mai mulţi bătrîni au dificultăţi din ce în ce mai mari să-şi amintească nume. Ele pot fi corect înregistrate, dar rememorarea lor durează din ce în ce mai mult. în capitolul 3 ne-am exprimat îndoiala cu privire la îndreptăţirea lui Freud de a atribui amnezia infantilă integral refulării, sugerînd explicaţii alternative. îndoieli similare se aplică şi teoriei freudiene a uitării la adulţi. De pildă, Freud nu ia în considerare contextul social în care se petrece eroarea de memorie şi nici posibilitatea ca numele să fie înregistrate de la început cu grade diferite de intensitate potrivit circumstanţelor. E mai probabil să-ţi aminteşti numele unei cunoştinţe noi cu care ai petrecut o seară întreagă decît cel al unei persoane căreia i-ai fost prezentat în grabă la o petrecere. Hotărînd însă că dorinţele şi gîndurile inconştiente interferează cu amintirea în anumite cazuri, Freud generalizează spunînd că aşa trebuie să se petreacă lucrurile în toate cazurile. Sebastiano Timpanaro a scris o carte intitulată *The Freudian Slip* în care îl critică pe Freud pentru că nu ţine seama de faptul că multe acte ratate reprezintă un tip de eroare familiară tuturor scriitorilor: repetarea cuvintelor abia folosite anterior; omiterea cuvintelor din cauza gîndului care o ia înaintea condeiului şi aşa mai departe. în recenzia făcută cărţii, psihanalistul

Charles Rycroft adaugă o critică adusă iniţial de către Jung în legătură cu asociaţiile libere. Multe din interpretările date de Freud erorilor depind de obţinerea din partea subiectului a asociaţiilor cu circumstanţele în care s-a produs eroarea. Mai precis, pe această cale Freud găseşte imediat un material tulburător; nu întotdeauna un material sexual, cum ar fi aşteptat potrivit teoriilor sale, ci sentimente de gelozie, gînduri de avansare, teama de prejudiciere sau de ostilitate, inacceptabile pentru persoana care furnizează asociaţiile. Aşa cum ştie oricine a experimentat în mod onest tehnica asociaţiilor libere, aceasta din urmă face să apară inevitabil şi rapid în minte subiecte cu încărcătură emoţională. După cum subliniază Rycroft, „faptul că în cele din urnă se ajunge la un « material semnificativ » nu este o dovadă că punctul de plecare e generat în vreun fel de acest material".

Cealaltă descindere timpurie a lui Freud din cabinetul de consultaţii în viaţa cotidiană este legată de umor. *Cuvîntul de spirit şi raporturile sale cu inconştientul* a apărut iniţial în 1905. Freud începuse să culeagă anecdote evreieşti încă din 1897; interesul său pentru acest subiect a sporit însă atunci cînd prietenul Fliess, citind corectura la *Interpretarea visului*, s-a plîns că visele sînt prea pline de glume. Răspunzînd scrisorii lui Fliess, Freud scrie:

> Toţi oamenii care visează sînt în egală măsură insuportabil de spirituali, şi trebuie să fie fiindcă se află sub presiune iar calea directă este închisă pentru ei... Componenta spirituală evidentă a tuturor proceselor

inconştiente e strîns legată de teoria cuvîntului de spirit şi a comicului *(Corespondenţa Freud-Fliess,* 371).

Freud scria atît de limpede şi de convingător încît chiar şi în traducere cea mai mare parte a operei sale este încîntătoare la lectură. Cartea despre cuvîntul de spirit este o excepţie. în parte, acest fapt se datorează pierderii mari pe care o suferă glumele prin traducere, în parte însă motivul este anularea umorului prin explicare.

Freud analizează ceea ce el numeşte *tehnica* cuvîntului de spirit, arătînd că unele din mecanismele utilizate pot fi într-adevăr găsite în vise, îndeosebi condensarea şi substituirea unui cuvînt prin altul. Un exemplu în engleză este observaţia lui De Quincey că bătrînii cad în „anecdotage", condensînd astfel „anecdote" şi „dotage"*. Un alt exemplu asemănător este numirea perioadei Crăciunului „alcoholidays"**. Freud continuă înşirînd alte mecanisme care apar în vise .şi deopotrivă în cuvîntul de spirit: „deplasarea, raţionamentul defectuos, absurditatea, reprezentarea indirectă, reprezentarea prin opus". Apoi el clasifică cuvîntul de spirit în două mari clase: cuvîntul de spirit „inocent" şi cuvîntuî de spirit „tendenţios". Cel

* Joc de cuvinte intraductibil: cuvîntul lui De Quincey, „anecdotage"', are sensul de „culegere de anecdote", dar poate fi interpretat şi ca „vîrsta anecdotelor", iar componentele sale — „anecdote" şi „dotage" — au sensul de „anecdotă" şi respectiv „ramolisment" *(n. t.).*

" Alt joc de cuvinte, bazat pe condensarea lui „alcohol" (alcool) şi „holiday" (sărbătoare), al cărui rezultat ar putea fi „zilele beţiei" *(n. t).*

dintîi ţine doar de ingeniozitatea verbală; cel de-al doilea de expresia indirectă a ostilităţii sau obscenităţii. Freud este interesat mai cu seamă de cuvîntul de spirit tendenţios. într-adevăr, aşa cum vom vedea, îi vine tare greu să explice de ce cuvîntul de spirit „inocent" ne provoacă o asemenea plăcere. Ceea ce nu se întîmplă cu cuvîntul de spirit „tendenţios". Acesta se aliniază lesne cu simptomele nevrotice, greşelile de vorbire şi visele.

> Putem înţelege în sfîrşit aici ce realizează cuvîntul de spirit în vederea îndeplinirii scopului său. El face posibilă satisfacerea unei pulsiuni (fie ca senzuală sau ostilă) în faţa unui obstacol carc-i stă în cale. El ocoleşte obstacolul, dobîndind în acest mod plăcere dintr-o sursă pe care obstacolul o făcuse inaccesibilă *(SE,* VII. 100-101).

Obstacolul poate fi o inhibiţie internă sau socială; adică prezenţa unei persoane care ar putea fi scandalizată, în această lucrare timpurie, Freud descrie deja civilizaţia drept un inamic al instinctului şi un instigator la refulare. Cuvîntul de spirit tendenţios' reprezintă o modalitate de depăşire a barierelor puse în calea exprimării directe a obscenităţii şi agresiunii de către civilizaţie.

Cînd am discutat interpretarea freudiană a stărilor maniacale în capitolul 6, am remarcat convingerea sa că stările de „bucurie, exultare sau triumf" se caracterizează printr-o subită disponibilitate a energiei psihice, comparînd-o cu brusca eliberare a frînelor unui automobil. Plăcerea ce însoţeşte cuvîntul de

spirit este, potrivit lui Freud, de natură similară. E uşor de văzut acest lucru în cazul unui cuvînt de spirit tendenţios în care persoana care-1 rosteşte îşi ocoleşte propriile inhibiţii interne îmbrăcîndu-şi gîndurile obscene sau agresive într-un veşmînt umoristic. Freud a recunoscut însă că şi factorii pur exteriori, nu doar cei interiori, pot interzice exprimarea directă a unor asemenea impulsuri. El dă drept exemplu aici cunoscuta poveste a unui personaj regal care zăreşte în mulţime un om ce-i semăna foarte mult:
„Mama dumitale a fost vreodată în slujbă la Palat?" „Nu, înălţimea Voastră, tatăl meu a fost." Cu un cuvînt de spirit, omul îşi poate exprima agresivitatea faţă de orgoliosul şi puternicul prinţ, agresivitate pe care, dată fiind puterea acestuia, n-o putea exprima direct. Freud susţinea că, în acest caz, plăcerea obţinută de cuvîntul de spirit se datorează faptului că nu trebuiau puse bariere în calea exprimării adevăratelor simţăminte ale omului.

> Cazul obstacolului exterior diferă de cel al obstacolului interior doar prin faptul că în cel din urmă se ridică o inhibiţie deja existentă, în vreme ce în cel dintîi se evită apariţia unei noi inhibiţii. Dacă aşa stau lucrurile, înseamnă că nu ne vom baza prea mult pe speculaţie afirmînd că atît pentru apariţia cît şi pentru menţinerea unei inhibiţii psihice este nevoie de o anumită „cheltuire de energie psihică". Şi, întrucît ştim că în ambele cazuri de folosire a cuvîntului de spirit tendenţios se obţine plăcere, e plauzibilă supoziţia că *această cantitate de plăcere corespunde cheltuirii de energie psihică economisită (SE,* VII. 118).

Această probă de ingeniozitate era necesară deoarece Freud voia o explicaţie care să se aplice atît cuvîntului de spirit „inocent" cît şi celui tendenţios. Cuvîntul de spirit inocent ţine de reuşitele verbale, de calambururi, de jocuri de cuvinte, de combinarea cuvintelor incongruente şi aşa mai departe. Freud scrie că e „silit să conchidă că tehnicile cuvîntului de spirit sînt ele însele izvor de plăcere", ca şi cum i-ar veni greu să accepte că plăcerea poate fi generată şi de altceva afară de descărcarea instinctuală. El rezolvă această problemă postulînd că plăcerea obţinută din cuvîntul de spirit inocent este şi ea bazată pe economie. Cînd redescoperim un lucru familiar, aşa cum se întîmplă adesea în cuvîntul de spirit, sau cînd legăm prin asociere verbală două lucruri incongruente la prima vedere, ne jucăm cu cuvintele, evitînd efortul gîndirii critice şi obţinînd plăcere prin economisirea de energie psihică.

Freud numeşte această plăcere minoră generată de economie o „pre-plăcere", comparînd-o astfel cu diferitele pre-plăceri caracteristice excitaţiei sexuale, în care stimularea unor părţi ale corpului, altele decît organele genitale, conduce la adevărata plăcere — implicarea organelor genitale înseşi. Căci, în cele din urmă, el lichidează problema ridicată de cuvîntul de spirit „inocent" afirmînd:

> Cuvîntul de spirit, chiar şi atunci cînd gîndul pe care-1 conţine este netendenţios şi cînd serveşte aşadar doar unor interese intelectuale teoretice, nu este niciodată de fapt netendenţios *(SE,* VIII. 132).

> Cuvîntul de spirit netendenţios la început, care începe ca un joc, este *în chip secundar* pus în legătură cu scopuri pe care nimic din tot ce capătă formă în psihic nu le poate în cele din urmă ignora *(SE*, VIII. 133).

Freud susţine că un cuvînt de spirit bun face o impresie totală; că e adesea greu de ştiut dacă plăcerea derivă în principal din forma cuvîntului de spirit sau din gîndul pe care-l conţine. El vede forma ca pe un soi de înveliş ce face ca gîndul subiacent să fie mai acceptabil, ca zahărul care acoperă o pilulă. După cum vom vedea, Freud foloseşte aceeaşi analogie cînd vorbeşte despre operele de artă. El consideră că forma estetică este un procedeu prin care artiştii îşi disimulează „reveriile egoiste", făcîndu-le totodată mai acceptabile pentru ceilalţi oameni. In ambele cazuri Freud neagă că adevărata plăcere poate proveni din formă. Orice plăcere dobîndită din ingeniozitatea verbală a unui cuvînt de spirit sau din dispunerea estetică impusă de un artist trebuie să fie minoră, o ,,pre-plăcere" în comparaţie cu plăcerea finală care, potrivit lui Freud, trebuie să fie senzuală. Ceea ce nu intră în contradicţie cu recunoaşterea de către Freud a faptului că cuvîntul de spirit tendenţios permite exprimarea agresivităţii şi deopotrivă a sexului, deoarece pe vremea cînd scria cele de mai sus el privea încă agresivitatea drept un aspect sadic al pulsiunii sexuale.

Surprinzător este însă faptul că Freud nu ajunge să recunoască existenţa plăcerii în exercitarea puterii sau dominaţiei. Discutînd despre joc în aceeaşi

carte, Freud se referă la un scriitor numit C. Groos care, în cartea sa dedicată jocurilor, aminteşte de „bucuria puterii" sau de bucuria de a depăşi o dificultate. Freud elimină dintr-un condei toate acestea, calificîndu-le drept secundare. Cu toate astea, trebuie desigur să admitem că plăcerea poate fi dobîndită din exercitarea unei abilităţi, fie aceasta fizică sau mentală. Cuvîntul de spirit este de obicei o variaţiune pe o temă arhicunoscută; dar noi n-avem nimic de obiectat aici dacă cuvîntul de spirit manifestă ingeniozitate verbală şi economie de mijloace. Cu alte cuvinte, ceea ce apreciem, chiar şi în cazul unui cuvînt de spirit evident tendenţios, este în egală măsură forma şi conţinutul. Forma cuvîntului de spirit nu este o simplă momeală, o „primă de încurajare" cum o numeşte Freud, ci o componentă esenţială a acelui lucru care dă naştere plăcerii. Cînd facem un cuvînt de spirit nou ne face plăcere propria noastră isteţime. Cînd auzim un cuvînt de spirit nou apreciem isteţimea creatorului său. Cuvîntul de spirit e legat de formă, de aplicarea unei ordini asupra materialului prin alăturarea incongruităţilor. El este, aşadar, un produs estetic, chiar dacă unul de un soi primitiv.

Căutarea ordinii, a principiilor explicative, a trăsăturilor comune care leagă laolaltă lucruri disparate este un impuls de care omul nu poate scăpa. Freud însuşi trebuie să fi cunoscut plăcerea ce însoţeşte experienţa unei descoperiri cînd rezolva cîte o problemă care îl uluia. Cu toate acestea, el a continuat

să privească asemenea plăceri drept sublimări, nu drept plăceri primare. Tîrziu, în 1930, el scria:

> O satisfacţie de acest tip — bucuria unui artist cînd creează, cînd dă trup fantasmelor sale, sau a unui om de ştiinţă cînd rezolvă probleme sau cînd descoperă adevăruri — are o calitate aparte pe care vom fi cu siguranţă capabili într-o bună zi s-o caracterizăm în termeni metapsihologici. Deocamdată putem spune doar, în chip figurativ, că asemenea satisfacţii par „mai rafinate şi mai înalte". Intensitatea lor este scăzută însă în comparaţie cu aceea care derivă din satisfacerea impulsurilor instinctuale primare, brute; ea nu ne zguduie fiinţa corporală *(SE*, XXI.79-80).

în capitolul următor, vom examina vederile lui Freud asupra artei şi artiştilor.

8
• Arta şi literatura

De-a lungul secolului al XX-lea psihanaliza a avut o însemnată influenţă atît asupra artei cît şi asupra literaturii. Concepţia lui Freud asupra inconştientului, utilizarea de către el a asociaţiilor libere şi redescoperirea importanţei viselor i-au încurajat pe pictori, sculptori şi scriitori să experimenteze în domeniul accidentalului şi iraţionalului, să se aplece cu seriozitate asupra lumii lăuntrice a visului şi reveriei şi să găsească semnificaţii în gînduri şi imagini cărora înainte nu le-ar fi acordat atenţie considerîndu-le absurde sau ilogice. Mişcări precum dadaismul şi suprarealismul îi datorează mult lui Freud; ca şi operele literare ce ţin de folosirea tehnicilor „fluxului conştiinţei", cum e romanul *Valurile* de Virginia Woolf. O dată cu instituirea psihanalizei, biografii au început să simtă că portretele realizate de ei erau incomplete dacă nu reuşeau să descopere influenţele afective suferite în prima copilărie de personajele zugrăvite. Dezvăluirile privind comportamentul şi preferinţele sexuale au devenit aproape obligatorii, o dată ce Freud stabilise că sexualitatea reprezintă forţa pulsională esenţială a naturii umane. A devenit un fapt general acceptat că pînă şi personaje cum sînt politicienii nu

pot fi pe deplin înţelese decît dacă sînt aşezate sub reflectorul psihanalizei. Freud însuşi a colaborat cu diplomatul american William C. Bullitt, scriind împreună cu el un studiu psihanalitic asupra lui Woodrow Wilson, al douăzeci şi optulea preşedinte al Statelor Unite. Deşi un număr apreciabil de reputaţi istorici au considerat conceptele psihanalitice ca fiind valabile pentru înţelegerea personalităţilor istorice, cartea însăşi a fost în general privită ca un dezastru, deoarece atît Freud cît şi Bullitt erau extrem de porniţi împotriva lui Wilson. De pildă, ei îl numesc „unîngîmfat clasa întîi"; şi continuă: „Bolnăvicios, cu ochelari, păzit de tatăl, mama şi surorile sale, Tommy Wilson nu s-a încăierat nici măcar o dată în viaţă", de parcă a te încaieră este un *sine qua non* al masculinităţii. Totodată, ei îşi revarsă dispreţul asupra convingerilor sale religioase, acuzîndu-1 că se identifică cu Cristos. Biografia aceasta tendenţioasă este un prim exemplu de folosire a psihanalizei pentru realizarea unui „asasinat în efigie".

Freud a manifestat el însuşi o stranie atitudine ambivalenţă faţă de artă şi artişti. După cum am remarcat în capitolul 1, el avea o adîncă cunoaştere şi o adîncă iubire pentru literatură, manifestată în eleganţa scrisului său. Era, de asemenea, sensibil la sculptură şi, într-o mai mică măsură, la pictură. A scris el însuşi însă că era aproape incapabil să guste muzica. Freud a scris un număr de cărţi şi de studii dedicate artei şi artiştilor, între care cele mai renumite sînt *Delir şi vis în „Gradiva" de Jensen, O amintire*

din copilărie a lui Leonardo da Vinci, „Moise al lui Michelangelo" şi „Dostoievski şi paricidul".

Freud credea că sublimarea libidoului nesatisfăcut este răspunzătoare de producerea întregii arte şi a întregii literaturi. Adică, el credea că artiştii îşi descarcă sexualitatea infantilă convertind-o în forme neinstinctuale. Aşa cum am văzut în capitolul 3, Freud sugerase că refularea componentelor perverse, pregenitale ale pulsiunii sexuale este răspunzătoare de oprirea dezvoltării sexuale şi de lipsa consecutivă a satisfacţiei sexuale întîlnite cu regularitate la nevrotici. Dacă impulsurile n-ar fi refulate, ci dintr-un motiv sau altul ar fi exagerate, persoana ar putea dezvolta o perversiune sexuală în locul nevrozei.

O a treia cale de rezolvare a aceleiaşi probleme este deschisă celor înzestraţi cu talent artistic. Potrivit lui Freud, artiştii sînt oameni care pot evita nevroza şi perversiunea prin sublimarea impulsurilor în opera lor. El n-a încercat să explice natura înzestrării artistului, după cum n-a încercat să explice dexteritatea manuală, inteligenţa sau vreuna din deosebirile cognitive sau perceptive dintre oameni pe care le studiază psihologia experimentală. Freud era preocupat de motivaţie, iar în concepţia sa motivaţia putea fi derivată în ultimă instanţă numai din pulsiunea de moarte manifestată ca agresivitate sau din pulsiunea sexuală. Mai mult, în schema freudiană originea motivaţiei trebuia căutată în refularea instinctelor în primii ani ai copilăriei. Limitele unei atare concepţii asupra „instinctului" sînt limpede demonstrate de scrierile sale privitoare la artă şi artişti. Aşa cum am

remarcat la sfîrşitul ultimului capitol, Freud a privit nevoia umană de a pune ordine în propria experienţă şi de a-i da un sens doar ca pe un fenomen secundar, deoarece nu putea fi legată direct de principiul plăcerii. Totuşi, atît arta cît şi ştiinţa, deşi diferite ca tip de activitate umană, sînt preocupate de căutarea ordinii în complexitate şi a unităţii în diversitate; iar impulsul către această căutare — un impuls biologic adaptativ — poate fi privit în egală măsura drept „instinctiv".

Această limitare însemna că Freud renunţase la interesul pe care l-ar fi putut avea pentru *forma* operei de artă, dînd atenţie numai *conţinutului* său. El admite cu modestie acest lucru în lucrarea „Moise al lui Michelangelo".

> Pot spune de la bun început că nu sînt un cunoscător în ale artei, ci doar un profan. Am observat adesea că subiectul operelor de artă mă atrage mai mult decît calităţile lor formale şi tehnice, chiar dacă pentru artist valoarea operelor rezidă mai întîi şi mai cu seamă în cele din urmă. Sînt incapabil să apreciez just multe din metodele utilizate şi din efectele obţinute în artă (S£,XIII.211).

De vreme ce Freud dădea atenţie conţinutului, şi nu stilului, era firesc ca el să aplice operelor de artă aceeaşi tehnică de interpretare pe care o aplicase viselor, fantasmelor şi simptomelor nevrotice. Acceptînd presupunerea că arta este o sublimare, tot ce putea face, şi a făcut, cu mai mult sau mai puţin succes,

era să descopere în opera de artă dovada presupuselor conflicte infantile ale artistului.

Eseul său despre Leonardo da Vinci ilustrează deopotrivă intuiţiile şi limitele acestui demers. Se ştie din mărturii istorice că Leonardo avea înclinaţii homosexuale, ca şi faptul că era copil nelegitim. în chiar anul naşterii sale, tatăl lui s-a însurat cu altă femeie. Mama s-a măritat şi ea puţin după naşterea lui. Mai tîrziu Leonardo a fost adoptat de tatăl său şi crescut în familia acestuia. Nu există documente care să vorbească despre relaţiile lui Leonardo cu mama sa sau cu mama vitregă şi nici despre caracterul acestora. De asemenea, nu se ştie la ce vîrstă a fost luat Leonardo de lîngă mama sa pentru a fi crescut de mama vitregă şi de tatăl său; se ştie însă că făcea parte din această familie la vîrsta de cinci ani.

Freud analizează o amintire din copilărie a lui Leonardo în care acesta susţine că, pe vremea cînd era în leagăn, o pasăre enormă i-a deschis gura cu coada, lovindu-1 de mai multe ori cu ea peste buze. Freud presupune pe drept cuvînt că este atît de improbabil ca acest fapt să se fi petrecut în realitate, încît pesemne el reprezintă o fantasmă mai tîrzie a lui Leonardo, transpusă de el în prima copilărie. Cum era de aşteptat, el interpretează fantasma drept o expresie a homosexualităţii pasive: coada păsării este un substitut al penisului, iar dorinţa de a lua penisul în gură derivă în ultimă instanţă din experienţa suptului pe care Freud o numeşte „cea dintîi sursă de plăcere din viaţa noastră".

De ce este însă mama reprezentată printr-o pasăre ? Presupunînd că pasărea este un vultur, Freud expune legătura dintre mame şi vulturi în mitologia egipteană. El pretinde că Leonardo a ales această pasăre ca reprezentant al mamei sale fiindcă vulturii se presupune că sînt doar de sex feminin, vulturul fiind astfel o imagine foarte potrivită pentru mamă în cazul unui copil lipsit de tată.

Din păcate, interpretarea lui Freud se bazează pe o greşeală de traducere. Pasărea nu era un vultur, ci o gaie. Şi în vreme ce vulturii pot fi reprezentaţi ca avînd o legătură cu mitologia, în cazul gaiei nici vorbă de aşa ceva. Mai mult, deşi admite că n-avem nici o iniormaţLe reală privitoare la momentul în care LCOHCJXIO a fost luat în familia tatălui său, Freud continuă să afirme că fantasma indică faptul că şi-a petrecut primii ani cu „biata sa mamă abandonată, astfel încît a avut timp să simtă absenţa tatălui".

Istoricii de artă nu pot fi condamnaţi pentru respingerea interpretării lui Freud ca totalmente nejustificată; dar, aşa cum se întîmplă adesea la Freud, există şi grîu în neghină. El comentează pe larg celebra pictură *Fecioara cu Pruncul şi Sfînta Ana.* Sfînta Ana este reprezentată ca fiind doar cu puţin mai bătrînă decît fiica ei, Fecioara Măria. Freud presupune că ideea de a trata subiectul mamei, bunicii şi copilului, rareori aleasă de pictori, i-a putut veni lui Leonardo deoarece în familia tatălui erau atît bunica paternă cît şi mama vitregă. El continuă sugerînd că vîrstele apropiate ale celor două femei din tablou pot

fi o reflectare a faptului că Leonardo a avut într-adevăr două mame — mama adevărată şi mama vitregă.

Această speculaţie pare deopotrivă mai interesantă şi mai legitimă. Subiectele zugrăvite de un artist şi modalităţile alese pentru prezentarea lor sînt adesea determinate de protectorul lui şi de convenţiile timpului. Totodată însă, ele trebuie să reflecte ceva din propria sa personalitate şi din povestea vieţii lui, chiar dacă el însuşi nu are habar de o atare legătură. E îndoielnic însă că subiectele alese au de a face cu fantasmele sexuale infantile refulate.

Freud socotea că din punct de vedere literar Dostoievski nu se află „mult în urma lui Shakespeare", considerînd *Fraţii Karamazov* „cel mai minunat roman scris vreodată". El pretinde pe drept cuvînt că zugrăvirea atîtor personaje violente, egocentrice şi sîngeroase de către Dostoievski indică existenţa unor înclinaţii similare la romancierul însuşi, referindu-se totodată la violarea unei fetiţe mărturisită probabil de către autor. Strahov, prietenul şi biograful lui Dostoievski, se referă la acest fapt într-o scrisoare către Tolstoi şi există o relatare potrivit căreia Dostoievski i-ar fi mărturisit fapta lui Turgheniev. Subiectul apare în opera sa în mai multe rînduri. Totodată, Freud atrage atenţia asupra trăsăturilor sadomasochiste manifestate neîndoielnic de Dostoievski, ca şi asupra faptului că era un jucător înrăit. Interpretarea freudiană a psihopatologiei lui Dostoievski se sprijină mai cu seamă pe supoziţia că dr. Dostoievski, tatăl romancierului, era „deosebit de violent". El presupune că starea de spirit a lui Dostoievski îşi avea

originea în conflictul nerezolvat dintre revolta masculină (sadică) şi supunerea feminină (masochistă) din cadrul relaţiilor cu tatăl său, severitatea conştiinţei autopunitive a lui Dostoievski derivînd din punitivitatea tatălui. Freud scria:

> Formula pentru Dostoievski este astfel următoarea: o persoană înzestrată cu o deosebit de puternică înclinaţie bisexuală înnăscută, capabilă să se apere cu deosebită intensitate împotriva dependenţei faţă de un tată deosebit de sever *(SE*, XXI. 185).

în realitate, deşi susţinea cu tărie necesitatea studiului de la o vîrstă fragedă pentru copiii săi, dr. Dostoievski era un tată extrem de scrupulos care dedica neobişnuit de mult timp educaţiei copiilor săi, care nu întrebuinţa niciodată pedepse fizice şi care şi-a trimis copiii la şcoli particulare pentru a evita ca aceştia să fie bătuţi, deşi îşi permitea cu greu această cheltuială.

Aşa cum a demonstrat Joseph Frank în biografia fără egal pe care i-a dedicat-o lui Dostoievski, Freud a citit o notă de subsol într-o biografie publicată în 1883 care făcea aluzie la „o foarte ciudată dovadă despre boala lui Fiodor Mihailovici care se raportează la prima sa copilărie, legînd-o de un eveniment tragic din viaţa familiei". Deşi nu există nimic despre pedeapsă sau despre tată în acest pasaj, Freud aminteşte de cele citite într-o scrisoare către Ştefan Zweig:

> Am văzut într-o biografie a lui D. un pasaj care stabileşte originea suferinţei de mai tîrziu a bărbatului în faptul că băiatul fusese pedepsit de tată în împrejurări foarte grave.

Este un exemplu al nepremeditatei distorsiuni la care îşi supune amintirea în vederea sprijinirii concepţiei asupra psihopatologiei lui Dostoievski, pe care o elaborase deja — o fantasmă menită să ducă la realizarea dorinţelor, care determină o amintire eronată, aşa cum este descris acest proces în *Psihopatologia vieţii cotidiene.* Boala sau „suferinţa de mai tîrziu" la care se face aluzie este epilepsia de care a suferit Dostoievski. Pe baza acestei „dovezi", Freud conchide că accesele lui Dostoievski nu erau aproape sigur crize adevărate de epilepsie, ci erau provocate de conflicte afective mai degrabă decît de leziuni cerebrale. El presupune totodată că Dostoievski a avut în copilărie „atacuri" ce anunţau epilepsia sa ulterioară, caracterizate de teama de moarte şi de stări subite de letargie. Joseph Frank demonstrează concludent că nici unul din aceste simptome nu a apărut în timpul copilăriei lui Dostoievski şi că ele datau din anii 1846-1847, cînd romancierul avea 25 de ani. Se spune că tatăl lui Dostoievski a fost ucis de iobagii săi pe vremea cînd Dostoievski era student şi avea 18 ani. Freud interpretează epilepsia lui Dostoievski, fie ea „adevărată" sau falsă, drept o dorinţă masochistă de autopedepsire, susţinînd că ea a început o dată cu vestea morţii tatălui său. în realitate, toate dovezile, exceptînd o „tradiţie de familie" amintită de fiica sa dar neatestată documentar, sugerează că primul atac de epilepsie al lui Dostoievski s-a

petrecut în 1850, pe cînd romancierul se afla deportat în Siberia. Rapoartele medicale indică fără putinţă de tăgadă că el a suferit de un „grand mal" tipic (adică de o „adevărată" epilepsie); lucru confirmat mai tîrziu de faptul că fiul său Aleksei a murit de epilepsie la vîrsta de trei ani, epilepsia fiind, potrivit cunoştinţelor medicale, ereditară.

Am citat suficiente capete de acuzare din rechizitoriul pe care Joseph Frank îl face presupoziţiilor freudiene pentru a demonstra că, o dată ajuns la o concluzie, lui Freud îi venea atît de greu să o modifice încît nu se putea împiedica să aleagă doar acele „dovezi" care îi susţineau ipotezele. Nu poţi să nu-ţi aminteşti de incapacitatea sa de a descoperi adevărata fire a tatălui judecătorului Schreber. Mai trebuie amintit că Joseph Frank nu avea nici o pornire împotriva lui Freud. Deşi sceptic cu privire la interpretarea freudiană a personalităţii lui Dostoievski, el a pornit de la supoziţia că Freud şi-a bazat interpretarea pe date corecte. Abia cînd a studiat în detaliu evenimentele petrecute în prima perioadă a vieţii lui Dostoievski şi-a dat seama că nu se putea bizui pe Freud la nivel pur factual.

Eseul lui Freud „Moise al lui Michelangelo" face parte dintr-o altă categorie. Nu există aici speculaţii despre prima copilărie a lui Michelangelo şi nici interpretări ale psihopatologiei sale. în schimb, există o savantă şi detaliată trecere în revistă a celor scrise de istoricii de artă despre această statuie, combinată cu deducţii proprii privitoare la semnificaţia posturii

alese de artist. Oricine citeşte acest eseu este impresionat de investigaţia pătrunzătoare a lui Freud, de atenţia acordată detaliilor şi de modestia pretenţiilor sale. Contează prea puţin dacă istoricii de artă moderni sînt sau nu de acord cu interpretarea freudiană potrivit căreia statuia reprezintă

> o expresie concretă a celei mai înalte realizări de care este capabil un om, aceea a luptei victorioase împotriva unei pasiuni lăuntrice de dragul unei cauze căreia i-a dedicat întreaga viaţă *(SE,* XIII.233).

Eseul reflectă deopotrivă erudiţia lui Freud şi marea sa putere de observaţie. E o ironie faptul că cea mai bună lucrare a sa privitoare la artă şi artişti este una în care teoria psihanalitică abia dacă figurează. Aşa cum am arătat la începutul acestui capitol, Freud considera că arta şi literatura sînt produse de sublimarea unui libido nesatisfăcut. Deşi potrivit vederilor sale sublimarea este în chip necesar utilizată de oamenii normali care trăiesc sub constrîngerile impuse de civilizaţie, rezultă de aici că, dacă libidoul ar fi complet descărcat, arta şi literatura n-ar mai fi necesare. Şi mai rezultă că, întrucît artiştii cheltuie atîta timp cu activităţi ce reprezintă un produs al sublimării, ei sînt cu necesitate mai susceptibili de a fi nevrotici decît oamenii obişnuiţi. Aceasta era într-adevăr concepţia lui Freud.

> încă o dată, artistul este în esenţă un introvertit, nu mult diferit de nevrotic. El este apăsat de nevoi instinctuale excesiv de puternice. Vrea să dobîndească onoruri, pu-

tere, bogăţie, faimă şi iubirea femeilor; dar îi lipsesc mijloacele de a-şi satisface aceste dorinţe. Prin urmare, ca orice alt om nesatisfăcut, el întoarce spatele realităţii şi îşi transferă întregul interes, ca şi întregul libido, în construcţiile menite să-i îndeplinească dorinţele din viaţa sa fantasmatică, iar de aici poate ajunge la nevroză *(SE,* XVI.376).

Freud credea că fantezia provine din joc. Potrivit concepţiei sale, atît jocul cît şi fantezia presupun fuga de realitate sau tăgăduirea ei, ele fiind prin urmare activităţi ce trebuie depăşite o dată cu vîrsta.

încetînd să se joace, copilul aflat în creştere nu abandonează decît legătura cu obiectele reale; în loc să *se joace,* acum *elfantazează.* Construieşte castele în Spania şi creează ceea ce se numeşte *vise diurne (SE,* IX. 145). Scriitorul artist face acelaşi lucru ca şi copilul care se joacă. Creează o lume a fanteziei pe care o ia foarte în serios — adică pe care o investeşte cu enormă afectivitate —, separînd-o în acelaşi timp tranşant de realitate *(SE,* IX. 144).
Putem afirma că o persoană fericită nu fantazează niciodată, ci doar una nefericită. Forţele care motivează fantasmele sînt dorinţele nesatisfăcute, fiecare fantasmă fiind împlinirea unei dorinţe, corectarea unei realităţi nesatisfăcătoare *(SE,* IX. 146).

Nevroticii întorc spatele realităţii fiindcă o găsesc insuportabilă — fie în întregime, fie parţial *(SE,* XII.218).

Astfel, jocul, visele şi fantasmele sînt legate între ele în calitatea lor de tehnici de compensare a unei realităţi

nesatisfăcătoare avînd un caracter infantil, evazionist, centrat pe împlinirea dorinţelor.

în capitolul 5 ne-am referit la distincţia operată de Freud între cele două tipuri de funcţionare a psihicului numite de el „proces primar" şi „proces secundar". Cel dintîi e guvernat de împlinirea dorinţelor şi de principiul plăcerii; al doilea, de planificarea conştientă şi de principiul realităţii.

O dată cu introducerea principiului realităţii s-a desprins o specie de activitate mentală; ea nu a fost supusă testului realităţii, rămînînd subordonată doar principiului plăcerii. Această activitate este *fantazarea,* care începe deja în jocul copiilor şi care mai tîrziu, continuată ca *reverie,* renunţă la dependenţa faţă de obiectele reale *(SE,* XII.222).

Freud a admis totuşi, deşi fără tragere de inimă, că artiştii nu sînt pur şi simplu nevrotici care-şi folosesc înzestrările pentru a fugi de realitate.

Arta realizează o reconciliere între cele două principii într-un chip nou. La început, artistul este un om care întoarce spatele realităţii deoarece nu poate să accepte renunţarea la satisfacerea instinctuală pe care realitatea i-o cere mai întîi, permiţînd dorinţelor sale erotice şi de afirmare personală să se desfăşoare din plin în viaţa fantasmatică. El găseşte însă calea înapoi spre realitate din această lume a fanteziei folosindu-se de înzestrări speciale pentru a-şi turna fantasmele în adevăruri de un tip nou pe care oamenii le apreciază drept nepreţuite reflectări ale realităţii *(SE,* XII.224).

Această stranie concepţie despre artă şi artist presupune că, deşi artistul ar putea scăpa la limită de căderea în nevroză, arta sa rămîne totuşi o cale indirectă de a obţine satisfacţiile instinctuale de care, dacă ar fi fost mai bine adaptat la realitate, s-ar fi bucurat sau s-ar fi lepădat. Cu alte cuvinte, arta este în chip esenţial evazionistă. într-o lume ideală în care toată lumea ar fi suficient de matură pentru a înlocui principiul plăcerii cu principiul realităţii n-ar fi nevoie de artă.

Concluzia de mai sus, venită din partea unui strălucit scriitor, preţuitor adînc deopotrivă al literaturii şi al artelor vizuale, îi va surprinde pe cei mai mulţi cititori drept una extrem de neobişnuită. Dacă ar fi trăit suficient de mult pentru a-şi însuşi gîndirea biologică modernă, Freud şi-ar fi revizuit poate concepţiile.

De pildă, etologii sînt în genere de acord că jocul puilor de animale nu este evazionist, ci adaptativ. Adică jocul favorizează explorarea şi, prin repetarea secvenţelor motorii, stimulează dezvoltarea capacităţilor musculare. Jocul de-a încăierarea la puii de animale şi de oameni este probabil un important mod de a învăţa să utilizeze în chip controlat agresiunea şi poate de asemenea înlesni împlinirea sexuală de mai tîrziu.

Dacă jocul este adaptativ în sens biologic, nu s-ar putea ca şi fantazarea să fie adaptativă? Există reverii „vane" care se potrivesc categoriei evazioniste a lui Freud; nu toate fantazările sînt însă de acest tip. Einstein definea gîndirea drept „un joc liber cu

conceptele", subliniind tocmai nevoia gînditorului creator de a fi liber de constrîngerile impuse de obiectele reale. El n-ar fi reuşit niciodată să conceapă teoria relativităţii dacă nu s-ar fi folosit de fantezie, chiar dacă, desigur, teoria a trebuit să fie mai tîrziu verificată pe cale experimentală. Freud, aşa cum am văzut, considera *Fraţii Karamazov* cel mai mare roman scris vreodată. Deşi îşi are originea în fantezia lui Dostoievski, el cuprinde şi portrete care au la bază oameni reali şi, ca orice mare roman, ne sporeşte şi ne adînceşte înţelegerea realităţii mai degrabă decît să ne ofere o evadare din ea.

în capitolul 4, am constatat că teoria freudiană potrivit căreia visele sînt aproape invariabil împliniri halucinatorii ale dorinţelor noastre nu stă în picioare şi am sugerat că anumite vise reprezintă o cale de rezolvare a unei traume, în vreme ce altele privesc prelucrarea informaţiei. Aceste două din urmă funcţii nu sînt evazioniste, ci modalităţi de a realiza un compromis cu realitatea.

Jocul, fantazarea şi visele, cele trei activităţi pe care Freud le-a legat laolaltă sub pecetea împlinirii evazioniste a dorinţelor, pot fi în egală măsură şi adaptative; mai precis, modalităţi de a opera selecţii şi de a face noi combinaţii din experienţa noastră interioară şi exterioară. Freud considera că motivele artistului şi cele ale savantului pot fi limpede deosebite. Imperiul activităţii creatoare a artistului este libidoul nesatisfăcut manifestat în fantazarea evazionistă. Impulsul activităţii savantului este stăpînirea lumii exterioare. Artistul şi savantul fac desigur

lucruri foarte diferite; aşa cum am sugerat mai sus însă, ambii sînt preocupaţi să creeze ordine, să dea sens lumii şi experienţei pe care o avem în raport cu ea, să descopere şi să întruchipeze unitatea pornind de la diversitate.

Mulţi dintre cei mai creativi psihanalişti ai ultimilor ani, printre care Rycroft, Winnicott, Bowlby, Marion Milner şi Ehrenzweig, resping concepţia freudiană potrivit căreia „procesul primar" este arhaic, infantil şi generator de neadaptare. Fantezia poate fi evazionistă, însă atunci cînd se manifestă ca imaginaţie creatoare, ea reprezintă un aspect vital al adaptării omului la lume. Goya a avut desigur dreptate să-şi prefaţeze *Capriciile* cu următorul epigraf:

> Părăsită de raţiune, fantezia produce monştri de neîndurat ; unită cu raţiunea, ea este mama artelor şi izvorul minunilor lor.

9 Cultura şi religia

Aplicarea teoriei psihanalitice la antropologie şi religie a fost în genere dezamăgitoare. Dar, deşi nu sînt acceptate în mod obişnuit de antropologi sau teologi, punctele de vedere exprimate de Freud asupra acestor două domenii sînt importante întrucît arată modul în care psihanaliza a progresat de la rolul de tratament al nevrozei la cel de sistem de gîndire orientat către explicarea mai tuturor faptelor omeneşti.

Aşa cum s-a arătat anterior, Freud era un om extrem de civilizat, ceea ce nu 1-a împiedicat să privească civilizaţia ca pe o realitate opresivă, întrucît, după el, ea impune împlinirii dorinţelor instinctuale mai multe constrîngeri decît poate fiinţa umană tolera fără a manifesta simptome nevrotice. Nu este aşadar surprinzător faptul că el a studiat cu pasiune omul primitiv, de la începuturile istoriei — omul aşa cum trebuie el să fi arătat înainte ca civilizaţia să-1 fi prins în strînsoarea de oţel a reprimării. Din păcate, Freud a scris într-o epocă a antropologiei „de cabinet", caracterizată printr-o largă teoretizare nesprijinită de probe rezultate din cercetări de teren. O epocă în care oamenii aparţinînd culturilor lipsite de scriere mai puteau fi încă numiţi „sălbatici", iar termenul „pri-

mitiv" mai putea fi încă, în mod nejustificat, echivalat cu „nevrotic" sau „infantil", aşa cum a făcut Freud. Astăzi ştim că mulţi aşa-zişi primitivi pot fi perfect adaptaţi mediului lor în modalităţi complexe; înaintea primului război mondial însă, ideile victoriene despre progres decretau că avusese loc un urcuş evident de la începutul „sălbatic" către ameţitoarele piscuri ale civilizaţiei europene ale secolului al XX-lea. Dezvăluirea lagărelor de concentrare şi experienţa a două războaie mondiale au pus capăt acestui gen de automulţumire.

Lucrarea *Totem şi tabu,* alcătuită din patru părţi apărute iniţial separat, a fost publicată pentru întîia oară într-un singur volum în 1913. Principalele izvoare ale speculaţiilor antropologice freudiene au fost *Originea omului* a lui Darwin, *Creanga de aur* a lui James Frazer şi teoriile lui Robertson Smith şi J. J. Atkinson. Aceste izvoare sînt astăzi parţial sau total discreditate.

Totemul este emblema simbolică a unui anumit grup social în cadrul unui trib. Poate fi un animal sau, mai rar, o plantă sau un fenomen natural cum e ploaia. Totemul este un obiect de adorare şi de devoţiune şi este protejat de tabuuri care în genere interzic uciderea, consumarea sau chiar atingerea lui. în anumite ocazii însă poate avea loc uciderea rituală şi consumarea sacramentală a animalului totemic. Supunerea faţă de un anumit totem defineşte relaţiile sociale în măsura în care legăturile sexuale între membrii aceluiaşi totem sînt de regulă interzise.

Freud a interpretat totemul ca o reprezentare a tatălui, deoarece cunoştea trei cazuri în care băieţi cu conflicte oedipiene aveau fantasme sau fobii legate de animale, acestea din urmă părînd să fie substitute ale tatălui. „Micul Hans", caz al lui Freud însuşi, manifesta teama de a fi muşcat de un cal, teamă pe care Freud o considera rezultată din refularea şi consecutiva proiectare a ostilităţii copilului faţă de tatăl său.

Urmîndu-1 pe Darwin, Freud a presupus că omul primitiv trăia în mici grupuri sau „hoarde" dominate de un singur mascul puternic, care nu păstra doar toate femelele pentru el, ci îi elimina pe toţi tinerii săi rivali, prevenind astfel incestul şi încurajînd formarea legăturilor sexuale în afara grupului de origine. Freud continua sugerînd:

> într-o bună zi, fraţii excluşi s-au unit, l-au ucis şi l-au devorat pe tatăl lor, punînd astfel capăt hoardei patriarhale. .. Prînzul totemic, care este poate cel dintîi ospăţ al omului, va fi, aşadar, repetarea acestei memorabile crime, care a reprezentat începutul atîtor lucruri — al organizării sociale, al restricţiilor morale şi al religiei *(SE,* XIII. 141-142).

Apoi Freud afirma că fiii care şi-au ucis tatăl s-au simţit atît de copleşiţi de vinovăţie încît:

> Ei şi-au respins fapta interzicînd uciderea totemului, substitut al propriului lor tată; şi au renunţat la roadele ei abandonînd dreptul asupra femeilor eliberate acum. Ei au creat astfel, pornind de la sentimentul filial

> de vinovăţie, cele două tabuuri fundamentale ale totemismului care, tocmai din această cauză, corespund inevitabil celor două dorinţe refulate ale complexului lui Oedip. Oricine transgresa aceste tabuuri se făcea vinovat de singurele două crime care au preocupat societatea primitivă *(SE,* XIII. 143).

Prînzul totemic ritual ar putea fi interpretat ca o „întoarcere a refulatului" — o expresie simbolică temporară a impulsurilor originare de ură împotriva tatălui pe care vinovăţia le împinge de obicei în inconştient.

Freud credea că această primă ucidere a tatălui era un eveniment real care a lăsat „urme de neşters în istoria omenirii". Cu alte cuvinte, el credea în discreditata ipoteză lamarckiană a moştenirii caracterelor dobîndite. în ciuda bunei sale cunoaşteri a lui Darwin, a cărui teorie evoluţionistă înlocuise ideea lui Lamarck în mintea fiecărui biolog aproape, Freud a susţinut cu încăpăţînare pîhă la moarte posibilitatea moştenirii caracterelor dobîndite, precum şi faptul că originile religiei şi ale moralei pot fi cu adevărat identificate într-un eveniment petrecut aievea.

Atitudinea lui faţă de *Totem şi tabu* pare să fi fost ambivalenţă. Pe de o parte, o privea ca pe o realizare importantă; pe de alta, a spus o dată: „N-o luaţi prea în serios — am compus-o într-o după-amiază ploioasă de duminică". în realitate, există cîteva elemente care nu se pot susţine în teoria sa, pe lingă acceptarea teoriei lui Lamarck.

Mai întîi, nu există dovezi din antropologie sau din studierea primatelor că ar fi existat vreodată acea

„hoardă primitivă" dominată de un singur mascul. Darwin şi-a extras concepţia din relatări de a doua mînă privind organizarea cetelor de gorile, relatări care între timp s-au dovedit false.

în al doilea rînd, prînzurile totemice sînt rare şi au loc doar în foarte puţine triburi care practică totemismul.

în al treilea rînd, Freud nu acordă nici o atenţie posibilei importanţe a mamei în religia totemică — o omisiune caracteristică a teoriei psihanalitice care, pînă tîrziu în cursul evoluţiei sale, a accentuat de regulă rolul tatălui în dauna celui al mamei. Accentuare ale cărei origini se află probabil în faptul că Freud însuşi a avut mai multe probleme în relaţiile cu tatăl său decît în cele cu mama sa.

în al patrulea rînd, în cel puţin unul din cazurile pe care s-a bazat teoria sa privind reprezentarea tatălui de către totem, este posibilă o interpretare întru cîtva diferită. „Micul Hans", băiatul în vîrstă de cinci ani al lui Max Graf, prietenul lui Freud, a fost văzut o singură dată de Freud, care 1-a tratat prin intermediul tatălui. Reexaminînd cazul, John Bowlby a demonstrat că fobia Micului Hans, ca şi alte fobii infantile, a fost probabil generată de temeri privitoare la dispariţia mamei. S-a stabilit că mama folosea ameninţări pentru disciplinarea lui Hans, inclusiv ameninţarea că va pleca şi nu se va mai întoarce dacă Hans e neastîmpărat.

E uşor să fii înţelept post festum şi să-1 acuzi pe Freud de nesocotirea unor probe — la care, parţial, nu putea avea acces la vremea aceea — acum, în

lumina antropologiei moderne, a teoriei darviniste şi a lucrării lui Bowlby asupra „ataşamentului". Cu toate astea, *Totem şi tabu* se situează într-adevăr în limanurile primejdioase ale speculaţiei şi reprezintă o mărturie a tendinţei lui Freud de a generaliza pe o bază factuală insuficientă atunci cînd consideră că poate oferi astfel un sprijin teoriei psihanalitice, într-un eseu publicat în 1929, Thomas Mann a ales *Totem şi tabu* considerînd-o lucrarea lui Freud care 1-a impresionat cel mai tare. Lucru bizar dacă nu ştii că aprecierea lui Mann nu se bazează pe antropologie, ci este în întregime literară. Thomas Mann scria că *Totem şi tabu*

> este fără îndoială lucrarea lui Freud cu cele mai mari merite artistice; atît în ce priveşte concepţia cît şi forma literară, ea este o capodoperă literară care stă alături şi este comparabilă cu cele mai mari exemple de eseu literar.

Unele critici aduse lucrării *Totem şi tabu* se aplică şi lucrării *Moise şi monoteismul*, ultima carte dusă la bun sfîrşit de Freud, încheiată abia după vîrsta de 80 de ani. în ea Freud a presupus în mod polemic că Moise, conducătorul şi creatorul poporului evreu, a fost la origine egiptean, cum o arată şi numele. Povestea biblică a lui Moise relatează că, pentru a scăpa de persecuţiile faraonului, părinţii lui Moise l-au ascuns într-un coş de papură la marginea rîului, de unde a fost salvat de fiica faraonului. Fiindcă prinţesa 1-a crescut pe Moise ca pe propriul ei fiu, Freud trage concluzia deloc lipsită de temei că Moise era

de fapt fiul ei şi, ca atare, neevreu. El continuă arătînd că Moise a acceptat revoluţia în mentalitate iniţiată de faraonul Akhenaton care înlocuise adorarea mai multor zei cu monoteismul. La moartea lui Akhenaton s-a iscat o reacţie împotriva credinţelor monoteiste. Moise şi-a legat soarta de minoritatea oprimată a evreilor, le-a întărit identitatea susţinînd atît monoteismul cît şi practica circumciziei, şi în cele din urmă a pornit Exodul, conducîndu-i pe evrei afară din Egipt pentru a afla pămîntul făgăduinţei. Deşi Biblia afirmă că Moise a murit la 120 de ani, Freud prefera să creadă că el a fost ucis de poporul său, bazîndu-se pe sugestia lui Ernst Sellin, care imediat ce a fost anunţată a fost respinsă de toţi savanţii evrei. Freud a adoptat cu înflăcărare ipoteza lui Sellin fiindcă aceasta îi sprijinea propria speculaţie despre paricid şi originile religiei. El îşi închipuia că uciderea lui Moise a întărit sentimentul de vinovăţie moştenit ce data din vremea întîiului paricid descris mai sus, dînd naştere unui durabil sentiment inconştient de vinovăţie la poporul evreu.

> E plauzibilă conjectura potrivit căreia remuşcarea pentru uciderea lui Moise a oferit stimulul pentru fantasma realizatoare de dorinţe a lui Mesia, cel ce urma să se întoarcă şi să-şi conducă poporul la mîntuire şi la stăpînirea făgăduită asupra lumii *(SE,* XXIII. 89).

Moise şi monoteismul a fost respinsă de majoritatea criticilor drept una din cele mai puţin convingătoare scrieri ale lui Freud. Ca şi în *Totem şi tabu*, moştenirea caracterelor dobîndite preluată de la

Lamarck este parte integrantă a argumentaţiei şi există de asemenea multe obiecţii istorice ce pot fi aduse cărţii, inutil însă de catalogat.

Am notat în capitolul 1 că Freud n-a practicat niciodată religia mozaică. Deşi a recunoscut că religia poate juca uneori un rol în suprimarea simptomelor nevrotice, a susţinut cu tărie că ea este o iluzie realizatoare de dorinţe. în concepţia sa, zeii au o întreită misiune.

> Ei trebuie să exorcizeze spaimele stîrnite de natură, trebuie să-i împace pe oameni cu cruzimea sorţii, manifestată mai cu seamă în moarte, şi trebuie să compenseze suferinţele pe care viaţa civilizată dusă în comun li le impune *(SE,* XXI. 18).

Freud socotea că originea religiei se află în sentimentul de neajutorare al omului. Ca adult, omul este confruntat cu tot soiul de primejdii — de la cutremure la boli — care-1 ameninţă şi pe care nu le poate controla, în prima copilărie, el este încă şi mai neajutorat, însă ştie că tatăl său, oricît ar fi de înfricoşător, îl protejează măcar de primejdiile obişnuite.

> Faptul că nevoile religioase provin din neajutorarea copilului şi din dorul după tată mi se pare de netăgăduit, mai cu seamă avînd în vedere că sentimentul acesta nu este pur şi simplu o prelungire a celui din copilărie, ci este susţinut permanent de teama faţă de puterea superioară a sorţii. Nu-mi vine în minte nici o altă nevoie dintre cele manifestate în copilărie care să fie mai puternică decît nevoia de protecţie din partea tatălui *(SE,* XXI.72).

într-un studiu anterior, Freud pusese mai tare accentul pe primejdiile care-1 ameninţă pe individ din interior. El observa asemănările dintre practicile religioase şi ritualurile obsesionale. în concepţia sa, ritualurile obsesionale erau modalităţi de protejare a eului împotriva apariţiei fantasmelor, gîndurilor sau impulsurilor sexuale pe care individul le-a refulat şi, totodată, o expresie deplasată şi parţială a acestor impulsuri. De pildă, un pacient suferea de nevoia compulsivă de a se spăla frecvent pe rnîini, care, în acest caz, reprezenta expresia unei vinovăţii legate de masturbare. în plus, simţea nevoia să-şi spele fiecare deget separat, ceea ce-1 determina să facă un gest obscen avînd semnificaţia coitului. Freud socotea că religia, înţeleasă ca parte a civilizaţiei, se baza pe

> suprimarea, renunţarea la anumite impulsuri instinctuale. Totuşi, aceste impulsuri nu sînt, ca în cazul nevrozelor, exclusiv componente ale pulsiunii sexuale; sînt impulsuri egoiste, nocive din punct de vedere social, dar chiar şi aşa nu sînt de obicei lipsite de o componentă sexuală *(SE,* IX. 125).

Fiindcă în confesiunile lor oamenii pioşi recunosc că sînt vinovaţi de păcat, ei simt nevoia să îndeplinească acte rituale ca o apărare împotriva ispitei şi ca un mod de a controla şi de a respinge forţele pulsionale care ameninţă mereu să iasă la iveală. Freud a mers pînă acolo încît a afirmat că religia poate fi privită drept „o nevroză obsesională universală".

Religia promite, aşadar, protecţie împotriva impulsurilor ilicite din interior, prin intermediul actelor rituale; ca şi o oarecare protecţie împotriva primejdiilor din afară prin acceptarea pretenţiilor restrictive ale civilizaţiei asupra impulsurilor egoiste ale individului. Această renunţare face cu putinţă un anumit grad de solidaritate între oameni, diminuînd astfel sentimentul de neajutorare.

în plus, religia promite viaţa de după moarte. Ceea ce nu doar că diminuează spaima omului în faţa morţii, ci presupune totodată că persoana care a murit va fi răsplătită cu bucurii cereşti pentru a o compensa de bucuriile pămînteşti la care a trebuit să renunţe în interesul civilizaţiei.

La începutul acestui capitol, am remarcat că Freud privea civilizaţia ca pe o realitate nemăsurat de opresivă ce provoacă nevroză. Resentimentul său mergea însă mult mai departe; atît de departe, încît te simţi într-adevăr îndreptăţit să presupui că, pentru el, controlul extrem, obsesiv pe care îl realiza asupra propriilor sale impulsuri era o povară. Fireşte, Freud recunoştea că civilizaţia este necesară dacă omul este menit a supravieţui ca specie, ceea ce nu-1 împiedică să se refere la „rănile" pe care civilizaţia le pricinuieşte individului. Citatul de mai jos este evident ironic, dar el dezvăluie totodată ce gîndea Freud despre omul „natural", nesupus restricţiilor.

> Am vorbit despre ostilitatea faţă de civilizaţie pe care o produce presiunea exercitată de civilizaţie, renunţarea la instincte cerută de aceasta. Să ne închipuim că prohibiţiile au fost abolite — prin urmare, că poţi

> trata orice femeie ca pe un obiect sexual, că poţi să-ţi ucizi fără tresărire rivalul în dragoste ca şi pe oricine îţi stă în cale, că poţi, de asemenea, să-ţi însuşeşti orice aparţine altui om fără a cere permisiunea — ce minunat, ce neîntrerupt şir de satisfacţii îţi va fi viaţa! *(SE,* XXI. 15).

Tabloul acesta sumbru derivă din faptul că teoria psihanalitică este o teorie a „instinctelor". Respectiv, că preocuparea ei esenţială este modalitatea în care individul izolat reuşeşte sau nu să găsească o cale de a-şi descărca impulsurile instinctive. Impresia pe care o lasă lectura lui Freud este că relaţiile cu celelalte fiinţe umane au valoare doar în măsura în care facilitează satisfacerea instinctelor. Prietenia sau alte tipuri de relaţie nu sînt deloc privite ca valoroase în ele însele. Toate sînt considerate substitute „inhibate în raport cu scopul" pentru relaţiile sexuale. Nu-i de mirare că Freud a respins porunca creştină „Iubeşte-ţi aproapele ca pe tine însuţi", pe care a socotit-o un precept fără nici un rost, deoarece „împlinirea sa nu poate fi privită ca rezonabilă". Aşa cum vom vedea, teoria psihanalitică modernă se preocupă mult mai mult decît se preocupa Freud de calitatea şi de tipul de relaţii pe care şi le face individul începînd cu momentul naşterii.

Concepţia freudiană asupra religiei poate fi criticată din mai multe puncte de vedere. Mai tîrziu, baza sa este exclusiv paternă. Deşi Viena era un oraş predominant catolic, importanţa Fecioarei Măria sau a oricărei alte zeităţi feminine este complet neglijată,

o omisiune pe care am remarcat-o şi atunci cînd am discutat *Totem şi tabu.*

în al doilea rînd, Freud nu face nici o referire la religii precum budismul primitiv, care pare să nu reclame credinţa într-un zeu sau în zei, dar care prescrie totuşi un mod de viaţă pe care mulţi îl găsesc profund satisfăcător.

în al treilea rînd, după cum recunoaşte chiar el, Freud este incapabil să înţeleagă experienţele extatice şi mistice, care, pentru mulţi oameni, stau la originea sentimentelor „religioase". Cînd i-a trimis prietenului său Romain Rolland un exemplar al cărţii sale *Viitorul unei iluzii,* în care repudiază religia, acesta s-a plîns că Freud n-a înţeles adevăratul izvor al sentimentului religios. Freud scria:

> Acesta, spune el, constă dintr-un simţămînt aparte, de care el însuşi nu e niciodată străin, care este confirmat de mulţi alţii şi pe care îl poate presupune prezent la milioane de oameni. E un simţămînt pe care i-ar plăcea să-1 numească o senzaţie de „eternitate", senzaţia de ceva nelimitat, neîncătuşat — cum ar veni, „vast ca oceanul" *(SE,* XXI.64).

Freud caracterizează acest simţămînt, pe drept cuvînt, ca fiind

> simţămîntul unei legături indisolubile, simţămîntul de a fi una cu lumea exterioară ca întreg *(SE,* XXI.65).

El compară acest simţămînt cu extazul în dragoste, cînd îndrăgostitul se simte pe deplin unit cu persoana

iubită. Freud îl interpretează ca pe o regresie extremă la un stadiu foarte primitiv — cel al copilului care suge de la sîn înainte de a fi învăţat să se deosebească de mamă sau de lumea exterioară. Atît dragostea cît şi simţămîntul vast ca oceanul sînt, aşadar, iluzii, într-adevăr, Freud s-a referit la starea îndrăgostitului ca la un soi de nebunie, „prototipul normal al psihozelor".

în parte, Freud e de acord cu Rolland cînd recunoaşte că simţămîntul vast şi senzaţia de a fi una cu universul pot fi legate de sentimente religioase într-un stadiu ulterior, descriindu-1 drept

> o primă tentativă de consolare religioasă, cum ar veni o altă cale de a tăgădui primejdia de care eul se simte ameninţat din partea lumii exterioare *(SE,* XXI. 72).

Deşi tot omul se poate amăgi şi poate suferi deliruri de realizare a dorinţelor, cei care, spre deosebire de Freud, au trăit simţămîntul acesta vast vor găsi nesatisfăcătoare explicaţia sa. Relatările trăirilor extatice oferite de nenumăraţi oameni, de la misticii religioşi la exploratori ca Amiralul Byrd, sugerează că asemenea experienţe sînt cele mai profunde momente ale existenţei lor şi provoacă uneori transformarea radicală a felului în care se percep pe ei înşişi şi în care percep lumea. Asemenea experienţe nu trebuie neapărat explicate în termeni religioşi, dar nici nu pot fi înlăturate ca total iluzorii. Realizarea dorinţelor ca modalitate de apărare li se pare a fi parţial neautentică chiar celor care se complac în ea; experienţa simţămîntului vast e însă resimţită ca una adînc şi

indubitabil autentică. Nu e aici locul să ne aventurăm în explicarea acestui simţămînt. E suficient să afirmăm că, dacă ar fi trăit ceva similar, Freud ar fi fost poate silit să ia în considerare şi o altă interpretare. Freud încheie *Viitorul unei iluzii* cu un procedeu pe care îl utiliza constant atunci cînd aborda subiecte socotite de el foarte controversate: o dezbatere polemică între el însuşi şi un oponent imaginar. El avansează ideea că, la un moment dat în viitorul îndepărtat, intelectul îşi va afirma în cele din urmă primatul, iar credinţa religioasă va fi astfel abandonată.

> Putem insista oricît că intelectul omului este neputincios în comparaţie cu viaţa pulsională, şi s-ar putea să avem dreptate aici. Cu toate astea, este ceva ciudat cu această slăbiciune. Glasul intelectului este slab, dar nu are odihnă pînă ce nu obţine ascultare. în cele din urmă, după nenumărate eşecuri, reuşeşte *(SE,* XXI.53).

Freud pune semnul egalităţii între intelect şi ştiinţă, deşi, cum am văzut mai înainte, este cu neputinţă de acceptat concepţia sa potrivit căreia psihanaliza este, sau ar putea deveni, strict ştiinţifică. Celebra frază din finalul cărţii sale este:

> Nu, ştiinţa noastră nu este o iluzie. O iluzie ar fi însă să credem că ceea ce ştiinţa nu ne poate oferi putem căpăta din altă parte *(SE,* XXI.56).

Poate că merită notat faptul că atunci cînd Freud se referă la Dumnezeul adversarului său imaginar numindu-1 „Dumnezeul tău", Dumnezeul credinţei religioase convenţionale, el îi opune ceea ce numeşte cu ironie „Dumnezeul nostru", Logosul, glasul Raţiunii. Utilizarea acestui procedeu verbal dezvăluie mai multe despre el decît era dispus să recunoască el însuşi. Credinţa exclusivă în Raţiune şi în Ştiinţă poate fi tot atît de iraţională ca şi credinţa în Dumnezeu. Cu siguranţă însă că, în ceea ce-1 priveşte, credinţa sa în psihanaliză a depăşit cu mult orice dovadă a adevărului ei pe care am putea-o numi ştiinţifică.

10 Freud terapeut

Tehnica psihanalizei

în capitolul 4 am descris pe scurt trei aspecte ale tehnicii psihanalitice: asocierile libere, interpretarea viselor şi evaluarea transferului şi contratransferului. Freud a scris mai multe studii despre tehnica tratamentului psihanalitic. O scurtă relatare a ceea ce a avut de spus în acest domeniu trebuie inclusă chiar şi într-o carte de mici dimensiuni, căci modul său de a proceda a influenţat mai toate tipurile ulterioare de psihoterapie practicate în Occident. Principiile de tratament enunţate de Freud erau foarte diferite de cele urmate în practica tradiţională a medicinei şi trebuie să fi părut revoluţionare în perioada de dinaintea primului război mondial, cînd au fost formulate. Psihanaliştii moderni acceptă rareori toate recomandările lui Freud; însă modalitatea generală în care se desfăşoară psihanaliza şi alte forme de psihoterapie se bazează în continuare pe procedeul lui Freud, rămînînd una dintre moştenirile sale cele mai durabile.

încă din 1904, Freud a enunţat anumite criterii de selectare a pacienţilor adecvaţi pentru psihanaliză. El cerea ca pacienţii să aibă „un nivel rezonabil de educaţie şi un caracter demn de încredere". Refuza

să accepte pacienţi psihotici, adică suferind de schizofrenie sau de forme grave de melancolie (boală depresivă). Aşa cum am remarcat înainte, pacienţii cu stări maniacale sau hipomaniacale se prezintă rareori la psihanalist. Unii psihanalişti au nesocotit sfatul lui Freud în acest domeniu şi au încercat să analizeze schizofrenici, dar rezultatele au fost dezamăgitoare.

Freud şi-a dat seama că formele psihotice ale maladiei mentale se pot prezenta drept nevroze fără a putea fi imediat recunoscute ca fiind mult mai grave. Pe această bază, el a recomandat cu înţelepciune o perioadă de probă în analiză cu durata de una sau două săptămîni. A avut de asemenea grijă să avertizeze împotriva utilizării psihanalizei în cazuri de *anorexia nervosa* sau alte stări periculoase în care se cere îndepărtarea imediată a simptomelor.

Freud a stabilit că pacienţii „înjur de cincizeci de ani şi peste" nu sînt potriviţi pentru psihanaliză din două motive. Mai întîi, se temea că volumul de material acumulat în cursul vieţii pacientului ar fi atît de mare încît tratamentul ar putea dura la nesfîrşit. Această precauţie nu mai este respectată de psihanaliştii moderni, care adesea tratează pacienţi în vîrstă cu succes. Celălalt motiv al lui Freud de a exclude persoanele de vîrstă mijlocie şi înaintată e mai interesant. El spune că „oamenii în vîrstă nu mai pot fi educaţi", în timp ce preadolescenţii „sînt adesea prea influenţabili". De regulă, Freud susţinea că psihanaliza este un tratament în care influenţa directă şi sugestia joacă un rol neînsemnat. în fragmentul de mai sus el dezvăluie că sugestia joacă în psihanaliză un rol mai important decît era în genere dispus să accepte.

în capitolul 4, au fost avansate două motive pentru care pacientului i se cere să stea lungit pe o canapea, iar psihanalistul trebuie să se aşeze în spatele său şi în afara cîmpului său vizual. Primul motiv era că astfel se încurajează fluxul asocierilor libere; al doilea, faptul, recunoscut de Freud, că nu-i plăcea să fie privit timp de opt sau mai multe ore pe zi. Un al treilea motiv era acela că Freud socotea că e mai bine ca pacientul să nu fie conştient de modificarea expresiilor faciale ale psihanalistului. Toate cele trei motive îşi au validitatea lor, şi cei mai mulţi dintre psihanalişti continuă să utilizeze canapeaua. Analişti aparţinînd altor şcoli cred că folosirea canapelei este artificială şi preferă să stea faţă în faţă cu pacientul pe poziţii aparent egale.

Freud recomanda ca psihanalistul să nu ia note pe motivul că acest lucru ar putea influenţa atitudinea sa de „atenţie egal flotantă" în care el refuză să hotărască dinainte care dintre spusele pacientului prezintă importanţă. El sublinia că semnificaţia celor auzite de psihanalist într-o şedinţă de analiză nu poate fi stabilită decît ulterior. Analistul

> trebuie să^şi îndrepte propriul inconştient, aidoma unui organ receptor, către inconştientul transmiţător al pacientului. El trebuie să se adapteze pacientului aşa cum un receptor telefonic se adaptează microfonului transmiţător *(SE,* XII. 113-4).

Oricine practică psihoterapia va recunoaşte că sfatul este foarte bun. Una din cele mai obişnuite greşeli făcute de psihoterapeuţi este interpretarea prematură:

saltul spre concluzii eronate pornind de la dovezi insuficiente.

Tradiţia presupune că psihanaliştii sînt detaşaţi într-un chip neomenesc — preocupaţi doar de interpretarea materialului furnizat de pacient şi neimpresionaţi de suferinţa acestuia. Am observat deja că în timpul analizei Freud era „ciudat de impersonal". El scria:

> Insist pe lîngă colegii mei să adopte în timpul tratamentului psihanalitic atitudinea chirurgului care îşi dă deoparte sentimentele, ba chiar şi simpatia omenească, pentru a-şi concentra forţele mentale asupra unicului ţel de a realiza operaţia cu îndemînarea cea mai mare cu putinţă... Justificarea pentru cerinţa acestei răceli emoţionale este aceea că ea creează cele mai bune condiţii pentru ambele părţi: protecţia necesară a vieţii afective pentru medic şi obţinerea ajutorului maxim pe care-1 putem acorda în prezent pentru pacient *(SE,* XII. 115).

Fără îndoială, un anumit grad de detaşare i se cere analistului. Dacă se identifică prea mult cu pacientul, analistul îşi pierde obiectivitatea devenind incapabil să vadă în ce mod pacientul însuşi este răspunzător de propriile sale dificultăţi. Pe de altă parte, dacă rămîne detaşat în măsura în care îi recomandă Freud, apare primejdia să nu fie în stare să înţeleagă personalitatea pacientului. Cercetările au stabilit că analiştii trebuie să fie capabili de participare nealterată şi că o caldă acceptare din partea lor facilitează modificarea personalităţii. Psihanaliza şi alte tipuri de psihoterapie ce derivă din ea nu pot fi

asemuite chirurgiei, în parte fiindcă nu mai sîntem la fel de siguri cum era Freud că putem identifica originea fiecărui simptom nevrotic ca o entitate discretă. Analiştii moderni se ocupă mai mult de personalitatea pacientului văzută ca întreg şi cu tipul de relaţii pe care le-a stabilit de-a lungul vieţii decît cu fantasmele sexuale infantile refulate. Această preocupare reclamă o altă atitudine decît cea recomandată de Freud. Deşi trebuie să-şi păstreze obiectivitatea faţă de comportamentul pacientului, pe care -1 poate aproba sau nu, analistul trebuie totodată să transmită ceea ce Cari Rogers a numit cu temei o „consideraţie necondiţionat pozitivă"; adică trebuie să aibă o preţuire autentică pentru pacient ca persoană.

în capitolul 4 am notat acceptarea de către Freud a cerinţei lui Jung ca analistul să fie şi el analizat. Freud merge mai departe, recomandînd analistului să nu cedeze ispitei de a vorbi despre propria sa persoană şi despre propriile sale probleme, cum ar fi firesc în viaţa socială, unde „la mărturisire se răspunde cu mărturisire". Freud recomanda:

> Medicul trebuie să fie opac în raport cu pacienţii săi şi, aidoma unei oglinzi, trebuie să le arate doar ceea cei se arată (SE, XII. 118).

Chiar dacă nu toţi psihanaliştii vor fi de acord, cred că Freud avea deplină dreptate formulînd această pretenţie. Analistul nu trebuie să se complacă în a vorbi despre sine în timpul şedinţei de analiză, cînd el nu se poate socoti decît o persoană de încredere a pacientului. Aşa cum arată Freud, mărturisirile din partea

analistului conduc totodată la dificultăţi insurmontabile în interpretarea transferului.

Freud lansează un avertisment împotriva didacticismului : împotriva obiceiului de a recomanda anumite lecturi pacientului, ca şi împotriva încercării de a-1 îndrepta pe pacientul eliberat pe noi făgaşuri socotite a fi demne de urmat de către analist. Deşi unii psihoterapeuţi folosesc cărţi şi articole ca o modalitate de a-i pune în temă pe eventualii pacienţi cu ceea ce-i aşteaptă, Freud a fost încă o dată perspicace punînd sub semnul întrebării asemenea metode. Lecturile despre psihanaliză pot genera dispute intelectuale în dauna experienţei personale; în timp ce a oferi soluţii pacientului fără ca acesta să le ceară înseamnă a -1 lua de sus şi, prin urmare, a-1 discredita ca persoană autonomă.

Recomandarea lui Freud era ca majoritatea pacienţilor să fie văzuţi în fiecare zi, exceptînd duminica şi de sărbători, deşi tot el spunea că în „cazurile uşoare" şi în cazurile „avansate" în privinţa tratamentului frecvenţa poate fi mai mică. El simţea că pînă şi întreruperile în zilele de duminică au adesea un efect derutant în activitatea de analiză. Cei mai mulţi psihanalişti moderni îşi văd pacienţii mai rar. In parte, aceasta se întîmplă fiindcă obiceiul de a lucra sîmbetele a dispărut în mare măsură, şi în parte fiindcă sînt puţini cei care-şi pot permite să plătească onorariile ridicate pretinse de psihanalişti în cazul că numărul şedinţelor s-ar ridica la cinci-şase pe săptămînă. Fireşte, este în avantajul analistului să vadă mai mulţi pacienţi cu o frecvenţă mai redusă pentru

fiecare, căci astfel poate pretinde onorarii mai ridicate pentru o şedinţă. Freud n-ar fi fost de acord cu această modificare a tehnicii sale.

Oricît ar fi fost de generos cu cei aflaţi la ananghie, Freud era cu siguranţă realist în privinţa banilor. Principiul său era să aloce o anumită oră din fiecare zi de lucru fiecărui pacient şi să perceapă plată pentru ora respectivă, fie că aceasta i-a fost de folos sau nu pacientului. La prima vedere, procedeul pare nemilos ; Freud 1-a apărat însă pe temeiul că, dacă nu li s-ar cere să plătească, pacienţii ar manifesta prea des rezistenţă prin neprezentare şi ar găsi o sumedenie de scuze pentru a nu veni, de regulă exact în momentul în care s-ar profila o nouă descoperire analitică.

> Dificultăţi deosebite se ivesc cînd analistul şi noul său pacient, sau familiile lor, sînt în relaţii de prietenie sau au legături reciproce. Psihanalistul căruia i se cere să se ocupe de tratamentul soţiei sau copilului unui prieten trebuie să fie pregătit să plătească pentru asta cu prietenia sa, indiferent de rezultatul tratamentului: în orice caz, el trebuie să facă sacrificiul dacă nu poate găsi un înlocuitor de încredere *(SE,* XII. 125).

Cei mai mulţi psihanalişti recunosc validitatea acestui principiu, mai ales de cînd analiza transferului a devenit o preocupare atît de importantă în tratamentul psihanalitic. Adesea însă nici chiar Freud n-a reuşit să-şi respecte propriile reguli. De pildă, el şi-a analizat propria fiică — Anna — timp de cîţiva ani, o violare flagrantă a principiilor psihanalitice pe care cei mai mulţi psihanalişti ar condamna-o. E

semnificativ că Anna a fost singurul copil al lui Freud care a devenit psihanalist, precum şi faptul că şi-a manifestat devotamentul neştirbit faţă de tatăl său rămînînd nemăritată. în stadiul final al bolii lui Freud, cea care 1-a îngrijit a fost Anna, şi mai puţin soţia lui, Marfha.

Adesea, Freud nu reuşea să respecte propriile sale recomandări, sporovăind destul de mult, uneori chiar şi despre familia lui. Poeta Hilda Doolittle, prietenă a lui Ezra Pound şi într-o vreme măritată cu Richard Aldington, îşi aminteşte că, bătrîn fiind, Freud a lovit cu pumnul în căpătîiul canapelei pe care ea se afla întinsă, spunînd:

> Necazul e că sînt bătrîn, iar *tu nu crezi că merită să-ţi pierzi vremea iubindu-mă.*

Numai că cei care-1 critică pe Freud pentru nerespectarea regulilor psihanalizei par să uite cîteodată că el le-a inventat.

Cazurile lui Freud

Studiile de caz ale lui Freud au devenit celebre, atît ca o ilustrare a modului său de a conduce analiza, cît şi ca opere literare. O cercetare amănunţită a operelor complete ale lui Freud arată că a menţionat în treacăt 133 de cazuri, existînd doar şase relatări extinse asupra unor pacienţi individuali. Sînt incluse aici cazul judecătorului Schreber, pe care Freud nu

Multe din ele erau temeri că oamenilor la care ţinea li se va întîmpla ceva înspăimîntător — tatălui său, de pildă, sau unei doamne pe care o admira. Freud a fost uimit să descopere că aceste temeri obsesionale legate de tatăl său persistau în ciuda faptului că acesta murise cu cîţiva ani înainte.

Cea mai cumplită preocupare obsesională privea o pedeapsă orientală despre care i se vorbise în timpul serviciului militar. Ea consta în legarea de fesele împricinatului a unui vas cu şobolani în intenţia ca aceştia să-şi croiască drum în corpul omului pornind de la anus. Lanzer a mărturisit că i-a venit ideea că pedeapsa urma să-i fie aplicată doamnei despre care am amintit şi că se simţea silit să îndeplinească anumite ritualuri obsesionale pentru a preveni acest pericol.

Lunga şi, fireşte, incompleta relatare a acestui caz ocupă a doua jumătate a volumului X din *Standard Edition.* Ea îl arată pe Freud în toată strălucirea sa, desfăşurîndu-şi întreaga forţă de convingere. Analiza freudiană a îndoielilor şi ambivalenţelor obsesionale, avîndu-şi în ultimă instanţă originea într-un conflict între dragoste şi ură, este convingătoare. Evident, Freud avea o deosebită simpatie pentru nevroticii obsesionali, dată fiind propria sa personalitate obsesivă. El a reuşit să-1 scape pe „Omul cu şobolani" de înspăimîntătorul gînd care îl măcina, ceea ce 1-a făcut să scrie:

> tratamentul, care a durat cam un an, a dus la completa restabilire a personalităţii pacientului şi la suprimarea inhibiţiilor sale *(SE,* X.155).

Scepticii ar putea obiecta că ne lipseşte o urmărire pe termen lung a lui Ernst Lanzer. Nevroticii obsesionali ca el, apăsaţi de gînduri şi ritualuri compulsive încă din prima copilărie, scapă doar rareori de toate simptomele pentru totdeauna, rămînînd vulnerabili la recidive în momente de stres. După cum vom vedea, acest lucru s-a întîmplat cu cazul următor — „Omul cu lupi" — care oferă o urmărire pe termen lung neegalată în analele psihanalizei.

Freud şi-a intitulat relatarea acestui caz „Din istoria unei nevroze infantile". „Omul cu lupi" era un rus bogat provenit dintr-o familie de mari moşieri. A fost văzut pentru prima oară de Freud în februarie 1910 şi a fost tratat de el pînă în iulie 1914. Freud notează că la acea dată îl considera vindecat. în memoriile sale, pacientul îşi aminteşte că atunci cînd 1-a vizitat pe Freud în 1919, după primul război mondial, era profund mulţumit de starea sa mentală şi afectivă şi nu-i trecea prin minte să ceară continuarea psihanalizei. Cu toate astea, ascultînd relatarea pacientului despre sine, Freud a privit altfel lucrurile, sfătuindu-1 să înceapă o nouă perioadă de tratament. El a văzut din nou pacientul începînd din noiembrie 1919 pînă în februarie 1920, notînd că

> a fost rezolvat un element de transfer ce nu fusese depăşit pînă atunci *(SE,* XVII. 122).

„Omul cu lupi" avea accese recurente de depresie şi diferite simptome obsesionale care, ca şi în cazul „Omului cu şobolani", se manifestau cu diferite grade de intensitate încă din prima copilărie. Porecla

i se trage de la teama de lupi pe care o resimţise la patru ani şi, mai cu seamă, de la coşmarul avut cam în aceeaşi perioadă, în care era îngrozit de priveliştea a şase sau şapte lupi aşezaţi pe ramurile unui nuc din faţa ferestrei de la dormitorul său. Ffeud scrie că s-a convins că în spatele acestui vis se ascundeau cauzele nevrozei infantile a pacientului. Nu putem urmări aici în amănunt paşii care au condus la interpretarea lui Freud. De fapt, el însuşi omite mare parte dintre ei în relatarea sa, poate pe drept cuvînt. Concluzia extrasă de el „din haosul urmelor mnezice inconştiente ale pacientului" a fost că, la vîrsta de un an şi jumătate, aflat în pătuţul său, pacientul trebuie să fi urmărit trei acte de *coitus a tergo* între părinţii săi. încă din primele momente ale psihanalizei, Freud fusese convins că faptul de a asista la „scena primitivă" a actului sexual dintre părinţi are un efect traumatic asupra copilului mic. Ceea ce evidenţiază faptul că majoritatea pacienţilor săi făceau parte din pătura avută. în înghesuiala caselor sărace asemenea scene trebuie să fi fost urmărite de copiii mici de cîteva ori pe săptămînă; şi totuşi, Freud a arătat nu o dată că oamenii din clasele sărace sînt mai puţin predispuşi la nevroză.

Freud era atît de convins de adevărul interpretării sale încît a scris cu deplină încredere că viaţa sexuală a pacientului său fusese „despicată" de această primă experienţă. Cu toate astea, „Omul cu lupi" nu reuşea să-şi amintească incidentul. Deoarece Freud îi interzisese orice atitudine critică, se prea poate să fi părut că acceptă reconstrucţia lui Freud la acea dată, cu

siguranţă însă nu şi mai tîrziu. într-un interviu luat cînd avea 87 de ani el arăta:

> N-am pus prea mult preţ pe interpretarea visului, să ştiţi. în povestea mea, ce se explica prin vis ? Freud leagă totul de scena primitivă pe care o derivă din vis. Dar scena respectivă nu se petrece în vis. Cînd interpretează lupii albi ca nişte cămăşi de noapte sau cam aşa ceva, cearceafuri de olandă sau rufărie, cred că-i cam tras de păr. Scena aia din vis în care se deschid ferestrele şi aşa mai departe, iar lupii stau acolo, nu ştiu, interpretarea lui e tare departe. E trasă rău de păr.

Relatarea şedinţelor de analiză cu Freud accentuează în repetate rînduri cît de impresionat era de personalitatea acestuia şi cum a găsit în el „un nou tată". Freud avea

> o mare înţelegere pentru mine, cum mi-a şi spus în cursul tratamentului, ceea ce, fireşte, mi-a sporit ataşamentul pentru el.

„Omul cu lupi" arată că Freud discuta cu el despre Dostoievski, îi povestea despre accidentul de schi al fiului său şi nu şovăia să-i dea sfaturi cînd socotea nimerit. La sfîrşitul primei perioade de tratament, Freud însuşi i-a sugerat să-i ofere un cadou „pentru ca sentimentul de gratitudine să nu devină prea puternic". Ca să-i facă plăcere, „Omul cu lupi" a adăugat o statuetă egipteană la colecţia lui Freud. E neîndoielnic că ameliorarea sa simţitoare în acest stadiu n-avea nimic de a face cu interpretarea dată de Freud presupuselor sale experienţe sexuale infantile şi că

se datora în întregime faptului că îl privea pe Freud ca pe o figură paternă înţelegătoare, pe care se putea bizui.

Cînd a revenit, după război, pentru a doua perioadă de analiză, „Omul cu lupi" îşi pierduse averea. Freud 1-a tratat pe gratis, 1-a ajutat personal din punct de vedere financiar şi a strîns bani pentru el din alte surse vreme de cîţiva ani. în 1926 a avut o altă perioadă de analiză cu dr. Ruth Mack Brunswick. De atunci, a fost tratat cu intermitenţe de dr. Brunswick şi de cel puţin alţi trei psihanalişti. Psihiatrii vor recunoaşte aici istoria tipică a unei nevroze obsesionale cronice. A murit la 7 mai 1979, la vîrsta de 92 de ani. Seria de interviuri luate de Karin Obholzer pînă cu puţin înainte de moartea lui arată că, deşi se apropia de nouăzeci de ani, mai era preocupat de relaţiile sale cu femeile, mai suferea de crize depresive şi mai era muncit de gînduri şi îndoieli obsesionale. Cel mai celebru pacient al lui Freud nu reprezintă exact acea reclamă pentru psihanaliză pe care Freud o sperase după prima întîlnire cu el.

Chiar dacă ţinem seama de dificultatea de a prezenta cazurile psihanalitice fără a încălca regula confidenţialităţii, numărul cazurilor tratate mai mult timp şi discutate în mod mai amănunţit de către Freud este incredibil de mic. Mai mult chiar, un singur caz oferă dovezi convingătoare ale unei substanţiale ameliorări. Fisher şi Greenberg conchid că:

> Freud n-a prezentat niciodată nici un fel de date, fie ele statistice sau din studii de caz, care să demonstreze că tratamentul său a fost de ajutor pentru un număr semnificativ dintre pacienţii pe care i-a văzut.

Oare de ce ? Unii ar putea spune că Freud nu putea oferi astfel de date deoarece tratamentul său nu producea prea multe rezultate bune. Părerea mea este că Freud era mult mai interesat de idei decît de pacienţi. Nu voia decît să aibă timp şi prilejuri de a-şi prezenta ideile într-un mod atît de convingător încît întreaga lume să recunoască şi să accepte felul revoluţionar în care privea el fiinţa umană. Important nu era să demonstreze prin cazurile prezentate eficacitatea psihanalizei ca metodă de tratament, ci să sprijine prin cazurile selectate teoriile sale privind natura umană.

11 Psihanaliza astăzi

Deşi Freud s-a ocupat mai mult de cercetare şi de teorie psihanalitică decît de terapie, cititorul va dori să ştie poate care este stadiul psihanalizei astăzi şi dacă ea este considerată un tratament eficace în tulburările nevrotice. în ciuda imensului efort de cercetare dedicat acestor probleme, dificultatea de a răspunde la ele rămîne extrem de mare. Există numeroase motive pentru aceasta.

Mai întîi, cercetarea a arătat că psihanaliştii se deosebesc atît de mult unul de altul în ce priveşte scopurile tratamentului şi aşteptările pe care le au faţă de el, ca şi în ce priveşte modul de a se comporta cu pacienţii, încît este cu neputinţă de afirmat existenţa, fie şi în parohia freudiană, a unei forme definite de psihoterapie care să poată fi într-adevăr desemnată drept „psihanaliză". Majoritatea studiilor care urmăresc examinarea rezultatului psihanalizei nu ţin în suficientă măsură de aceste variante. Ceea ce pare însă relativ ferm stabilit este că psihanaliza practicată după indicaţiile originare ale lui Freud — implicînd asocierile libere, canapeaua şi cinci sau şase şedinţe săptămînal — nu este mai eficace în uşurarea afecţiunilor nevrotice decît alte tipuri de psihoterapie

cu orientare analitică, mai puţin intensive. în anii '50, Eysenck şi alţii au încercat să demonstreze că psihanaliza este total ineficace. Atacul a avut efectul benefic de a stimula cercetarea. Deşi nu se poate spune că psihanaliza practicată în maniera lui Freud este mai eficace decît alte forme de psihoterapie derivate din ea, toată lumea e de acord că pentru o persoană care suferă de tulburări nevrotice probabilitatea de a se vindeca este cu siguranţă mai mare dacă cere sprijinul unui psihoterapeut experimentat decît dacă aşteaptă pur şi simplu ca manifestările să-i treacă, în al doilea rînd, e foarte greu de definit ce înseamnă vindecare. în forma ei freudiană originară, psihanaliza se ocupa în principal să-i scape pe pacienţi de simptome isterice şi obsesionale. în entuziasmul lor, primii psihanalişti şi pacienţii lor au mers mult mai departe, sperînd că psihanaliza va aduce schimbări profunde în structura personalităţii şi a caracterului. O mare preocupare era aceea dacă ,,X" sau ,,Y" a fost „complet analizat", ca şi cum s-ar fi putut atinge un asemenea rezultat. Freud însă nu şi-a propus astfel de scopuri extravagante. Astăzi, cei mai mulţi psihanalişti sînt mai puţin siguri decît Freud în privinţa definirii „cauzei" unei nevroze. Cînd psihanaliza este eficace, şi cu siguranţă poate fi, e probabil că acţiunea ei constă în a-1 face pe pacient capabil să-şi folosească eficient psihopatologia în loc s-o lichideze. Pacienţii care se prezintă pentru a fi psihanalizaţi se simt copleşiţi, incapabili să facă faţă problemelor pe care le au. O mai bună înţelegere a propriilor forţe şi limite poate fi adesea de

mare ajutor, chiar dacă personalitatea nu este fundamental modificată.

într-o altă carte am citat un caz de-al meu care ilustrează perfect dificultatea evaluării rezultatelor oricărei forme de psihoterapie. Am primit o scrisoare de la un bărbat pe care-1 tratasem destul de scurtă vreme într-o policlinică de stat cu douăzeci şi cinci de ani în urmă. Voia să-i consult fiica şi îmi scria în scrisoare: „Pot spune cu adevărat că cele şase luni în care mi-aţi ascultat cu răbdare durerile au adus o contribuţie extrem de importantă la stilul meu de viaţă. Deşi transsexualismul nu s-a vindecat, felul în care privesc viaţa şi în care mă raportez la ceilalţi s-a schimbat, şi pentru asta vă sînt extrem de recunoscător. E o parte din viaţa mea pe care n-o voi uita *niciodată."*

Iată un exemplu de caz ce poate fi socotit ca un teribil eşec, de vreme ce simptomul său principal — transsexualismul — n-a fost lichidat. Şi totuşi, citindu-i scrisoarea la atîta vreme după tratament, eşti silit să recunoşti că s-a petrecut ceva important, ceva ce poate fi atribuit acelui tratament. Ceea ce pare să se fi petrecut este că psihoterapia, atîta cîtă a fost, 1-a făcut pe pacient mai capabil să se accepte, să facă faţă psihopatologiei sale în loc să se lase copleşit de ea. Asemenea rezultate sînt mai frecvente decît se recunoaşte îndeobşte; cum pot fi însă ele ştiinţific evaluate rămîne o problemă nerezolvată.

în capitolul 1 au fost schiţate cîteva aspecte ale personalităţii obsesionale. Ea este lesne de recunoscut. Deşi simptomele obsesionale pot fi temperate,

ca în cazul „Omului cu şobolani", trăsăturile de bază care alcătuiesc personalitatea obsesională nu sînt lichidate de psihanaliză. Din anii '30 pînă în anii '50, psihanaliza a fost supralicitată, mai cu seamă în Statele Unite. Se aştepta de la ea mai mult decît pretinsese vreodată Freud că se poate realiza. Pacienţii şi psihanaliştii aşteptau plini de încredere schimbări radicale de personalitate, iar durata tratamentului psihanalitic devenea din ce în ce mai mare. îmi amintesc foarte bine de un psihanalist britanic mai în vîrstă — chipul lui apare pe fotografia Congresului de psihanaliză de la Oxford din 1929 — care mi-a povestit despre un tînăr pe care îl analizase timp de cîţiva ani. Dr. W. era convins că pacientul său trebuie să fi fost victima unui atac homosexual pe vremea cînd era copil mic. Dacă ar fi putut să-i străpungă apărarea în aşa fel încît pacientul să-şi amintească acest incident, dr. W. era sigur că el s-ar fi însănătoşit. Cu toate astea, dovada că un asemenea atac avusese loc lipsea cu desăvîrşire.

Această generaţie de psihanalişti s-a stins. Urmaşii lor de astăzi sînt mai sceptici. De fapt, cazul „Omului cu lupi" prefigurează perfect una din schimbările majore petrecute în gîndirea psihanalitică de la moartea lui Freud survenită la 23 septembrie 1939. Freud credea, evident, că aparenta vindecare a pacientului după prima perioadă de analiză era urmarea conştientizării de către el a faptului prezumtiv că asistase în copilărie la scena primitivă. „Omul cu lupi" credea însă altceva. El respingea reconstrucţia

freudiană a psihopatologiei sale, dar îşi afirmă mereu admiraţia pentru Freud.

> Dacă priveşti totul cu ochi critic, nu stau prea multe lucruri în picioare în psihanaliză. Şi totuşi, m-a ajutat. Era un geniu.

„Omul cu lupi" continuă amintindu-şi că tatăl său murise înainte ca el să înceapă tratamentul cu Freud; că relaţiile sale cu tatăl său fuseseră neînsemnate, acesta preferînd-o pe sora sa; şi că din cauza morţii tatălui său dezvoltase un transfer către Freud, transfer care era atît de intens încît vorbind despre sine „Omul cu lupi" spune că-1 „diviniza" pe Freud.

Cu alte cuvinte, „Omul cu lupi" atribuie integral ameliorarea sa relaţiei pe care o avea cu Freud; faptului că-şi descoperise un nou „tată", mai tolerant şi mai binevoitor decît fusese al său — un tată gata să-i asculte dezvăluirile intime şi uneori şocante vreme de patru ani fără repulsie, fără să-1 critice sau să-1 respingă ca persoană.

Am oferit o scurtă descriere a transferului în capitolul 4. începînd din anii '50, psihanaliştii s-au îndepărtat de teoriile instinctuale ale lui Freud, îndreptîndu-se către ceea ce se numeşte, cu un termen nefericit^ „relaţii de obiect", respectiv către o atribuire a problemelor nevrotice mai degrabă dificultăţilor din relaţiile interpersonale avute în prima copilărie decît blocării dezvoltării instinctuale. La început, Freud a utilizat termenul de „obiect" cu sensul de acel lucru către care se îndreaptă libidoul în scopul de a obţine descărcarea sexuală. Obiectele sînt de

obicei persoane; termenul se poate referi însă şi la părţi ale persoanei, cum ar fi sînul, sau la substitute ale persoanei, cum ar fi fetişurile sau animalele. S-a petrecut, aşadar, o schimbare de accent. Freud era preocupat în primul rînd să dezgroape fantasmele sexuale infantile refulate, implicate cauzal, potrivit convingerii sale, în oprirea dezvoltării libidinale a nevroticului. întrucît sexualitatea sa a rămas într-un stadiu infantil, nevroticul e incapabil să atingă satisfacţia sexuală adultă, pe care Freud o privea ca pe un *sine qua non* al sănătăţii mentale. Fireşte, Freud îşi dădea seama că deprivarea sau tulburarea survenite în prima copilărie în relaţiile cu părinţii sînt implicate în oprirea dezvoltării; accentul său însă cădea pe tratarea individului izolat, prin anularea refulării şi dezvăluirea fantasmelor sau evenimentelor traumatice datînd din prima copilărie, aşa cum susţinea că a făcut în cazul „Omului cu lupi". Iată cum definea el scopul terapeutic al psihanalizei:

> Scopul său este, într-adevăr, să întărească eul, să-1 facă să fie mai independent faţă de supraeu, să-i lărgească cîmpul perceptiv şi să-i extindă organizarea, astfel încît să-şi poată însuşi noi porţiuni ale sinelui. Acolo unde se afla şinele va trebui să fie eul. Este o activitate care ţine de cultură — asemănătoare cu asanarea golfului Zuider Zee *(SE,* XXII.80).

Nici un cuvînt în această declaraţie privitor la ameliorarea relaţiilor interpersonale ale pacientului.

Şcoala psihanalitică a relaţiilor de obiect se ocupă de studierea tipului de relaţii stabilite de individ

E uşor să fii cinic, să sugerezi că, de vreme ce pacientul doreşte să continue tratamentul şi e gata să plătească pentru asta, psihanalistul n-are nici un motiv să-1 refuze. Dar majoritatea psihanaliştilor nu duc lipsă de pacienţi; şi apoi, aduce mult mai multă satisfacţie tratarea cuiva care manifestă semne de ameliorare scăpînd de simptome decît continuarea tratamentului cu un pacient care nu manifestă nici un astfel de semn. Situaţia este mai departe complicată de faptul că pacienţii care solicită azi consultaţii de psihanaliză sînt oarecum diferiţi de cei care-1 consultau pe Freud. în vreme ce pacienţii lui Freud solicitau asistenţă pentru simptome isterice sau obsesionale clare, pacienţii de astăzi merg adesea la analist pentru ceea ce Szasz a numit „probleme de viaţă" — dificultăţi în relaţiile interpersonale sau o nemulţumire generală privind viaţa. Au apărut de aici dispute în cercurile psihanalitice. Este oare obiectivul psihanalizei reducerea sau lichidarea simptomelor nevrotice, sau este dobîndirea cunoaşterii de sine ? Ambele reprezintă scopuri lăudabile şi ambele pot fi parţial realizate în cursul psihanalizei. Dar să fie asta oare tot ce aşteaptă pacienţii ?

Ceea ce este subestimat de multă lume este natura revoluţionară a felului de a proceda al lui Freud şi efectul acestui procedeu, indiferent că-i vorba de înţelegerea sau de vindecarea simptomelor. Psihanaliza oferă o experienţă unică ce nu poate fi egalată de nici o altă situaţie de viaţă. în ce altă împrejurare socială ni se oferă un ascultător devotat care asigură, ceas după ceas şi an după an, o prezenţă tolerantă,

înţelegătoare şi binevoitoare; un prieten statornic sau un părinte de substituţie care nu respinge nimic niciodată, nu este niciodată mînios şi nu pedepseşte niciodată? Mulţi pacienţi ai psihanalizei purced la tratament fiindcă simt că nimeni nu i-a înţeles sau acceptat înainte; ori sînt încredinţaţi că nu îndrăznesc să-şi dezvăluie nimănui adevăratele simţăminte fiindcă, dacă ar face asta, ar fi respinşi. Psihanaliza poate fi uneori un chin; însă chiar dacă simptomele nu dispar toate, experienţa aduce atîta satisfacţie încît psihanaliştii se plîng că principala lor dificultate este să încheie analiza, şi nicidecum să-i convingă pe pacienţi s-o continue. Freud s-a izbit de această dificultate în prima perioadă de tratament a „Omului cu lupi", fiind silit în cele din urmă să fixeze o dată la care analiza urma să se încheie.

Tehnica lui Freud, care cerea din partea analistului o atitudine mult diferită de cea realizată în mod obişnuit între medic şi pacient, era, şi este, mult mai importantă decît teoriile sale privind sexualitatea infantilă. Am văzut că teoriile sale despre vise, de care se mîndrea atît, nu rezistă unui examen critic. în repetate rînduri Freud s-a înşelat cu privire la ceea ce era important şi ce era îndoielnic în descoperirile sale. Reconstrucţia sexualităţii infantile a „Omului cu lupi" operată de el a fost doar o bănuială neconfirmată. Acceptarea de către el a pacientului ca persoană, răbdarea, grija neîntreruptă pe care i-a purtat-o mult timp au fost subestimate de Freud, şi totuşi au fost esenţiale.

în capitolul 4, s-a arătat că Freud se ferea să recunoască importanţa afectivă pe care o dobîndea persoana lui în ochii pacientului, deoarece dorea să fie privit ca un tehnician dotat, un investigator impersonal, un om de ştiinţă detaşat. Modalitatea sa de a stăpîni transferul era de a-1 trata integral ca pe o repetiţie : ca o proiecţie asupra lui însuşi a caracteristicilor ce aparţinuseră părinţilor pacientului şi care, în realitate, nu aveau nimic de a face cu el. Două obiecţii se pot aduce acestui fel de a privi transferul. Mai întîi, aşa cum s-a arătat în capitolul 4, anumiţi pacienţi manifestă faţă de analist sentimente pozitive pe care nu le-au mai avut niciodată înainte — sentimente pe care erau incapabili să le aibă faţă de părinţii lor fiindcă aceştia erau indiferenţi, ostili sau distanţi. In al doilea rînd, Freud subestima semnificaţia aportului pe care tehnica sa bazată pe durate lungi o aducea prezentului punctual. El credea că psihanaliza trebuie să fie prelungită din cauza timpului necesar pentru a pătrunde secretele copilăriei pacientului. însă oamenii suferinzi, alienaţi au nevoie de cineva pe care-1 percep ca pe un om înţelegător, binevoitor, blînd şi preocupat mereu de ei vreme îndelungată, indiferent dacă această bunăvoinţă are drept rezultat uşurarea simptomelor sau sporirea conştiinţei de sine. în cazurile în care se realizează ceva pozitiv, această prezenţă este minimumul la care ne putem aştepta. E o realizare ce nu trebuie subestimată. In cel mai bun caz, psihanaliza şi diferitele forme de psihoterapie individuală ce derivă din ea pot oferi înţelegerea simptomelor alarmante, uşurarea lor

şi o capacitate sporită de a stabili relaţii interpersonale rodnice..

Psihanaliştii au recunoscut dificultatea de a defini natura exactă a psihanalizei. Totuşi, s-a încercat o asemenea definire pe baza a cinci supoziţii fundamentale, în primul rînd, psihanaliza este o psihologie care se aplică deopotrivă fiinţelor umane normale şi nevroticilor. Şi, întrucît cu toţii avem simptome nevrotice, deosebirea dintre nevrotic şi normal este una de grad, nu de natură.

în al doilea rînd, psihanaliştii acceptă constructul freudian al unui „aparat psihic" care primeşte stimuli din lumea exterioară şi totodată interacţionează cu sistemul psihologic intern ce ţine de corpul subiectului. Psihanaliza diferă de tipul de demers utilizat de psihologii experimentali în laboratoare prin aceea că este preocupată în principal de experienţa subiectivă a individului şi doar în chip secundar de comportamentul său manifest.

în al treilea rînd, psihanaliza se ocupă de adaptare — de modul în care subiectul (sau eul) tratează stimulii care-1 asaltează deopotrivă din exterior şi din interior. Psihanaliştii nu acceptă neapărat principiul Nirvana enunţat de Freud; respectiv, ei consideră că organismul se străduieşte să atingă echilibrul, dar acesta poate fi o stare constantă în care stimulii conflictuali se balansează reciproc, iar nu neapărat o descărcare totală. Astfel, conflictul intrapsihic, conflictul între stimuli competitivi precum sexul şi foamea, sau conflictul dintre diferitele părţi ale psihicului, precum eul şi supraeul, reprezintă aspecte esenţiale ale

gîndirii psihanalitice. La fel este concepţia potrivit căreia eul utilizează „mecanisme de apărare", precum refularea, proiecţia, negarea şi sublimarea, ca modalităţi de a face faţă presiunilor exercitate asupra lui. Psihanaliza are totuşi puţine de spus despre „foamea de stimuli": nevoia de a căuta stimuli atunci cînd eşti deprivat de ei.

în al patrulea rînd, în ce priveşte activitatea mentală, psihanaliştii îl urmează pe Freud acceptînd determinismul. Adică, ei consideră că evenimentele psihice se supun legilor cauzei şi efectului. Unde anume se plasează aici problema liberului-arbitru rămîne neclar. Este cu siguranţă posibil să se susţină că simptomele nevrotice, cum sînt fobiile sau obsesiile, sînt strict determinate. Dar lichidarea lor trebuie să aibă drept rezultat în mod indubitabil o sporire a libertăţii de alegere a pacientului, iar alegerea este un act voluntar ce reclamă dorinţă şi intenţie. Recunoscînd că toată lumea a fost supusă unor presiuni genetice şi de mediu care au limitat libertatea de alegere în anumite privinţe — de pildă orientarea sexuală —, viaţa socială ar fi totuşi cu neputinţă dacă n-am presupune că noi şi alţi oameni sîntem în genere capabili de decizii şi de alegeri voluntare. Thomas Szasz, după cum se ştie un psihanalist neortodox, a definit ţelul psihanalizei drept „sporirea cunoaşterii de sine şi de ceilalţi a pacientului şi, prin urmare, sporirea libertăţii sale de alegere în privinţa felului de a-şi duce viaţa".

în al cincilea rînd, psihanaliza consideră că anumite aspecte ale vieţii psihice sînt inaccesibile conştiinţei. Deşi asemenea conţinuturi psihice se pot trăda parţial în vise, în simptome nevrotice, în lapsusuri şi în stări psihice întîlnite în bolile mintale, cele mai multe nu pot fi aduse în conştiinţă decît prin tehnici speciale de reamintire şi interpretare ce fac parte integrantă din procesul psihanalitic. Pesemne că nu se poate merge mai departe astăzi în încercarea de a defini convingerile şi teoriile pe care cei ce-şi spun psihanaliştii le au în comun.

12 Fascinaţia psihanalizei

Freud a promovat de la statutul de „Maestru modern" la cel de „Maestru de altădată". Putem discuta astăzi deopotrivă împlinirile şi limitele sale, fără a fi acuzaţi că acceptăm integral psihanaliza ca nişte discipoli lipsiţi de spirit critic sau că o respingem din cauza rezistenţei interioare sau lipsei de intuiţie. Freud nu ne-a purtat spre pămîntul făgăduinţei aşa cum sperau cei mai de nădejde adepţi ai săi. Dar ideile sale au exercitat o influenţă atît de puternică, încît, potrivit lui Ernest Gellner, psihanaliza a devenit „idiomul dominant al discuţiilor privitoare la personalitatea umană şi la relaţiile umane". Cum şi de ce s-a întîmplat acest lucru ?

Freud a avut cu siguranţă multe idei originale; dar chiar şi spiritele cele mai inventive sînt îndatorate predecesorilor lor. Gînditorii cărora li se atribuie declanşarea unor revoluţii în gîndire sînt aceia care apar în vremuri cînd ideile au plutit suficient de mult timp în aer pentru ca o nouă sinteză să fie deopotrivă cu putinţă şi general acceptabilă. Freud este creditat încă uneori că ar fi inventat inconştientul; aşa cum a demonstrat însă L. L. Whyte în *The Unconscious Before Freud*, „ideea unor procese mentale inconştiente era,

sub multe aspecte ale sale, imaginabilă în jurul lui 1700, subiect de discuţie în jurul lui 1800, devenind activă în jurul lui 1900". Freud n-a inventat ideea inconştientului, ci a aplicat-o clinic, făcînd-o operaţională.

L. L. Whyte a alcătuit lista unui mare număr de filozofi, medici şi oameni cu alte îndeletniciri care au acceptat şi promovat ideea că procesele inconştiente joacă un rol important în viaţa psihică a omului. Cei care l-au influenţat în modul cel mai direct pe Freud în conturarea ideii sale au fost medicul german C. G. Carus (1789-1869), prieten al autorului favorit al lui Freud, Goethe. Carus a scris o carte de mare influenţă, *Psyche*, publicată în 1846, care începea astfel:

> Cheia pentru înţelegerea naturii vieţii conştiente a sufletului se află în domeniul inconştientului. Aceasta explică dificultatea, dacă nu chiar imposibilitatea, de a dobîndi o înţelegere a tainei sufletului.

Biblioteca lui Freud conţinea opere ale lui Carus, deşi numele acestuia nu figurează în indicele operelor complete freudiene.

Eduard von Hartmann (1842-1906), autorul lucrării *Filozofia inconştientului*, publicată în 1869, este un alt scriitor consultat de Freud; acesta din urmă recunoaşte asemănările din gîndirea lor într-o notă de subsol adăugată în 1914 la *Interpretarea visului (SE*, V.528).

în *Autobiografia* sa Freud recunoaşte mai cu seamă îndatorarea faţă de G. T. Fechner (1801 -1887),

psiholog german ale cărui idei au influenţat concepţia lui Freud potrivit căreia una din funcţiile principale ale aparatului psihic este aceea de a reinstaura liniştea prin descărcarea tensiunilor generate de stimulii perturbatori. La ideile lui Fechner se face referire şi în *Dincolo de principiul plăcerii (SE,* XVIII.8-9). Am arătat în capitolul 1 al acestei cărţi că lui Freud i-a lipsit interesul pentru filozofie. într-un eseu intitulat „Rezistenţa la psihanaliză", publicat întîia oară în 1925, Freud afirma:

> Ideea pe care o au filozofii despre psihic nu este aceea a psihanalizei. Majoritatea covîrşitoare a filozofilor socotesc psihice doar fenomenele conştiinţei. Pentru ei lumea conştiinţei coincide cu sfera psihicului *(SE,* XIX.216).

Ciudata şi incorecta afirmaţie de mai sus nu se prea potriveşte cu ceea ce scrisese în acelaşi an în *Autobiografie* :

> Chiar atunci cînd m-am îndepărtat de observaţie, am evitat cu grijă orice contact cu filozofia propriu-zisă. Evitare mult facilitată de o incapacitate constitutivă... Larga coincidenţă dintre psihanaliză şi filozofia lui Schopenhauer — acesta nu a afirmat doar suprema importanţă a sexualităţii şi dominarea ei asupra afectelor, ci a fost conştient şi de mecanismul refulării — nu trebuie pusă pe seama familiarizării mele cu învăţătura sa. L-am citit pe Schopenhauer foarte tîrziu. Pe Nietzsche, un alt filozof ale cărui presupuneri şi intuiţii se află adesea într-un surprinzător acord cu descoperirile laborioase ale psihanalizei, l-am evitat multă vreme din

> acelaşi motiv; m-a preocupat mai puţin chestiunea priorităţii, cît aceea de a-mi păstra spiritul nestingherit *(SE,* XX.59-60).

Cîţiva autori, între care Thomas Mann, Philip Rieff şi Henri Ellenberger, au susţinut că Freud trebuie să fi fost influenţat de Schopenhauer şi de Nietzsche mai mult decît a recunoscut sau şi-a dat seama chiar el însuşi. Mann a pretins că noţiunile psihanalizei reprezintă ideile lui Schopenhauer trecute din metafizică în psihologie. Rieff arată că *Viitorul unei iluzii*, critica freudiană a religiei, este foarte asemănător cu *Dialogul despre religie* al lui Schopenhauer. Termenul ,,es" (sine) a fost adoptat de Freud la sugestia analistului eretic Groddeck. Dualitatea nietzscheană dionisiac/apolinic se aseamănă mult cu dualitatea freudiană proces primar/proces secundar. Ideile lui Schopenhauer şi ale lui Nietzsche erau larg discutate în cercurile intelectuale. într-adevăr, pe cînd era student la universitate, Freud a făcut parte timp de cinci ani din Societatea de Lectură a studenţilor germani de la Viena, descrisă de Sulloway drept „o organizaţie pangermană radicală în care se discutau cu nesaţ concepţiile lui Schopenhauer, Wagner şi Nietzsche".

Orice autor preocupat de idei a trăit durerea descoperirii că ceea ce socotise a fi o idee originală aparţinîndu-i doar lui se poate găsi în operele altor autori pe care a uitat că le-a citit. Revendicînd cîteodată întîietăţi fără îndreptăţire, Freud îşi exemplifică propriile teorii despre tendinţa inconştientului de a realiza dorinţe mai degrabă decît de a înşela cu bună ştiinţă.

Freud este adesea pus alături de Darwin şi Marx drept unul dintre cei trei gînditori originali care au adus cele mai mari modificări concepţiei pe care omul şi-o face despre sine însuşi în secolul al XX-lea. Apetitul pentru cărţile despre Freud şi despre teoriile sale pare încă nedomolit, aducînd, chiar şi la cincizeci de ani după moartea sa, o mărturie asupra răspîndirii influenţei sale. La începutul secolului al XX-lea, cînd au fost formulate principalele teorii freudiene despre psihic, ideile lui Darwin privitoare la evoluţie şi la originea omului fuseseră de curînd acceptate. Demonstrînd că omul nu este o creaţie deosebită, ci pur şi simplu cel mai evoluat dintre primate, Darwin a deschis calea unei psihologii care nu se baza nici pe filozofia spiritului, nici pe percepţie, nici pe reflexe condiţionate sau pe calităţile spirituale ale omului, ci îşi avea rădăcinile în înrudirea sa cu animalele. Se copsese vremea pentru o psihologie bazată pe „instinct"; adică pe forţele sau „pulsiunile" biologice fundamentale ce motivează deopotrivă comportamentul oamenilor şi al animalelor, sexul fiind, desigur, una din cele mai importante.

Darwin ajunsese chiar la concluzia că vorbirea, ca formă distinctă de interacţiune socială specifică omului, îşi avea originea în ţipetele expresive emise în timpul rutului care au evoluat treptat pînă la cuvintele capabile să exprime emoţii din ce în ce mai complexe. Aşa cum a arătat Frank Sulloway în studiul său *Freud, Biologist ofthe Mind,* Darwin a fost acela care „a scos în evidenţă importanţa biologică a instinctelor pentru supravieţuire şi reproducere,

oferind comunităţii medicale o paradigmă dinamică şi dualistă a instinctului ce părea să cuprindă totalitatea comportamentului organic".

Darwin a clătinat respectul faţă de sine al omului demonstrîndu-i înrudirea cu alte animale. Freud 1-a zguduit mai departe afirmînd că omul este mult mai puţin stăpîn al propriului său edificiu psihic decît crezuse. Glasul raţiunii poate fi puternic sau slab, omul însă este în mult mai mare măsură guvernat de emoţie şi iraţionalitate decît îşi dă seama în chip obişnuit; iar Freud afirmă că pînă şi cele mai nobile realizări ale artei şi filozofiei sînt sublimări ale instinctelor primare.

Portretul făcut de Darwin omului era „reductiv" nu doar prin faptul că înlătura ideea despre om înţeles ca o creaţie specială a lui Dumnezeu, ci şi fiindcă tindea să reducă comportamentul de înaltă complexitate la simple origini biologice. Freud încerca să facă exact acelaşi lucru, şi unul dintre motivele răspîndirii atît de mari a psihanalizei a fost şi faptul că apărea în continuarea noii biologii. Freud îi datora mult lui Darwin, lucru pe care 1-a admis el însuşi.

Freud a aparţinut şi epocii în care fizicienii au început să pătrundă structura materiei. Electronul a fost descoperit în ultimul deceniu al secolului trecut. Curînd şi-a făcut apariţia o mulţime de particule subatomice. Nu e deloc fantezistă afirmaţia că la începutul secolului înţelegerea ştiinţifică era echivalentă cu reducerea structurilor, inclusiv cea psihică, la constituenţii lor elementari. Ceea ce ar putea explica motivul pentru care anumite deficienţe ale teoriei

psihanalitice au fost trecute cu vederea sau desconsiderate. Aşa cum am arătat înainte, încercarea lui Freud de a explica arta şi religia în termenii sexualităţii infantile sublimate este profund nesatisfăcătoare. Poziţia sa pur reducţionistă omite cu desăvîrşire să ia în considerare sinteza, nevoia de a crea noi totalităţi din entităţi aparent disparate, psihologia gestaltistă, sau ceea ce Koestler a numit mai tîrziu „bisociaţia". Freud a omis de asemenea să studieze dezvoltarea cognitivă, sau să definească dezvoltarea socială în alţi termeni decît cei ai dezvoltării psihosexuale în cadrul familiei nucleare. El simţea că se află pe un teren solid doar atunci cînd reuşea să reducă psihicul la fizic, „indispensabilul fundament organic" asupra căruia a insistat.

Acest reducţionism intransigent exercită o mare fascinaţie afectivă. Orice sistem de gîndire care se numeşte „ştiinţific" şi care promite o nouă înţelegere a naturii umane prin reducerea ei la cîteva elemente esenţiale îi va atrage aproape sigur pe aceia care se mîndresc cu faptul că sînt realişti lucizi, neamăgiţi de vorbăria despre altruism, sacrificiu de sine, dragoste dezinteresată sau sforăielile despre moralitate. Freud era expert în reducerea tuturor actelor umane la cel mai mic numitor comun. Nu e nepotrivit să arătăm că această tehnică este totodată caracteristica umorului evreiesc. Cei care subscriu la ideea că psihanaliza este un sistem atotcuprinzător de explicare a comportamentului uman tind nu doar să se mîndrească cu realismul lor agresiv şi cu deţinerea unei cunoaşteri ezoterice tăgăduite celorlalţi, ci şi să

folosească în mod obişnuit această cunoaştere într-un chip care aduce aminte de tehnicile „superiorităţii absolute" catalogate de Stephen Potter. „înţeleg totul mai bine decît tine; tu eşti nevrotic, eu însă ştiu cu adevărat." împinsă la extrem, această trăsătură duce la „asasinarea în efigie" amintită mai devreme în legătură cu biografia lui Woodrow Wilson realizată de Freud şi Bullitt.

Psihanaliza a fost adesea tratată ca o religie, în parte datorită intensităţii disputelor în cadrul mişcării care au dus atît de frecvent la părăsirea ei de către rebeli şi la înfiinţarea de noi şcoli sau grupuri disidente, într-un mod ce aminteşte de sectele religioase. Freud a negat întotdeauna că psihanaliza ar oferi o *Weltanschauung* proprie, dedicînd ultima prelegere din *Continuare la prelegerile introductive în psihanaliză* susţinerii faptului că psihanaliza nu s-a îndepărtat de criteriile ştiinţei şi că, prin urmare, priveşte lumea cu ochi ştiinţific. Cu toate acestea, oricine, aproape, exceptînd cîţiva freudieni fundamentalişti, va fi de acord că psihanaliza e foarte departe de a fi o ştiinţă, deoarece teoriile sale nu sînt deschise către infirmare şi nu pot fi utilizate pentru predicţie. în schimb, psihanaliza a oferit cu siguranţă un sistem de credinţe, în ultima sa prelegere introductivă, Freud scria că marxismul

> a dobîndit vigoarea şi caracterul autonom şi exclusiv al unei *Weltanschauung,* dar totodată şi o stranie asemănare cu ceea ce combate... Orice examen critic al teoriei marxiste e interzis, îndoiala cu privire la corec-

titudinea sa e pedepsită în acelaşi fel în care erezia era pedepsită de Biserica Catolică (5£, XXII. 180).

Exact acelaşi lucru era valabil despre psihanaliză la începuturile ei, deşi ereticii săi — Adler, Stekel, Jung, Rank şi mulţi alţii — nu erau supuşi la torturi şi execuţii, ci doar la asasinate morale prin aplicarea unor etichete precum nevrotic sau psihotic. Parte a limbajului utilizat pentru descrierea acestor eretici este de o lipsă de stăpînire greu de închipuit. Astăzi există un armistiţiu între facţiunile anterior aflate în luptă ale Societăţii Britanice de Psihanaliză; este însă un armistiţiu armat, căci în particular psihanaliştii aparţinînd uneia din cele trei grupări în care este divizată Societatea sînt gata să facă remarci usturătoare la adresa altor psihanalişti care nu au aceleaşi convingeri. Iluzia că o grupare este într-o măsură mai mare decît cealaltă păstrătoarea „adevărului" psihanalitic este în continuare evidentă într-un chip regretabil. Aşa cum am arătat mai înainte, Freud era înclinat să derive curiozitatea intelectuală şi pasiunea pentru cunoaştere din căutările sexuale infantile, mai degrabă decît să accepte că omul ar putea avea o propensiune pentru comportamentul explorativ analogă cu cea manifestată de multe alte specii. Poate că interpretarea aceasta îşi are originea în propria sa amintire din copilărie privind strecurarea în dormitorul părinţilor din curiozitate şi darea lui afară de către un tată mînios. Freud însuşi avea cu siguranţă un imens apetit pentru cunoaştere şi un puternic impuls de a da un sens tulburătorului labirint al fenomenelor

psihice. El a criticat filozofia pe motivul că, spre deosebire de ştiinţă, încerca să prezinte un tablou prea coerent, prea lipsit de lacune al universului. Mai mult, filozofia, spunea el, interesa doar pe cîţiva intelectuali, nefiind înţeleasă aproape deloc de altcineva. Cu toate astea, Freud însuşi nu s-a limitat la o explicare a simptomelor nevrotice. Aşa cum am văzut, începînd chiar cu primii paşi ai psihanalizei, el s-a străduit să creeze un sistem coerent de idei care să explice nu doar toate formele maladiilor psihice, ci şi religia, arta, literatura, umorul, originea omului şi organizarea sa socială. Fascinaţia psihanalizei, faptul că a devenit o mişcare în loc să rămînă un tip de tratament medical al nevrozei, provine cu siguranţă din pretenţia sa la o explicaţie atît de largă. Psihanalizei îi lipsesc multe din trăsăturile asociate în mod obişnuit religiei; dar, într-o epocă secularizată, în care cei ce nu pot subscrie la vechile credinţe se simt adesea dezrădăcinaţi şi lipsiţi de apărare, psihanaliza a oferit un sistem explicativ îmbrăţişat cu înflăcărare drept substitut.

Ea a oferit totodată calitatea de membru într-o comunitate ezoterică alcătuită din cei care au fost analizaţi, dacă nu de Freud însuşi, de unul dintre discipolii săi sau de unul dintre discipolii discipolilor săi. O mare parte a învăţăturii psihanalitice pare să fi depins mai degrabă de transmisia orală decît de cea prin scris. Cel puţin în perioada sa de început, psihanaliza părea să propună o formă seculară de mîntuire. în plus, dacă pacienţii nu se simţeau mai bine sau dacă elevii nu îmbrăţişau din toată inima

principiile expuse de Freud, psihanaliştii erau adesea capabili să-i convingă că vina era a lor, nu a sistemului. Este o caracteristică definitorie a tuturor sistemelor ezoterice de credinţe, de la Frăţia de la Plymouth la secta Moon.

Larga adoptare a psihanalizei a fost favorizată de extraordinara putere de convingere a stilului lui Freud. Chiar atunci cînd ideile expuse de el nu rezistă unei cercetări atente, rămîne o plăcere să-1 citeşti, inclusiv în traducere. Nu văd un alt autor psihanalist care să-1 egaleze, văd însă mulţi ce par să fie în mod deliberat obscuri. Jacques Lacan, psihanalistul francez revoluţionar care a încercat să lege psihanaliza de lingvistică, este cel dintîi exemplu. Atunci însă cînd un autor îmbină eleganţa stilului, forţa de convingere şi încredinţarea absolută că are dreptate, e greu să-i rezişti. Freudienii îl preţuiesc adesea pe Freud pentru aparenta sa flexibilitate, pentru consimţămîntul de a-şi modifica teoria pe măsura creşterii şi dezvoltării psihanalizei. Dar istoria mişcării psihanalitice depune mărturie despre faptul că Freud nu admitea să fie contrazis. Chiar dacă el însuşi şi-a modificat sau dezvoltat teoriile, practic nimănui altcuiva nu i-a fost îngăduit acest lucru, cu excepţia, poate, a membrilor presupuşi leali ai Comitetului său, un cerc intim care îi cuprindea pe Karl Abraham şi pe Ernest Jones. în încredinţarea sa că are dreptate, Freud se aseamănă cu unul dintre cei mai înverşunaţi critici ai săi, filozoful ştiinţei Karl Popper. E semnificativ că Popper utilizează aceleaşi tehnici ale

comentariului pe care le-a utilizat Freud pentru a-şi demola adversarii.

încrederea lui Freud că ideile sale fundamentale sînt corecte a sporit mult puterea cu care a atras de partea sa o descendenţă atît de numeroasă, chiar dacă e nepotrivită cu o poziţie realmente ştiinţifică. Majoritatea oamenilor sînt gata să urmeze imediat un lider animat de o convingere totală, căci o asemenea cale îi scuteşte de anxietatea inevitabil asociată cu incertitudinea şi de efortul de a gîndi pe cont propriu. Nu e greu să dăm exemple recente de lideri politici care afişează o încercare sinceră de acelaşi gen, indiferent cît de subţire îi e temeiul. Aşa cum a demonstrat Norman Cohen în *The Pursuit ofthe Millenium*, convingerile ferme conferă carismă chiar şi unor figuri mult mai puţin originale şi impresionante decît a fost Freud.

Teoria freudiană a provocat suspiciunea occidentalului faţă de comportamente privite altădată drept virtuoase, cu consecinţe adesea nefericite. în 1900 un om care vădea altruism şi sacrificiu de sine ar fi fost pur şi simplu privit drept „bun". De la Freud încoace, oamenii sînt înclinaţi să suspecteze generozitatea de autopedepsire masochistă, iar altruismul de ascundere a unei dorinţe de a-1 trata pe celălalt cu superioritate. Altruismul şi generozitatea sînt însă în continuare virtuţi; numai că Freud a netezit calea pentru ca aceia ce nu vor să le cultive să-şi poată justifica derobarea. Celibatul era admirat. Astăzi însă este invariabil interpretat ca ascundere a unei perversiuni sau ca o infamantă fugă de sex, iar nu ca

autocontrol sau ca dovadă a desăvîrşirii spirituale. Oamenii epocii victoriene erau mai toleranţi decît noi cu privire la sentimentele, dacă nu la practicile, homosexuale. Lunga tînguire a lui Tennyson din *In Memoriam* la moartea iubitului său prieten Arthur Hallam n-ar putea fi publicată astăzi decît de un poet care „s-ar fi dat în vileag", adică ar fi pe faţă şi în chip recunoscut homosexual. Oamenilor predominant heterosexuali, cum era Tennyson, pare să le fie mai puţin permisă decît înainte exprimarea prieteniei amoroase faţă de cei de acelaşi sex. Avînd în vedere că Freud a afirmat că fiecare este bisexual la un anumit nivel, lucrul acesta pare straniu. Oricum, în mare, psihanaliza a sporit atît înţelegerea cît şi toleranţa faţă de cei ce nu urmează modelele sexuale obişnuite. Poate că sexul nu e chiar primul motor, aşa cum credea Freud că este; faptul pentru care îi sîntem însă îndatoraţi cu asupra de măsură lui Freud este că a ridicat vălul puritanismului victorian, transformînd sexul într-un subiect asupra căruia se poate discuta deschis şi cu seriozitate.

Teoria freudiană a făcut să crească toleranţa şi în alte privinţe. Datorită stăruinţei sale asupra faptului că sîmburele nevrozei e sădit în prima copilărie, dăm mai multă atenţie nevoilor afective ale copiilor noştri şi sîntem pesemne mai înclinaţi către înţelegerea, nu către pedepsirea lor, atunci cînd au un comportament asocial. Acelaşi lucru este valabil şi în legătură cu atitudinea noastră faţă de infractori. Deşi sîntem aproape total ineficienţi în stăpînirea infractorilor înrăiţi, avem o mai clară conştiinţă a faptului

că pedepsele sălbatice nici nu previn, nici nu îndreaptă, precum şi o mai mare înclinaţie de a înţelege că un comportament asocial poate reflecta alienarea de societate sau sentimentul disperării mai degrabă decît ticăloşia înnăscută.

Deşi psihanaliza nu s-a dovedit mai eficace în tratamentul nevrozei decît alte forme de psihoterapie, tehnica freudiană implicînd ascultarea oamenilor aflaţi în suferinţă în lungi perioade de timp a avut un uimitor efect benefic asupra tuturor formelor de psihoterapie derivate din psihanaliză. Aşa cum am arătat înainte, chiar şi cei care nu scapă de toate simptomele dobîndesc de obicei o sporită înţelegere de sine şi sentimentul de a fi acceptaţi ca persoane, pe care nu l-au trăit, poate, niciodată. Pasiunea pentru investigaţie a lui Freud şi lipsa lui de entuziasm terapeutic au condus, în mod ironic, la moştenirea cea mai importantă din toate cîte ni le-a lăsat. Oricine poate da un „sfat bun" oamenilor aflaţi în suferinţă. Freud ne-a învăţat însă cum să ascultăm.

Excursurile lui Freud în afara cabinetului de consultaţii par să fie în cea mai mare parte nechibzuite. Trebuie să fii un freudian înrăit ca să accepţi ideile lui Freud despre religie, antropologie sau artă. S-ar putea chiar ca statutul psihanalizei să fi fost mai înalt dacă Freud nu şi-ar fi folosit teoriile pentru a încerca să explice atîtea alte lucruri pe lîngă nevroze, perversiuni şi psihoze. încercarea aceasta era însă, pesemne, inevitabilă, dată fiind hotărîrea sa de a construi o psihologie care să se aplice în egală măsură omului

normal şi nevroticului. Merită să repetăm aici caracterizarea lui Breuer citată în capitolul 1:

> Freud este un om subjugat de formulările absolute şi exclusive: e o nevoie psihică aici care, după mine, conduce la generalizări excesive.

Ceea ce se poate spune cu deplină convingere este că, în ipoteza chiar că toate ideile avansate de Freud s-ar dovedi eronate, tot i-am fi profund îndatoraţi. Deşi psihanaliza nu este o ştiinţă din aceeaşi categorie cu ştiinţele „tari" ale fizicii şi chimiei, istoria ideilor demonstrează că, în măsura în care se poate spune că înţelegerea de sine şi înţelegerea lumii sporesc, acest progres are loc pe calea pretinsă de Popper pentru ştiinţă; respectiv prin respingerea ipotezelor existente. Freud era extrem de inventiv şi de ingenios. El a dat naştere unui mare număr de ipoteze care, chiar şi atunci cînd sînt eronate, merită o considerare atentă şi o respingere punct cu punct. Eysenck respinge psihanaliza pe motivul că nu e demnă de atenţie întrucît este neştiinţifică. Medawar a numit-o o „prodigioasă scamatorie intelectuală". Psihanaliza a avut însă o atît de covîrşitoare influenţă asupra gîndirii noastre, încît trebuie să fie în rezonanţă cu ceva adînc din noi. Considerînd-o chiar în lumina cea mai rea, psihanaliza merită un examen critic informat, nu o simplă scoatere din discuţie. Şi poate că „Omul cu lupi" a avut dreptate să spună:

> Freud era un geniu, asta-i de netăgăduit. Toate ideile alea legate într-un sistem... Chiar dacă mare parte e npadevărat, ce şpleşdidă realizare!

Lecturi suplimentare

Freud, Sigmund, *The Standard Edition ofthe Complete Psychological Works of Sigmund Freud,* tradusă din limba germană sub coordonarea generală a lui James Strachey, în colaborare cu Anna Freud, cu sprijinul lui Alix Strachey şi Alan Tyson, 24 volume (Londra, 1953-1974). în întreg cuprinsul cărţii referirea la această ediţie se face prin *SE* urmate de numărul volumului şi al paginii: de ex. *(SE,* V.96).

Clark, Ronald W., *Freud: The Man and the Cause,* Londra, 1980. Una din cele trei biografii importante publicate în engleză. Bine făcută, profundă, într-o formă atrăgătoare.

Farrell, B. A., *The Standing of Psycho-Analysis,* Oxford, 1981. O apreciere a psihanalizei făcută de un filozof căruia cunoaşterea şi simpatia faţă de subiectul abordat nu-i diminuează atitudinea critică.

Fisher, Seymour, şi Greenberg, Roger P., *The Scientific Credibility of Freud's Theories and Therapy,* New York, 1977. O cuprinzătoare trecere în revistă a tuturor cercetărilor obiective importante dedicate teoriei şi terapiei psihanalitice înainte de 1977. Lucrare de referinţă indispensabilă.

Gay, Peter, *Freud: A Life of Our Time,* Londra, 1988. Cea mai recentă biografie a lui Freud scrisă de un distins istoric al culturii. Gay este totodată absolvent al Western New England Institute of Psychoanalysis, ceea ce îi oferă posibilitatea de a înţelege subiectul din interior.

Gellner, Ernest, *The Psychoanalytic Movement,* Londra, 1985. Un atac maliţios, uneori nedrept, dar totdeauna amuzant la adresa psihanalizei, care încearcă să explice climatul şi nevoia socială care au favorizat acceptarea psihanalizei, transformînd-o dintr-o metodă de tratament medical într-o mişcare.

Horden, Peregrine, ed., *Freud and the Humanities,* Londra, 1985. Culegere de studii iniţial prezentate drept conferinţe în cadrul Chicheîe Lectures în 1984 la AII Souls College, Oxford. Printre autori: istoricul de artă Ernst Gombrich, profesorul de greacă de la Oxford Hugh Lloyd-Jones şi regretatul Richard Ellmann, biograful lui James Joyce şi Oscar Wilde.

Jones, Ernest, *Sigmund Freud. Life and Work,* 3 volume, Londra, 1953-1957. O biografie clasică realizată de cel mai apropiat discipol britanic al lui Freud. Deşi Jones este un discipol prea necritic şi deşi biografii ulterioare au dezvăluit mai multe fapte, cartea sa rămîne indispensabilă.

Kline, Paul, *Fact and Fantasy in Freudian Theory,* Londra, 1972. O altă valoroasă relatare asupra cercetărilor obiective privitoare la teoriile lui Freud, care aduce completări cărţii lui Fisher şi Greenberg în cîteva domenii.

Masson, Jeffrey M., traducere şi editare, *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887-1904,* Cambridge, Mass. şi Londra, 1985. Aceste scrisori reprezintă izvorul cel mai important pentru înţelegerea dezvoltării psihanalizei în primele ei stadii. Este prima ediţie completă în engleză, întrucît multe dintre scrisori (niciodată destinate publicării) au fost anterior reţinute sau sever cenzurate de păstrătorii arhivelor Freud.

McGuire, William, ed., *The FreudIJung Letters* Londra, 1974. O fascinantă culegere de scrisori, scrupulos editată, care relatează trista poveste a felului în care s-au descoperit unul pe celălalt cei doi originali gînditori, în care au devenit prieteni, din punct de vedere intelectual şi afectiv deopotrivă, şi în care s-au înstrăinat treptat, despărţindu-se în cele din urmă cu amărăciune.

Rieff, Philip, *Freud: The Mind of the Moralist,* Londra, 1960. O apreciere americană extrem de competentă a lui Freud, cu un accent special pe locul ocupat de Freud în istoria ideilor. Rieff numeşte psihanaliza „ultima mare expresie a secularismului din secolul al XLX-lea".

Roazen, Paul, *Freud and His Followers,* New York, 1975. între 1964 şi 1967, Roazen a reuşit să intervieveze peste şaptezeci de persoane care l-au cunoscut personal pe Freud. Autorul are fler pentru bîrfă şi îi cunoaşte ca nimeni altul pe mulţi dintre cei care i-au stat în apropiere lui Freud, fiind totodată un cronicar doct al mişcării psihanalitice. Există în cartea

sa mult material ce nu poate fi găsit în altă parte, prezentat într-o formă atrăgătoare.

Rycroft, Charles, *A Criticai Dictionary ofPsycho-analysis,* Londra, 1968. Oricine se simte depăşit de terminologia psihanalitică, şi toţi sîntem uneori, va găsi în cartea lui Rycroft un nepreţuit izvor de definiţii exacte care explică în chip elegant chiar şi cele mai obscure concepte.

Sulloway, Frank J., *Freud: Biologist ofthe Mind,* New York, 1979. Lungă, detaliată şi importantă relatare a originilor biologice ale teoriilor freudiene. Sulloway îl plasează pe Freud în contextul istoriei ideilor într-un chip unic, demolînd mitul potrivit căruia Freud ar fi fost o figură izolata, eroică ale cărei idei ar fi fost universal respinse. Toţi cei care-1 studiază astăzi pe Freud recunosc că-i sînt îndatoraţi lui Sulloway.

Whyte, Lancelot Law, *The Unconscious Before Freud,* Londra, 1962. Lectură esenţială pentru toţi cei interesaţi de istoria ideilor. Whyte demonstrează că teoriile lui Freud au reprezentat culminarea unui proces cultural ce s-a întins pe mai multe secole, multe din „descoperirile" sale fiind anticipate de gînditori anteriori lui.

Wollheim, Richard, *Sigmund Freud,* Londra, 1971. Cartea îl prezintă pe Freud în chip de „Maestru modern", fiind totodată o expunere valoroasă a teoriilor lui Freud privitoare la psihic făcută de către un distins filozof. Profesorul Wollheim este însă un freudian prea convins pentru a fi total obiectiv. Iată de ce se discută prea puţin despre incursiunile lui Freud în domeniul artei şi de ce se manifestă o acceptare necritică a lui Freud ca terapeut.

Nota traducătorului

Pentru toate conceptele freudiene, şi în general psihanalitice, puse în joc de Anthony Storr am folosit echivalentele din *Vocabularul psihanalizei* (Humanitas, 1994), a cărui publicare a urmărit tocmai, potrivit intenţiei traducătorilor, realizarea unei unificări a terminologiei psihanalitice freudiene în limba română. In ceea ce priveşte citatele freudiene presărate de autor în cartea sa, trimiterea se face fără excepţie la *Standard Edition* aşezată în fruntea listei de lecturi suplimentare care încheie monografia. întrucît de cele mai multe ori autorul nu indică şi titlul operei . lui Freud, pentru a evita o dublă operaţie de căutare şi identificare a pasajelor, le-am transpus direct din engleză (versiune creditată de altfel ca fiind cea mai fidelă dintre traducerile existente). Am făcut-o şi ca urmare a faptului că, aflată în fază de pionierat, traducerea în limba română a lucrărilor lui Freud — atîta cîtă este — n-a fost scutită de recriminările privitoare la terminologie care au marcat întreaga istorie a psihologiei adîncurilor. Ceea ce nu face, desigur, inutilă prezentarea listei lor pentru cititorul interesat: — *Introducere în psihanaliză. Prelegeri de psihanaliză. Psihopatologia vieţii cotidiene,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1980;

— *Scrieri despre literatură şi artă,* Editura Univers, Bucureşti, 1980;
— *Angoasa şi viaţa instinctuală. Feminitatea. Două conferinţe,* Bucureşti, 1991;
— *Interpretarea viselor,* Editura „Măiastră", Bucureşti, 1991;
— *Trei eseuri privind teoria sexualităţii,* Editura „Măiastră", Bucureşti, 1991.

Cuprins